

Fond za humanitarno pravo
Fondi për të Drejtën Humanitare
Humanitarian Law Center

Regionalna škola
tranzicione pravde

– ZBORNİK

Shkolla Rajonale e
Drejtësisë Tranzicionale

– BULETIN

Regional School
for transitional justice

– JOURNAL

Fond za humanitarno pravo
Fondi për të Drejtën Humanitare
Humanitarian Law Center

Regionalna škola tranzicione pravde - Zbornik

Shkolla Rajonale e Drejtësisë Tranzicionale - Buletin

Regional School for transitional justice - Journal

British Embassy
Belgrade

Ova publikacija je izdata uz finansijsku podršku Britanske ambasade u Beogradu. Mišljenja i stavovi autora tekstova su isključivo njihovi lični stavovi i ne odražavaju stavove partnera na projektu ili donatora.

Ky publikim u mundësua me mbështetjen financiare të ambasadës britanike në Beograd. Opinionet dhe pikëpamjet e autorëve në artikuj janë vetëm mendimet e tyre personale dhe nuk reflektojnë qëndrimet e partnerëve dhe donatorëve të projektit.

This publication was sponsored by the British Embassy in Belgrade. Opinions and stances of the authors of the articles constitute only their personal stances and do not reflect those of the partners on the project or donors.

**Regionalna škola
tranzicije pravde
- Zbornik**

Sadržaj

Autori	7
Uvod	9
Uloga mladih u tranzicionoj pravdi u Srbiji	11
<i>Dorđe Bojović</i>	
Koje su posljedice imuniteta UN-a na očuvanje osnovnih ljudskih prava?	18
<i>Adisa Fišić</i>	
Konfliktni i postkonfliktni odnosi Dubrovnika i Trebinja: Analiza odnosa dvaju susjednih gradova u ratu i miru.....	23
<i>Mirza Hebib</i>	
Presuda u predmetu Veselin Vlahović - Batko	32
<i>Nasir Muftić</i>	
Tranziciona pravda u Srbiji - Nadoknade štete za torturu i nečovečno postupanje u logorima u Republici Srbiji: Studija slučaja Šljivovica i Mitrovo Polje	38
<i>Miodrag Pantović</i>	

Autori

Đorđe Bojović, istraživač ljudskih prava, Inicijativa mladih za ljudska prava Srbija.

Adisa Fišić, pravna saradnica, TRIAL (Track Impunity Always), Bosna i Hercegovina.

Mirza Hebib, student-saradnik na Katedri za historiju prava i komparativno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, BiH.

Nasir Muftić, student-saradnik na Katedri za državno i međunarodno javno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, BiH.

Miodrag Pantović, student Master studija politika rada i globalizacije, Univerzitet u Kaselu i Berlinska škola za Ekonomiju i Pravo, Srbija.

Regionalna škola za tranzicionu pravdu, koju organizuju Fond za humanitarno pravo, Udruženje Pravnika iz Sarajeva i Fond za humanitarno pravo Kosovo je program neformalnog obrazovanja o činjenicama o počinjenim zločinima, strategijama tranzicione pravde i suočavanja sa prošlošću. Na školi se obrađuju teme o utvrđenim činjenicama na sudskim procesima pred Haškim tribunalom; vansudskim mehanizmima za utvrđivanje činjenica o zločinima iz prošlosti; pravu žrtava na reparacije; ulozi medija u procesima utvrđivanja istine i odgovornosti; kulturi i sukobu sećanja i procesu pomirenja u post-konfliktnim društvima. Studenti takođe imaju priliku da posete mesta stradanja u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Kosovu, gde sa preživelim zločina i članovima njihovih porodica razgovaraju o kulturi sećanja i pravima žrtava na pravdu i istinu.

Od januara 2013. do marta 2015. godine, organizovane su tri Regionalne škole, koje je pohađalo 75 učesnika iz Bosne i Hercegovine, Kosova i Srbije. Među njima bilo je studentkinja i studenata završnih godina i post-diplomskih studija univerziteta, članica i članova političkih partija, aktivistkinja i aktivista organizacija za ljudska prava, i mladih profesionalaca zaposlenih u javnom i civilnom sektoru.

U cilju osnaživanja glasa mladih u procesima pomirenja i podsticanja na intenzivnije bavljenje suočavanjem sa prošlošću, ali i zagovaranja za uvođenje tema tranzicione pravde u sistem formalnog obrazovanja, Fond za humanitarno pravo je odlučio da objavi kolekciju pet završnih eseja studenata treće Regionalne škole za tranzicionu pravdu u obliku Zbornika studentskih radova #3.

Uloga mladih u tranzicionoj pravdi u Srbiji

Đorđe Bojović

Uvod

Prostor bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je u periodu od 1991. do 2001. godine bio zahvaćen ratnim sukobima koje je karakterisalo teško, sistematsko i masovno kršenje ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava. Oružani sukobi koji su vođeni u Sloveniji (jun–jul 1991), Hrvatskoj (1991-1995), Bosni i Hercegovini (1992–1995), na Kosovu (1998–1999) i u Makedoniji (januar–avgust 2001) rezultirali su gubitkom oko 135.000 života, kao i desetinama hiljada povređenih ili žrtava drugih oblika nasilja¹. Oko 10.000 osoba se još uvek vode kao nestale², među kojima je veliki broj civila, dece, žena i starijih osoba koji nisu učestvovali u ratu.

Rat u bivšoj Jugoslaviji ostavio je za sobom uništene i spaljene čitave gradove, progon i deportaciju više stotina hiljada civila, etnički očišćene velike delove Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Kosova, stvarajući prostor za širenje nacionalističke retorike i manipulisanje događajima i narativima iz nedavne prošlosti. Zaostavština ratne prošlosti

predstavlja teško breme za sva postjugoslovenska društva koja ostaju duboko nacionalno podeljena, a koja istovremeno nastoje da svoje države urede po principima funkcionalne demokratije. Ovo pitanje je naročito osetljivo u Srbiji, u kojoj po okončanju autoritarnog režima Slobodana Miloševića i preuzimanju vlasti nakon petooktobarskih promena ostaje dominantan narativ koji podrazumeva negiranje zločina, dok se srpski narod ističe kao najveća žrtva. Takav diskurs postaje kompleksniji kada imamo u vidu da je zvaničan stav Srbije da nije učestvovala u ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i da se njena autoviktimizacija sopstvenog naroda oslanja na gotovo mitsku predstavu o Srbima³ kao narodu koji je istorijski osuđen da živi na granicama svetova i zbog toga strada.

Srbija je imala puno prilika da u punom kapacitetu i na institucionalnom nivou pristupi procesu suočavanja sa prošlošću, primenjujući mehanizme tranzicione pravde⁴ kako bi stvorila preduslove za utvrđivanje činjenica o zločinima koji su počinjeni tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije, kao i preuzimanje institucionalne odgovornosti

1 Ewa Tabeau, "Rat u brojkama – Demografski gubici u ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. do 1999. godine", Helsinški odbor za ljudska prava, Beograd, 2009.

2 *Ibid.*

3 Tim Judah, "The Serbs – History, Myth and the Destruction of Yugoslavia", Yale University Press, 2000.

4 Prema Međunarodnom centru za tranzicionu pravdu (ICTJ), *tranziciona pravda* je oblast koja izučava načine postupanja prema prošlim kršenjima ljudskih prava u društvima u tranziciji. Jedan je od najvažnijih instrumenata procesa demokratizacije koji vode međunarodne organizacije zato što može da funkcioniše kao efikasan katalizator postkonfliktnog pomirenja i stabilizacije.

za zločine počinjene od Slovenije do Kosova. Ipak, dosadašnji mehanizmi tranzicione pravde u Srbiji uglavnom su sprovedeni pod međunarodnim pritiskom, a javnom mnjenju su predstavljani kao „uslovi koje moramo da ispunimo u procesu EU integracija“, a ne kao stvarna potreba za suočavanjem sa ratnom prošlošću. Nerazumevanje same tranzicione pravde i neiskren odnos vlasti prema tom pitanju doveo je do ustanovljavanja opšte kulture poricanja ratnih zločina i uloge Srbije u ratovima u bivšoj Jugoslaviji.

Mehanizmi tranzicione pravde koji se pokreću radi suočavanja sa teškim kršenjima ljudskih prava počinjenim u prošlosti su: mehanizmi za utvrđivanje odgovornosti (poput suđenja pred nacionalnim i međunarodnim sudovima), mehanizmi za utvrđivanje istine (poput komisija za istinu, otvaranja arhiva, itd), mehanizmi za nadoknadu i priznanje patnje žrtava (reparacije) i mehanizmi za sprečavanje ponavljanja zločina (poput institucionalnih reformi, kao što su lustracija, veting, itd). Nedostatak političke volje i neadekvatna politička podrška institucija razlozi su za neuspeh sprovođenja ovih mehanizama u Srbiji.

Osnivanjem Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (MKTJ)⁵ 1993. godine smatralo se da će se doprineti privođenju odgovornih pred lice pravde, kao i uspostavljanju pomirenja u državama bivše Jugoslavije. Međutim, niz oslobađajućih presuda, poput onih Gotovini i Haradinaju, bile su ogledalo stanja u regionu: većina građana Hrvatske i Kosova je pozitivno ocenila ove presude, dok su građani Srbije većinom učvrstili stav o Tribunalu kao antisrpskom i pristrasnom⁶. Sa druge strane, oslobađajuća presuda Perišiću imala je potpuno suprotne odjeke u regionu⁷.

Pored toga, osnovni utisak o suđenjima za ratne zločine pred sudovima u Srbiji jeste da presude nisu donele pravdu za žrtve, niti se javnost u Srbiji dovoljno upoznala sa zločinima koje su počinili pripadnici vojnih i policijskih snaga Srbije od 1991. do 2001. godine. Istraživanja javnog mnjenja⁸ samo potvrđuju opšteprihvaćeni diskurs, te tako većina građana i građanki Srbije (82%) nije upoznata ili veoma malo zna o radu Tužilaštva za ratne zločine.

Ovi procesi su doveli do pojave da mlade generacije, uglavnom rođene neposredno pre ili tokom ratnih sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, imaju visok stepen predrasuda i netolerancije prema drugom i drugačijem, dok im se odnos prema nedavnoj prošlosti utemeljuje na osnovu prilagođenih narativa u istorijskim udžbenicima⁹ i propagandnim radom nacionalno orijentisanih medija. Stoga činjenica da na prostoru bivše Jugoslavije postoje mladi ljudi koji su spremni da prihvate činjenice, suoče se sa njima i pokušaju da doprinesu procesu pomirenja, jeste nadahnjujuće saznanje za budućnost postkonfliktnih društava Zapadnog Balkana.

Tema ovog rada je aktivizam mladih kroz delovanje omladinskih grupa, nevladinih organizacija i omladina političkih partija u procesu pomirenja, kao i rad Koalicije za uspostavljanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriji nekadašnje SFRJ od 1991. do 2001. godine (REKOM)¹⁰. Važnost razumevanja njihovog delovanja suštinski je neophodan, jer je upravo on u direktnoj i neraskidivoj sprezi sa temom rada.

U radu ću predstaviti delovanje mladih kroz četiri metodološka pristupa: aktivizam, edukacije, komemoracije i regionalne inicijative. Ova četiri metoda apstrahuju

5 Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (dalje u tekstu MKTJ) je sud Ujedinjenih nacija osnovan 1993. godine, čiji mandat obuhvata zločine počinjene tokom sukoba na Ballkanu tokom 1990-ih.

6 Vidi online portal www.blic.rs od 16.11.2012, naslov: "Skandalozna odluka: Gotovina i Markač slobodni, Oluje kao da nije bilo" (posećeno 16.07.2015. godine)

7 Vidi online portal www.jutarnji.hr od 02.03.2015, naslov: "Oslobađajuća presuda Perišiću: Organizirao je agresiju, ali nije kriv za zločine?" (posećeno 16.07.2015. godine)

8 Istraživanje "Attitudes towards war crimes issues, ICTY and the national judiciary", Beogradski centar za ljudska prava i Misija OEBS-a u Srbiji, 2011.

9 Istraživanje "Analiza sadržaja udžbenika istorije u Srbiji o ratovima u bivšoj Jugoslaviji, u svetlu utvrđenih činjenica pred MKTJ", Fond za humanitarno pravo, 2015.

10 Više o REKOM-u vidi na www.rekom.link

nastojanja mladih da interdisciplinarnim pristupom uzmu aktivno učešće u procesu demokratske tranzicije svog društva i time doprinesu uspostavljanju drugačije percepcije uzroka i toka tragičnih događaja koji su se desili tokom 1990-ih. Njihovom analizom se dobija sveobuhvatna slika aktivnosti koje mladi sprovode na nacionalnom i regionalnom nivou, kao i dometi koje oni mogu da ostvare u vaninstitucionalnim okvirima.

Iako omladinske grupe ili pojedinci koji su aktivni u svojim sredinama postoje u svim državama, ovaj rad predstavlja isključivo aktivnosti koje sprovode mladi u Srbiji, i to sledeće grupacije: aktivistički pokret „Moja inicijativa“¹¹, Omladinska grupa Helsinškog odbora za ljudska prava¹² i Savet za ljudska prava Liberalno–demokratske partije¹³. Kroz njihovo delovanje, kao i individualni aktivizam nekolicine, pokušaćemo da sagledamo njihove motive, načine i razloge borbe za pravdu i bolje društvo. Takođe, predmet ovog rada biće i omladinski aktivizam tokom procesa za zagovaranje i osnivanje REKOM-a, opet iz perspektive Srbije.

Tranziciona pravda i mladi

Pitanje odnosa tranzicione pravde i mladih jeste jedno od pitanja kojima se poklanja malo ili nedovoljno pažnje u teorijskim okvirima ove discipline, kao i uporedne prakse. Ipak, ovaj kompleksan odnos dobija sve više na značaju budući da su, u mnogim konfliktnim i postkonfliktnim područjima, upravo mladi ti koji iniciraju društvene promene i pokreću procese koji imaju za rezultat demokratsku tranziciju društva. „Mada je svaki kontekst jedinstven, svaku političku ili postkonfliktnu tranziciju obeležava bar jedna zajednička karakteristika, a to je upravo nasleđe masovnih kršenja ljudskih prava.“¹⁴ Ova definicija može da posluži kao dobar uvod u politički i društveni kontekst u kome se mladi u Srbiji, kao i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije, nalaze posle ratova koji su se desili tokom poslednje decenije XX i na samom početku XXI veka.

Nakon decenije ratova (1990-2000), autokratskog režima, institucionalne neodgovornosti, izolacije i ekonomskog beznađa, začeci demokratske tranzicije se javljaju posle petooktobarskih promena 2000. godine i uspostavljanja demokratskih institucija i procedura, što je bila pretpostavka za stvaranje uslova za primenu mehanizama tranzicione pravde i otpočinjanje procesa suočavanja sa prošlošću. Nedostatak političke volje institucija koje su zadužene za sprovođenje mera tranzicione pravde reflektuje se na njihov rad, tako da je u periodu koji je usledio nakon demokratskih promena izostala šira podrška da se utvrde činjenice i imenuju odgovorni, što je rezultiralo udaljavanjem od istinskog procesa suočavanja sa prošlošću.¹⁵

Važno pitanje jeste i percepcija pojma tranzicione pravde, odnosno bazično nerazumevanje i kreiranje potpuno drugačijeg sadržaja koji je zarobljen u tom semantičkom polju. Naime, ukoliko bismo upitali običnog građanina u Srbiji šta podrazumeva pod pojmom tranzicione pravde, najverovatnije bismo dobili odgovor da se njime definiše situacija u kojoj nekom građaninu tokom privatizacije preduzeća nisu zakinuta neka prava, tako da nije npr. nezakonito otpušten ili mu nisu uskraćena druga ekonomska ili socijalna prava. Isto tako, običan građanin pod pojmom tranzicije podrazumeva prodaju društvene svojine novim vlasnicima, pridajući tom pojmu negativnu konotaciju. Sa druge strane, pojam tranzicione pravde kao discipline koja „upućuje na set sudskih i ne-sudskih mera koje su implementirane od strane različitih država u nastojanju da se ispravi nasleđe masovnog kršenja ljudskih prava“¹⁶ koristi nekolicina nevladinih organizacija i pojedinaca kojima je tranziciona pravda deo profesionalnog i strateškog opredeljenja.

Pored terminološke dezorijentisanosti, druga stvar koja „zbunjuje“ u odnosu između tranzicione pravde i mladih jeste potreba mladih da imaju za predmet svog delovanja jednu disciplinu koja ne predstavlja tipičan delokrug interesovanja mladih u periodu između 18. i 30. godine.

11 Više o pokretu „Moja inicijativa“ vidi na www.yih.org

12 Više o Omladinskoj grupi helsinškog odbora za ljudska prava vidi na www.helsinki.org.rs

13 Više o Savetu za ljudska prava LDP-a vidi na www.ldp.rs

14 Mark Friman, „Šta je tranziciona pravda?“, Forum za tranzicionu pravdu 1, 2007. godine, str. 7.

15 Konferencija „Suočavanje sa prošlošću u Srbiji: Šta dalje?“, u organizaciji Fonda „Biljana Kovačević-Vučo“, Fondacije „Heinrich Boll“ i Centra za kulturnu dekontaminaciju, 19-20. januar 2012. godine.

16 Vidi: <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (posećeno 16.07.2015. godine)

Odgovore na uzroke i motive uspostavljanja ove veze treba tražiti u dvema hipotezama – radoznanosti i političkoj odgovornosti. Mladima je svojstvena radoznanost; s tim u vezi u komparativnim iskustvima imamo puno primera – od nemačke omladine koja je već krajem šezdesetih godina postavila pitanje “Šta si radio u ratu, tata?”¹⁷, do artikulisanja tog pitanja u današnjem društvenom okviru Zapadnog Balkana kao parole „Da znamo šta nam se desilo!“ Svakako da je ovaj fenomen “mladalačke radoznanosti” u vezi sa stanjem u kome danas živimo, ali i sa kritičkim preispitivanjem bliske prošlosti i činjenica koje imaju različitu interpretaciju¹⁸ u susjednim državama.

Druga hipoteza koja govori o motivima uspostavljanja ove veze jeste politička odgovornost. Mladi ljudi su svesni da nisu i ne mogu biti odgovorni za nešto što se desilo kada su oni imali 3, 7 ili 11 godina. Svakako da je koncept krivice kao nečega individualnog, a ne kolektivnog, danas zastupljen širom sveta. U čemu bi se onda sastojala potreba mladih da se bore za nešto, ukoliko ni po jednom osnovu za to ne mogu da snose odgovornost? Odgovor se nalazi u shvatanju koncepta političke odgovornosti koji podrazumeva da mladi danas imaju odgovornost da se ograde od politike koja je vođena u ime države ili naroda kome pripadaju, kako ne bi konkludentno postali deo većine koja negira ili poriče zločine koji su počinjeni tokom 1990-ih. I na ovom planu postoje primeri iz prakse drugih postkonfliktnih i tranzicionih zemalja, među kojima se ističe primer studentskih demonstracija 1968. godine širom Evrope, koje svoju tranzicionu dimenziju upravo dostižu u Nemačkoj. Šezdesetosmaši u Nemačkoj, sa zahtevima za demokratizacijom društva, suočavanjem sa ratnom prošlošću i procesom denacifikacije, predstavljaju prekretnicu u postratnom razvoju nemačkog društva. Stoga upravo spoj radoznanosti i političke odgovornosti, kao temeljnih uzroka nastanka veze između tranzicione pravde

i mladih, sublimiše sve porive omladine da ponesu breme ratne prošlosti i suoče se sa njim.

Aktivizam

“Aktivizam mladih predstavlja društveni angažman mladih koji su okupljeni oko neke zajedničke ideje i koji, kroz zajedničko umrežavanje i sprovođenje određenih projekata, za cilj ima unapređenje kvaliteta života mladih i rešavanje relevantnih pitanja, doprinoseći društvu kako u lokalnim zajednicama, tako i na državnom nivou.”¹⁹ Ova vrsta metodološkog pristupa jeste svojstvena mladima, mada je broj mladih koji su društveno aktivni u Srbiji niži u poređenju sa drugim zemljama u procesu tranzicije.²⁰

Mladosti je imanentan bunt prema svemu što im je nametnuto, nepravedno, kao i prema onome što nije normalno. Kanalisanje tog mladalačkog entuzijazma i volje da budu aktivni građani i građanke koji će doprineti promenama u društvu, sagledaćemo sa stanovišta aktivističkog pokreta „Moja inicijativa“, kao i akcije koju je tokom 2015. ovaj pokret realizovao.

Aktivistički pokret „Moja inicijativa“ je u februaru 2015. godine u Pionirskom parku u Beogradu organizovao protest pod nazivom “Istraga, a ne orden”²¹ povodom dodele ordena načelniku Generalštaba Vojske Srbije, generalu Ljubiši Dikoviću. Orden mu je dodelio predsednik Srbije Tomislav Nikolić povodom Sretenja, Dana državnosti Republike Srbije. Dodela je usledila neposredno nakon objavljivanja “Dosijea Rudnica” koji je objavio Fond za humanitarno pravo, a u kome se iznose navodi o umešanosti generala Dikovića u zločine počinjene nad civilima na Kosovu u aprilu i maju 1999. godine, budući da je Diković u tom trenutku bio komandant 37. motorizovane brigade. Dodelu je pratila Nikolićeva izjava u kojoj on “preporučuje” tužiocu za ratne zločine da “pazi šta kopa”²², vršeći time

17 Povod za slogan je američki film iz 1966. godine pod nazivom “What did you do in the war, daddy”, koji je režirao Blejk Edvards.

18 Na primer, u bivšoj Jugoslaviji postoje potpuno različiti nazivi za ratove tokom 1990-ih godina, te ga tako Hrvati nazivaju Domovinskim ratom, Srbi u Republici Srpskoj Odbrambeno-otadžbinskim ratom, a Bošnjaci ga nazivaju Agresijom na Bosnu i Hercegovinu.

19 Istraživanje javnog mnjenja “Lični i društveni aktivizam mladih u Srbiji”, CESID i Ministarstvo omladine i sporta Vlade Republike Srbije, Beograd, 2007. godine, str. 18.

20 *Ibid*, str. 27.

21 Više o protestu: <http://www.yihr.rs/bhs/istraga-a-ne-orden/> (posećeno 16.07.2015. godine)

22 Vidi online portal www.blic.rs od 15.02.2015, naslov: “Nikolić preti tužiocu: Pazi šta kopaš” (posećeno 16.07.2015. godine)

direktno uticaj na organe pravosuđa i podržavajući sistem nekažnjivosti, kao i rугanje žrtvama rata na Kosovu. Ovom akcijom „Moja inicijativa“ je skrenula pažnju javnosti na pomenuti događaj, obrazlažući da je to uvreda za građane Srbije koji zahtevaju da pred sudom svi budu jednaki, kao i zahtevajući sprovođenje krivične istrage budući da pomenuti dosije sadrži osnovane sumnje da je general Diković izvršio određene kriminogene radnje. Sâma akcija je okupila oko 150 ljudi koji su protestovali u Pionirskom parku²³ u trenutku dok je u zgradi Predsedništva (koja se nalazi na drugom kraju tog parka) tekla ceremonija dodele ordena.

Kada govorimo, sa druge strane, o aktivizmu omladine političkih partija u Srbiji u vezi sa pitanjima tranzicione pravde, važno je istaći da velika većina sledi političke poruke koje dolaze od vrha stranke i sastoje se u negiranju i poricanju zločina koji su se desili tokom 1990-ih.

Važni elementi pri analizi ove akcije predstavljaju element ličnosti predsednika Srbije i njegovi postupci. Najzad, sagledavši rezultat akcije, dolazimo do zaključka da aktivistički pokreti i omladina koja je aktivna pri nevladinom sektoru imaju veću slobodu pri artikulisanju svojih zahteva, dok je poruka koju prenose omladine političkih partija usmerena i na konkretno političko delovanje u cilju poboljšanja uslova i kvaliteta života.

Edukacije

Neophodnost postojanja obrazovanja baziranog na činjenicama možda nam se najbolje pokazuje na primeru bivše Jugoslavije i uzroku njenog raspada. „Ako se išta iz Jugoslavije može naučiti, onda je to koliko je katastrofalno lagati o prošlosti. U kojoj mjeri je Jugoslavija zapravo propala zato što je sustavno 45 godina lagala o svojoj prošlosti.“²⁴ Važnost edukacije prepoznaju i mladi koji su, pritom, svesni da ne mogu da steknu valjano obrazovanje o ovim događajima tokom regularnog obrazovanja, i to usled više faktora: prilagođenog narativa u udžbenicima istorije,

selektivno navedenih činjenica, prikazivanja svog naroda kao isključive žrtve i, na kraju, volje nastavnika da o tome razgovaraju na času.

Stoga mladima u Srbiji preostaje da putem neformalnog obrazovanja steknu osnove tranzicione pravde i upoznaju se sa sudski utvrđenim činjenicama o masovnim kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije, kako bi formirali neophodnu bazu znanja za ostale aktivnosti kojima se bave: aktivizmom, komemoracijama i regionalnim inicijativama. Učenje o tranzicionoj pravdi danas je postalo dostupno na brojnim školama koje organizuju nevladine organizacije koje u svom fokusu imaju tranzicionu pravdu. Ipak, ove aktivnosti, budući da su vaninstitucionalni načini obrazovanja, imaju mogućnost da uključe relativno mali broj mladih.

Stručne/studijske posete predstavljaju drugi aspekt edukacija koji omogućava mladima da se u praksi susretnu sa radom institucija koje sprovode mehanizme tranzicione pravde. Iskustva mladih koji su učestvovali u ovakvom vidu edukacija govore u prilog njihovog praktičnog značaja za razumevanje osnova i funkcionisanja tranzicione pravde.

Komemoracije

Pomeni žrtvama i komemoracije, kao oblik simboličkih reparacija, održavaju se radi odavanja počasti žrtvama i izražavanja solidarnosti, ali i izgradnje kolektivnog sećanja na masovna kršenja ljudskih prava iz prošlosti. Komemoracije su važan gest kojim se osuđuje počinjeni zločin i šalje poruka saosećanja sa žrtvama i porodicama žrtava. One, zapravo, predstavljaju “preduslov saniranja posledica ratova i masovnih kršenja ljudskih prava, budući da one predstavljaju prihvatljiv način izgradnje i vraćanja poverenja žrtava u institucije sistema”²⁵

Odnos prema komemoracijama u Srbiji, kao i u drugim državama regiona, uspostavlja se na osnovu nacionalne pripadnosti žrtava. Prihvatljivost održavanja pomena svojim

23 Vidi online portal www.slobodnaevropa.org od 15.02.2015, naslov: “Protest Inicijative mladih: Istraga, a ne orden” (posećeno 16.07.2015. godine)

24 Predavanje Žarka Puhovskog pod nazivom “Šta si radio u ratu, tata?”, objavljeno 16.04.2012. godine na portalu www.byka.com (posećeno 16.07.2015. godine)

25 Goran Zorić, “Prijedor: Simboličke reparacije”, Zbornik Regionalne škole tranzicione pravde, Fond za humanitarno pravo, Beograd, 2014. godine, str. 89.

žrtvama i negodovanje prilikom komemoracije “onih drugih” jeste usvojeni obrazac ponašanja prilikom održavanja ovakvih događaja. Kada govorimo o komemoracijama, kao jedna od njihovih funkcija se može uzeti da su one sredstvo stvaranja selektivnih grupnih znanja o prošlosti. Za ovaj deo uzećemo dva primera koja su paradigmatična u kontekstu posledica koje su proizvele – dvadeseta godišnjica masakra na Kapiji u Tuzli i dvadeseta godišnjica genocida u Srebrenici, koje su obeležene u Beogradu.

Prva akcija, pod nazivom “Dan ubijene mladosti”, organizovana je u spomen masakra na tuzlanskoj Kapiji koji je 25. maja 1995. godine počinila Vojske Republike Srpske, tako što je sa položaja na Ozrenu ispaljena granata koja je pala na glavni gradski trg, inače sastajalište mladih, i tom prilikom usmrtila 71 osobu čiji je prosek godina bio 24. Tim povodom „Moja inicijativa“ je organizovala akciju upisivanja u Knjigu žalosti koja je tokom sedam dana bila postavljena na nekoliko lokacija u centru Beograda, kao i u Novom Sadu, Nišu i Novom Pazaru, sa ciljem da se prikupljeni materijal preda gradonačelniku Tuzle na dan komemoracije.²⁶ Ova akcija je izazvala oprečne reakcije: od podrške i ohrabivanja mladih ljudi da nastave sa ovakvim aktivnostima do, sa druge strane, fizičkog napada na aktiviste „Moje inicijative“ prilikom upisivanja u Knjigu žalosti na Trgu Republike u Beogradu.²⁷

Druga akcija pod nazivom “#7000” je trebalo da bude jedan od najvećih mirovnih skupova u Srbiji, kao i najveća kolektivna komemoracija u Srbiji povodom nekog zločina počinjenog tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji. Ideja za akciju je potekla na Tviteru od novinara Dušana Mašića koji je predložio da 7 hiljada ljudi legne ispred Narodne skupštine Republike Srbije 11. jula u znak sećanja na žrtve genocida u Srebrenici, želeći time da podigne svest o masovnosti zločina

koji je izvršila Vojska Republike Srpske u julu 1995. godine. Situacija oko akcije kulminirala je početkom jula, kada je grupa od 10 nevladinih organizacija iz Beograda podržala građansku akciju „#7000“²⁸, dok istovremenu opstrukciju akcije najavljuje više desničarskih organizacija predvođeni „Dverima“ i Srpskom radikalnom strankom. Sâmo okupljanje ispred Narodne skupštine ima simbolički jaku težinu, budući da ona reprezentuje jednu granu vlasti, dok je plato ispred Skupštine tradicionalno korišćen za najveća politička okupljanja u proteklih 20 godina. Ministar policije je dan pred zakazanu komemoraciju zabranio sve skupove za 11. jul²⁹, tako da je došlo do simboličnog okupljanja građana ispred zgrade Predsedništva Srbije u 11:07 časova uveče³⁰. Tom prilikom se okupilo oko 500 građana koji su palili sveće i na trotoar lepili papire na kojima su bili ispisani brojevi od 1 do 7000. Istovremeno, sa druge strane parka su se nalazili pripadnici desničarskih organizacija predvođeni liderom Srpske radikalne stranke, Vojislavom Šešeljem, skandirajući ime Ratka Mladića i pevajući nacionalističke pesme.

Važne aspekte ovih komemoracija predstavljaju način izveštavanja srpskih medija o njima, kao i suprotstavljene reakcije različitih medija, otkrivajući nam sliku jednog duboko podeljenog društva u Srbiji, društva koje nosi ogroman teret sopstvene prošlosti kog još nije u stanju da se oslobodi. Pitanje koje se takođe postavlja u javnom diskursu jeste da li je isto društvo samo žrtva ili takode jedan od učesnika događaja koji su obeležili 1990-te godine.

Regionalne inicijative

Organizacije civilnog društva sa prostora bivše Jugoslavije, motivisane željom da se potrebe žrtava adresiraju na adekvatan način, kao i da žrtve budu u fokusu mehanizama tranzicione pravde, osnovale su 2008. godine Koaliciju koja

26 Više o predaji Knjige žalosti videti na: <http://novi.ba/clanak/19433/kapija-aktivisti-iz-srbije-tuzlacima-urucili-knjigu-zalosti> (posećeno 17.07.2015. godine)

27 Više o napadu na aktiviste “Moje inicijative” videti na www.youtube.com video pod nazivom: “Aktivisti Srpske Akcije cepaju knjigu ‘žalosti’ Žena u crnom”; dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=KtZ162dJwFA> (posećeno 17.07.2015. godine)

28 Vidi tekst objavljen 02.07.2015. godine na portalu www.crnps.rs pod naslovom: “Organizacije civilnog društva podržale akciju Sedam hiljada”; dostupno na: <http://www.crnps.org.rs/2015/organizacije-civilnog-drustva-podrzale-akciju-sedam-hiljada> (posećeno 17.07.2015. godine)

29 Vidi tekst objavljen 10.07.2015. godine na portalu www.b92.net pod naslovom: “Policija zabranila sve skupove”; dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=07&dd=10&nav_category=11&nav_id=1014026 (posećeno 17.07.2015. godine)

30 Vidi tekst objavljen 11.07.2015. godine na portalu www.n1info.com pod naslovom: “Sveće za Srebrenicu: akcija #sedamhiljada kod Predsedništva”; (posećeno 17.07.2015. godine)

zagovara formiranje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica (u daljem tekstu: REKOM). Još prilikom njenog idejnog oblikovanja, utvrđeno je da bi mandat ove komisije trebalo da bude utvrđivanje činjenica o masovnim kršenjima ljudskih prava na prostoru bivše Jugoslavije u periodu između 1991. i 2001. godine.

“Prema Predlogu Statuta, REKOM je međudržavna komisija koju osnivaju države nastale na teritoriji bivše SFRJ. To vansudsko telo će istražiti navode o svim ratnim zločinima i drugim teškim kršenjima ljudskih prava u vezi sa ratom; poimenično će popisati sve ratne žrtve, kao i žrtve krivičnih dela u vezi sa ratom; prikupiće podatke o logorima i drugim mestima prisilnog zatvaranja. Regionalna komisija će biti nezavisna od svojih osnivača.”³¹

Tokom niza godina, od inicijalne ideje do preciznog oblikovanja Statuta REKOM-a, održan je niz konsultativnih sastanaka i okruglih stolova koji su okupili ugledne intelektualce, aktiviste za ljudska prava, predstavnike žrtava, veterana, logoraša, umetnika, pravnike, ali i značajan broj mladih ljudi iz regiona.

Tokom 2011. godine realizovana je jedna od najvećih akcija na prostoru Zapadnog Balkana, kada je sinhronizovanim akcijama u 7 zemalja bivše Jugoslavije skupljeno preko pola miliona potpisa građana iz regiona za podršku osnivanju REKOM-a³². U čitavu kampanju za prikupljanje potpisa bili su uključeni i mladi aktivisti/kinje za ljudska prava iz čitavog regiona, koji su tokom nekoliko meseci prikupljali potpise na štandovima u desetinama gradova, objašnjavajući potpisnicima značaj uspostavljanja ovakve komisije.

Uloga mladih u procesu zagovaranja REKOM-a imala je za cilj da stvori širi društveni front koji podržava osnivanje komisije na regionalnom nivou. Time je, dodatno, data još jedna vrsta legitimiteta inicijativi za REKOM, jer je jedan od ciljeva ove komisije i “doprinos sprečavanju ponavljanja

ratnih zločina i drugih teških kršenja ljudskih prava”³³, čiji će beneficijari biti upravo mladi ljudi na prostoru bivše Jugoslavije, kao nosioci procesa pomirenja u budućnosti.

Zaključak

Pregled metodoloških pristupa omladinskog aktivizma u domenu tranzicione pravde nam omogućava uvid u raznovrsnost i domete njihovog angažmana. U okvirima i temama koju su unapred zadati, mladi pokušavaju da daju inovativan pristup kroz različite interdisciplinarnе metode. Njihova posebna vrednost jeste regionalna komponenta koja, zapravo, predstavlja i početnu tačku sa koje promatraju protekle događaje. Odgovornost koja leži na mladima jeste da se svojim aktivnostima jasno ograde od politike koja je vodila ratove i uzrokovala masovna kršenja ljudskih prava na prostorima na kojima danas oni stasavaju, noseći breme ratne prošlosti.

Vaninstitucionalni okvir ima svoju pozitivnu stranu u vidu potpune slobode koju mladi imaju prilikom izbora tema kojima se bave i metoda koje koriste. Sa druge strane, on ih sputava da svoje aktivnosti realizuju na širem društvenom planu, jer usled nedostatka institucionalnih kapaciteta i podrške države ove inicijative dosežu do relativno uskog kruga ljudi.

Najзад, potreba za suočavanjem sa prošlošću i ratnim zločinima koji su se desili u skoroj prošlosti jeste od ključnog značaja za proces pomirenja među narodima na prostoru bivše Jugoslavije. Uloga mladih utoliko je značajnija, jer su oni jedni od pokretača društvenih procesa i promotera uspostavljanja i primene mehanizama tranzicione pravde. Mladi imaju pravo da znaju šta se dogodilo, da razumeju procese koji su do toga doveli, suoče se sa tim i, apsorbujući činjenice, uspostave održiv mir i saradnju na prostoru bivše Jugoslavije, čime će postati garant stabilnog i održivog mira na ovim prostorima.

31 Dostupno na: <http://www.recom.link/sr/o-nama-sr/sta-je-rekom/> (posećeno 17.07.2015. godine)

32 Vidi tekst objavljen 26.04.2011. godine na portalu www.blic.rs pod naslovom: “Inicijativa za osnivanje REKOM-a na prostoru bivše SFRJ”; dostupno na: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/250532/Inicijativa-za-osnivanje-REKOMa-na-prostoru-bivse-SRFJ> (posećeno 17.07.2015. godine)

33 Član 13 Predloga Statuta REKOM-a sadrži ciljeve REKOM-a. Ceo tekst Predloga Statuta je dostupan na: <http://www.recom.link/wp-content/uploads/2014/11/SR-Izmene-Statuta-FINAL-12.11.2014-ff.pdf> (posećeno 17.07.2015. godine)

Koje su posljedice imuniteta UN-a na očuvanje osnovnih ljudskih prava?

Adisa Fišić

1. Uvod

Osnovni cilj mirovne misije UN-a je ponovno uspostavljanje međunarodnog mira i bezbjednosti, međutim neadekvatan nivo odgovornosti i nekažnjivost ugrožavaju integritet i osnovne vrijednosti ovih misija. Prema Konvenciji o privilegijama i imunitetu Ujedinjenih nacija, UN ima imunitet u bilo kojem pravnom postupku, što u praksi znači zabranu učešća sudskih organa bilo koje države.

Prema međunarodnom pravu, kršenja ljudskih prava predstavljaju povod za UN da uspostavi svoje mirovne misije.³⁴ U ovom radu se koristi moral kao pomoćna disciplina, da bismo se pozabavili pitanjem: da li se UN smatra odgovornim za kršenja ljudskih prava počinjenih tokom mirovnih misija? Moralna teorija će obezbjediti neophodne podatke za analiziranje da li UN koristi imunitet kao štit u ovim situacijama. Problem se javlja u pitanju da li se imunitet može ukinuti ili je apsolutan, te se za ovaj istraživački rad koristi studija slučaja *Majke Srebrenice*.³⁵

Prvi deo ovog rada se usredsređuje na pravnu pozadinu

UN-a, kao i na izvore i prirodu imuniteta. Kroz slučaj *Majke Srebrenice* prezentiraju se dva moguća pristupa pitanju imuniteta. Holandski Apelacioni sud je zaključio da se imunitet može, pod određenim okolnostima, ukinuti, no holandski Vrhovni sud je vrlo jasnim stavom potvrdio apsolutni imunitet UN-u. Situacija na terenu pokazuje da je ovo pitanje još uvek kontroverzno. Generalni sekretar UN-a Ban Ki-moon je tokom posjete Memorijalnom centru Srebrenica izjavio da „međunarodna zajednica nije uspjela da obezbjedi potrebnu zaštitu mnogim ljudima koji su bili ubijeni u vrijeme kada im je naša podrška bila potrebna“.³⁶ Takođe će se razmotriti i pitanje da li postoji hijerarhija između imuniteta i *ius cogens* normi.

Drugi deo ovog rada se fokusira na analizu institucionalne moralne odgovornosti, moći i moralne odgovornosti. Prvi deo teorije morala su teoretske osnove o institucionalnoj moralnoj odgovornosti. Dalje, analiza moći i odgovornosti pojašnjava da utvrđivanje upotrebe moći od strane organizacije istovremeno znači i pripisivanje moralne odgovornosti istoj.³⁷

34 Veće bezbjednosti sve češće smatra kršenje ljudskih prava razlogom za intervencije i to je navedeno u rezolucijama Veća bezbjednosti. Somalia 794(1992), Rwanda 929(1994), Haiti 1529(2004).

35 *Udruženje Majke Srebrenice protiv Holandije i Ujedinjenih nacija*, 10/04437 EV/AS (Vrhovni sud 2012).

36 26. jula 2012. godine Generalni sekretar je, takođe, prilikom posjete Srebrenici, pozvao svijet da izvuče pouku iz srebreničkog genocida i da prekine sukob koji se trenutno dešava u Siriji.

37 Lukes, S. (2005) *Moć: Radikalno viđenje (Power: A Radical View)* (drugo revidirano izdanje), New York: Palgrave Macmillan.

Glavna tema ovog rada je sljedeća: koje su posljedice imuniteta UN-a na očuvanje osnovnih ljudskih prava?

2. Imunitet UN-a

UN-u je imunitet odobren Članom 105 Povelje UN-a,³⁸ koja se koristila kao osnova za usvajanje Konvencije o privilegijama i imunitetu Ujedinjenih nacija (Konvencija). Prema ovoj Konvenciji, UN ima imunitet u bilo kakvom pravnom postupku, što u praksi znači zabranu učesća domaćih pravosudnih organa. UN i njegova pomoćna tijela imaju vrlo širok „apsolutni imunitet“, koji je „neophodan za ispunjenje ciljeva UN-a“, kako stoji u Preambuli Konvencije.

Član VIII, stav 29 Konvencije donekle ograničava obim imuniteta UN-a na taj način što propisuje alternativne mehanizme za rješavanje sporova. Međutim, alternativni mehanizam rješavanja sporova se jedino može uspostaviti u slučaju kada Generalni sekretar ne ukine imunitet.³⁹

2.1 Analiza slučaja *Majke Srebrenice*

Osnovno pitanje koje se razmatra u slučaju *Majke Srebrenice* je imunitet UN-a i da li može biti podložan ograničenju u jurisdikciji nacionalnog suda u Holandiji. Ovaj slučaj također pokazuje kako su različiti nivoi holandskog pravosuđa analizirali imunitet UN-a.

Prvostjepeni sud (holandski Okružni sud) je smatrao da nije nadležan u ovom slučaju jer se UN pozvao na imunitet, a prema Članu 105 Povelje UN-a, kako je detaljno navedeno u Članu II, stav 2 Konvencije, nacionalni domaći sudovi ne

moгу ograničiti imunitet UN-a. Drugo pitanje analizirano u presudi je tvrdnja da bi, bez sudske revizije, pravo na pravično suđenje⁴⁰ bilo direktno prekršeno jer alternativni mehanizam, propisan i definisan u Stavu 29 Konvencije, nije bio uspostavljen. Prema slučaju *Waite i Kennedy*⁴¹, pravo na pristup sudu nije apsolutno i može biti ograničeno imunitetom ako je ograničenje proporcionalno legitimnom cilju⁴², a takođe i pravo na pristup sudu nije umanjeno u slučaju kada su podnosioci imali na raspolaganju razumnu alternativu.⁴³ Sud je zaključio da ovaj tzv. *Kennedy test* nije primjenjiv na UN, jer je ustanovljen Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (ECHR), a univerzalno članstvo razlikuje UN od regionalne organizacije sa ograničenim članstvom.

Apelacioni sud je podržao odluku Okružnog suda, ali uz drugačije obrazloženje. Navedeno je da se imunitet u okviru Člana II stav 2 Konvencije „nesporno definiše kao najširi mogući“, a u vezi sa Članom 105 Povelje UN-a, imunitet UN-a se karakteriše kao najdalekosežniji imunitet.⁴⁴ Značajna razlika u odnosu na odluku Okružnog suda je ta što je Apelacioni sud pratio prijetodno objašnjeno obrazloženje iz *Waite i Kennedy* slučaja, te odbio konstataciju Okružnog suda da je *Waite i Kennedy* odluka donešena na osnovu toga da li je odriježena organizacija postojala prije usvajanja Evropske konvencije o ljudskim pravima, jer je bilo „neuvjerljivo da odluka implicira da činjenica da neka međunarodna organizacija postoji duže od Evropske konvencije o ljudskim pravima predstavlja dovoljan razlog za stav da su potpisnici oslobođeni svoje obaveze da garantuju osnovna prava zagarantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.“⁴⁵

38 Član 105 Povelje UN-a: „Organizacija će imati na teritoriji svake od svojih država članica takve privilegije i imunitete koji su potrebni za ispunjavanje ciljeva organizacije.“

39 Konvencija članom V, stavovi 20 i 23, propisuje da Generalni sekretar može ukinuti imunitet u svakom pojedinačnom slučaju i da on ima „pravo i dužnost da ukine imunitet bilo kojeg službenika ili zvaničnika u slučaju kada bi, po njegovom mišljenju, imunitet ometao tok pravde“.

40 Pravo na pravično suđenje je definisano i zaštićeno međunarodnim ugovorima Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (član 14) i Evropska konvencija o ljudskim pravima. U slučaju *Waite i Kennedy*, par. 50, Sud je zaključio da „Član 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima utjelovljuje 'pravo na sud', tj. pravo pristupa sudu ili pravo na pokretanje postupka pred sudovima...“

41 *Waite i Kennedy protiv Njemačke*, br. 26083/94, 18. februar 1999.

42 *Ibid*, par. 59: „...ograničenje neće biti u skladu sa članom 6 § 1 ukoliko ne slijedi legitiman cilj i ako ne postoji razuman odnos proporcionalnosti između upotrebljenih sredstava i cilja koji se želi postići.“

43 UN je obavezan, u skladu sa Stavom 29 Konvencije, da obezbedi alternativne mehanizme rješavanja sporova, koji bi riješili moguće sporove nastale kao posljedica delovanja UN-a, ali ovaj uslov nije ispunjen.

44 Apelacioni sud je analizirao Član II, stav 2 Konvencije u svetlu Člana 31 Bečke konvencije o pravu međunarodnih ugovora, prema kojem se sporazum treba tumačiti u skladu sa uobičajenim značenjem u vezi sa predmetom ugovora i svrhom.

45 Žalba na presudu u slučaju *Majke Srebrenice*, par. 5.4

Dalje, Apelacioni sud je naveo da bi podnosioci tužbe imali mogućnost da tuže počiniocima i države i zbog toga pristup sudu nije bio uskraćen.⁴⁶

Sljedeće pitanje koje je razmatrao sud je bilo da li je Član 103 Povelje UN-a preispitivanje imuniteta UN-a u skladu sa Članom 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima ili Članom 14 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Apelacioni sud je zaključio da svrha Člana 103 nije da izdvoji osnovna prava zagarantovana običajnim pravom ili međunarodnim ugovorima. U Preambuli Povelje UN-a jasno stoji da je svrha UN-a promovisanje osnovnih sloboda i ljudskih prava i bilo bi kontradiktorno da Član 103 krši primjenu tih prava.⁴⁷

Apelacioni sud je odbio tvrdnju podnosilaca tužbe da je genocid u Srebrenici bio tako težak zločin da je neuspjeh UN-a da ga spriječi trebalo da vodi ukidanju njegovog imuniteta, jer bi takva tvrdnja dovela do rizika zloupotreba domaćih sudova širom svijeta u vezi sa pitanjima koja se odnose na mirovne misije, s napomenom da „mada UN nije počinio zločine protiv čovječnosti, nije ni adekvatno reagovao na zločine.“⁴⁸ Zaključak Apelacionog suda što se tiče imuniteta je sljedeći: „Imunitet od krivičnog gonjenja koji je odobren UN-u je stoga blisko povezan sa javnim interesom koji se odnosi na očuvanje mira i bezbednosti u svijetu. Iz ovog razloga vrlo je važno da UN ima najširi mogući imunitet, dopuštajući što manje rasprave o istome.“⁴⁹

Vrhovni sud je potvrdio stav o postojanju apsolutnog imuniteta UN-a, a podnesak tužioca sa zahtevom za ukidanje imuniteta UN-a kako bi se osiguralo pravo na pravično suđenje u skladu sa Članom 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima je odbijen. Vrhovni sud je zaključio da se Apelacioni sud pogrešno oslonio na kriterijume Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Waite i Kennedy* kako bi ocjenio da li bi trebalo ukinuti imunitet UN-a zbog prava

na pravično suđenje. Vrhovni sud je smatrao da je imunitet UN-a apsolutan, i da bi obavjeze iz Povelje UN-a trebalo da imaju primat nad obavjezama koje proističu iz drugih međunarodnih sporazuma, u skladu sa Članom 103 Povelje UN-a.

U skladu sa ovim, Vrhovni sud je uzeo u obzir presudu Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Behrami*⁵⁰, gde je Sud utvrdio da su prigovori neprihvatljivi jer nisu postojale nadležnosti *ratione personae* za razmatranje da li su akcije međunarodnog prisustva kompatibilne sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud se takođe pozvao na presudu Međunarodnog suda pravde u vezi sa pitanjem sukoba imuniteta i *ius cogens* normi, o čemu se govori u sljedećem dijelu.

2.2 Imunitet i kršenje *ius cogens* normi

Pitanje da li je hijerarhija između imuniteta i *ius cogens* normi relevantna bilo je posljednjih decenija tema rasprava među stručnjacima, te je bilo i predmet ispitivanja pred međunarodnim i domaćim sudovima. Slučaj koji se najčešće navodi kada se pomene ovo pitanje je slučaj *Njemačka protiv Italije*⁵¹ pred Međunarodnim sudom pravde, u vezi sa presudom italijanskog Vrhovnog suda, koji je utvrdio da Njemačka nema pravo na pravosudni imunitet pred italijanskim sudovima jer je tužilac tražio obeštećenje za kršenja imperativnih normi međunarodnog prava.

MSP je zaključio da pravila *ius cogens* stavljaju van snage pravila o imunitetu, ili drugim riječima: „Nema sukoba između tih pravila i pravila o državnom imunitetu. Ova dva skupa pravila se odnose na različite stvari. Pravila o imunitetu države su proceduralnog karaktera i ograničena su na utvrđivanje mogu li ili ne sudovi jedne države imati nadležnost u odnosu na druge države. Pravila se ne odnose na pitanje da li je ponašanje zbog kojeg je postupak pokrenut zakonito ili nezakonito.“⁵²

46 *Ibid*, par. 5.11

47 *Ibid*, par. 5.5

48 *Ibid*, par. 5.10

49 Žalba na presudu u slučaju Majke Srebrenice, par. 5.7

50 Slučaj je podnešen protiv Francuske, u slučaju dečaka koji je smrtno stradao i njegovog brata koji je povrijeđen u eksploziji bombe koju je NATO bacio na Kosovo. Tužilac je naveo da se incident dogodio jer francuske snage na Kosovu nisu označile bombu kao deaktiviranu, što je bila njihova dužnost. Tužba je zasnovana na Članu 2, koji reguliše pravo na život pod odredbama ECHR.

51 *Pravosudni imunitet države (Njemačka protiv Italije)*, Presuda, 3. februar 2012.

52 *Ibid*, par. 93

3. Institucionalna moralna odgovornost

Institucionalna moralna odgovornost ostaje neistraženo područje u oblasti međunarodnog prava i to se lako može vidjeti kroz istraživanje relevantne literature. Realnost je da su u oblasti međunarodnog prava države, kao priznati entiteti, i dalje centralni akteri.

Da bi pojedinac bio moralno odgovoran za svoja djela, „trebao bi posjedovati sposobnost da promišlja o moralnim pitanjima i da bude svestan svog ponašanja u skladu sa odrijeđenim moralnim kodeksima“.⁵³ Drugi uslov je da je konkretno ponašanje motivisano odrijeđenom namjerom i interesima, kao i da pojedinac slobodno djeluje.⁵⁴ Međutim, ukoliko „kolektiv“ kao međunarodna organizacija posjeduje ove karakteristike, može se smatrati moralno odgovornim za svoja djela.⁵⁵

Da bi se otvorilo pitanje institucionalne moralne odgovornosti specifično za UN, koristiću argumente koje je izneo Toni Erskine. Prema njegovim riječima, da bi se institucija kvalifikovala kao moralni agent, pored uslova koji su spomenuti ranije, dodatni uslov je: „Jedan identitet, koji je više od zbira identiteta njegovih sastavnih dijelova, i prema tome, ne oslanja se na određeno članstvo; struktura koja donosi odluke; identitet kroz vrijeme; i koncept same sebe kao jedinice.“⁵⁶

Prvi uslov zahtijeva da UN posjeduje identitet koji nije ograničen identitetom država članica. Čak i ako identitet i pravni subjektivitet nisu isti, činjenica da UN ima sopstveni međunarodni pravni subjektivitet⁵⁷ je takođe relevantna i implicira da UN ima identitet odvojiv od identiteta svojih

država članica, te njegove pravne radnje imaju moralne implikacije.⁵⁸ Uslov postojanja identiteta kroz vrijeme postaje samoobjašnjivo - organizacija je osnovana posle Drugog svjetskog rata sa glavnim ciljem sprječavanja sukoba i promovisanja međunarodnog mira i bezbjednosti.

Struktura donošenja odluka u UN-u je jasno definisana u Poglavlju V Povelje UN-a: ova struktura prenosi individualne odluke država članica na zajedničku institucionalnu akciju, što je takođe potvrda da se radi o konceptu UN kao zasjedne jedinice.

3.1 Pripisivanje odgovornosti

Moralna odgovornost nije isto što i pravna odgovornost. Međutim, uobičajeno je da, kada odrijeđeno djelo izazove moralnu odgovornost, to za sobom povlači i pravnu odgovornost za to počinjeno djelo. Druga dva termina koja su usko povezana su „moć“ i „odgovornost“: moć se često smatra uslovom i uzrokom odgovornosti, i povjećanje moći direktno utiče na povjećanje odgovornosti.⁵⁹

Steven Lukes promoviše analizu da je identifikacija upotrebe moći od strane organizacije u isto vreme pripisivanje odgovornosti, te dodaje: „Drugim riječima, poenta lociranja moći je da odredi odgovornost za posledice koje će proizaći iz akcije, ili izostanka akcije određenih, specifičnih agenata.“⁶⁰ On takođe navodi da su „moćni oni za koje zaključujemo da jesu, ili oni koji se mogu držati odgovornim za značajne ishode“. Schaap takođe podržava mišljenje da posjedovanje ili upotreba moći izazivaju direktne posledice da će agent biti moralno odgovoran za svoje radnje, kao i za moguće ishode koje su te radnje mogle imati po druge.⁶¹

53 Erskine Toni (2004). *Krv na rukama UN-a? (Blood on UN's Hands?) Dodeljivanje dužnosti i odmjeravanje krivice za međuvladine organizacije*. Global Society, str. 26.

54 Harbour V. (2003) *Kolektivna moralna agencija i politički proces (Collective Moral Agency and the Political Process)*.

55 Copp David (1991) *Odgovornost i kolektivno nedjelovanje (Responsibility and Collective Inaction)*, Journal of Social Philosophy Volume 22, Issue 2, p. 71–80.

56 *Supra* n. 20, p. 24.

57 Pravni subjektivitet UN-a je potvrđen od strane Međunarodnog suda pravde u *Savetodavnom mišljenju o reparacijama za povrede zado-bijene u službi Ujedinjenih nacija (I.C.J. Reports 1949*, pp. 174-188, at 179)

58 Erskine, *supra* n. 24, p. 34.

59 Stahl B.C. (2004) *Odgovornost za bezbjednost informacija i privatnost: problem individualne etike? (Responsibility for Information Assurance and Privacy: A Problem of Individual Ethics?)* De Montfort University, UK, Volume 16, Issue 3, p. 19.

60 Lukes, S. (2005) *Moć: Radikalno viđenje* (drugo revidirano izdanje), New York: Palgrave Macmillan. p. 56.

61 Schaap, A. (2000). *Moć i odgovornost: trebamo li poštediti kraljevu glavu? (Power and responsibility: should we spare the king's head?)* Politics, 20(3), p. 129-135.

Kritičari Lukes-ovog pristupa drže da, prema njegovoj analizi, kada nema moći ne može doći ni do pripisivanja moći, jer prema njegovom mišljenju, ako se neki problem ne napravi upotrebom moći, onda je proizvod strukturalnih ograničenja. Koncept političke odgovornosti je promovisan kao kritika Lukes-ovog rada, jer se bavi pitanjima koja su isključena iz njegove analize. To zahtjeva da "čak ni ako se nijedan agent ili agenti, koji se mogu identifikovati, ne mogu držati odgovornim za stvaranje datog odnosa dominacije, oni akteri čiji su postupci pomogli da se taj odnos proizvede dužni su da pokušaju da ga razumeju i promijene".⁶²

4. Zaključak

Imunitet UN-a koji mu je odobren Članom 105 Povelje UN-a i Konvencije o privilegijama i imunitetu Ujedinjenih nacija daje toj organizaciji „privilegije i imunitete koji su potrebni za ispunjenje ciljeva organizacije“ i takođe spriječava zloupotrebu domaćih sudova u vezi sa tvrdnjama/ zahtevima u vezi sa mirovnim misijama UN-a.

U slučaju *Majke Srebrenice*, holandski Vrhovni sud smatra da je UN imao najširi apsolutni imunitet i odbio je *Kennedy test* koji kaže da je imunitet prihvatljiv ako je proporcionalan

legitimnom cilju i ako zainteresovane strane imaju razumne alternativne mehanizme. Vrhovni sud je potvrdio presudu drugostepenog suda, ali sa drugačijim obrazloženjem, koje je takođe primjenjivo na presudu prvostepenog (Okružnog) suda. Ovaj slučaj pokazuje kako iste presude mogu biti izvedene iz drugačijeg obrazloženja i kako sudovi donose pravne zaključke u vezi sa obimom imuniteta UN-a.

Institucionalna moralna odgovornost zahtjeva dodatne elemente, počev od onih koji se zahtjevaju za pojedinca da bi se smatrao moralno odgovornim, a UN, kao međunarodna organizacija, zadovoljava sve kriterijume koji se zahtjevaju. Glavni cilj UN-a je promovisanje međunarodnog mira i bezbjednosti i, kao što je navedeno u Preambuli Povelje UN-a, UN promoviše i osnovna ljudska prava. Prema Lukes-ovoj teoriji, moralna moć automatski zahtjeva moralnu odgovornost, a u kontekstu UN-a, to bi značilo moralnu odgovornost za prijestupe počinjene tokom mirovnih misija.

„Moć mora biti pretvorena u autoritet, a nadležnost mora biti podržana od strane pravosuđa.“

(Inis L. Claude, 1966.)

62 Hayward. C. (2006) *O moći i odgovornosti (On Power and Responsibility)*, Political Studies Review, vol. 4, p. 156-163.

Konfliktni i postkonfliktni odnosi Dubrovnika i Trebinja: Analiza odnosa dvaju susjednih gradova u ratu i miru

Mirza Hebib

U svjetlu raspada Jugoslavije, a nakon proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske 1991. godine, Jugoslavenska narodna armija (JNA) je uz podršku crnogorske Teritorijalne odbrane izvršila napad na Dubrovnik. Devetomjesečna vojna opsada Dubrovnika, od jeseni 1991. do proljeća 1992. godine, imala je nesagledive negativne posljedice ne samo za Dubrovnik i čitavu dubrovačku regiju, već i za stanovništvo prostora s kojih je izvršen napad. Napadi su se opravdavali jedinim načinom da se spriječi „ustaški genocid“ nad srpskim stanovništvom u osamostaljenoj Hrvatskoj, no iz današnje perspektive možemo reći kako je ključni podsticaj bio velikosrpski nacionalizam koji je 1990-ih godina bio u svojoj kulminaciji i koji nije dozvoljavao gubitak Dubrovnika, kako iz strateških, tako i iz ideoloških razloga. Nakon okončanja rata, stanovništvo Dubrovnika i Trebinja zatvara se u dva grada, inače udaljena tridesetak kilometara, i prekida svaki vid dotadašnjih, mogli bismo reći tisućljetnih odnosa. U radu se analizira napad na Dubrovnik, te se daju pregled i osvrt na stanje dvadeset godina nakon okončanja sukoba.

1. Uvod

Dubrovnik je povijesni grad, smješten na najjužnijem dijelu hrvatske obale, s dobro očuvanom povijesnom gradskom jezgrom uvrštenom na popis UNESCO-ve Svjetske baštine. Gradsku jezgru čini srednjovjekovni gradić površine oko 13,38 hektara, sa svih strana okružen zidinama i utverdama. Grad obiluje izuzetnim arhitektonskim znamenitostima, uključujući crkve, palače i javne zgrade, te se smatra jednim od najljepših gradskih utvrđenja u Europi.

1. oktobra 1991. godine, JNA i crnogorske snage opkoljavaju grad i počinju granatiranje s ciljem pripojenja grada i okolnih područja susjednoj Crnoj Gori.

Još 1971. godine dotadašnja kasarna JNA u Dubrovniku biva ispražnjena, a jedini vojnici koji ostaju u gradu su mornari male barkase Jugoslavenske ratne mornarice, koji su otočke kasarne na Lastovu opskrbljivali hranom i vodom. U blizini Dubrovnika, u mjestu Kupari, postojao je kompleks hotela u sastavu Vojne ustanove Kupari kojom je upravljala JNA, no vojnici na službi u Kuparima su uglavnom bili ugostiteljsko osoblje, dok je sama Ustanova bila gotovo nenaoružana. Cjelokupno oružje Teritorijalne odbrane Dubrovnika je bilo pohranjeno u vojnim skladištima u selu Duži kod Trebinja, dok su rezervisti iz Dubrovnika na vojne vježbe odlazili na vojni poligon Grab iznad Trebinja ili u blizinu mjesta Ivanica, u tadašnjoj trebinjskoj općini. Dubrovačka i trebinjska općina u vremenu do raspada Jugoslavije bile su granične općine, a sami gradovi smješteni su na oko 20 km zračne, odnosno oko 35 km cestovne udaljenosti.

Gestrateški se tadašnja općina Dubrovnik nalazila na jako nezahvalnom i teškom položaju za organizaciju odbrane grada. Naime, kopneni susjedi je opkoljavaju sa svih strana - Bosna i Hercegovina i Crna Gora, koje su nakon osamostaljenja Hrvatske 1991. godine još uvijek bile sastavni dijelovi SFRJ, te je Dubrovnik bio fizički odvojen od Hrvatske. Napadači s prostora Trebinja, ali i Crne Gore će ovako nezahvalan položaj brzo iskoristiti, te prostor općine Dubrovnik potpuno odsjeći od ostatka svijeta.

Dana 25. aprila 1991. godine održan je referendum u okviru kojeg su se građani SR Hrvatske izjasnili kako ne žele ostati dio SFRJ, te kako žele živjeti u nezavisnoj državi s mogućnošću ulaska u saveze s drugim republikama. Na temelju navedenog referenduma, 25. juna 1991. godine hrvatski Sabor donosi odluku o suverenitetu i nezavisnosti Hrvatske. U strahu za položaj srpskog naroda u nezavisnoj Hrvatskoj, a zapravo ne želeći raspad jugoslavenske zajednice te pozivajući se na događaje iz Drugog svjetskog rata i mogućnost ponavljanja ustaškog genocida nad srpskim stanovništvom u osamostaljenoj Hrvatskoj, političko vodstvo tadašnjih dubrovačkih Srba osniva ogranak Srpske demokratske stranke (SDS) s ciljem zaštite i opstanka srpskog puka na prostoru Dubrovnika. Osnivački skup i miting podrške održan je 1991. godine u mjestu Ivanica, uz prisustvo srpskih političara iz vrha stranke. Na tom skupu su bili nazočni Radovan Karadžić, Božidar Vučurević, Jovan Rašković, Novak Kilibarda, Jovan Pejović i mnogi drugi. U transkriptima tadašnjih govora jasno je iskazana mogućnost vojnih operacija kojim bi se od Dubrovnika napravila samostalna nova Dubrovačka Republika, a koja bi na neki način bila pod patronatom Srbije. Nameće se pitanje zbog čega o ovim pitanjima raspravlja jedna politička stranka, te institucionalizira li se i krije li se upravo u okviru političke stranke jasan umišljaj za ono što će uslijediti. U tom periodu se u Crnoj Gori, uz potporu vlasti, provodila aktivna huškačka kampanja „Rat za mir“, zastrašivanjem tamošnjeg stanovništva lažnim informacijama da se u okolici skuplja vojska sastavljena od „ustaša“ i stranih plaćenika, s ciljem napada na Crnu Goru i osvajanja Boke kotorske.⁶³

2. Napad na Dubrovnik 1991. godine

U septembru 1991. godine otpočela su neprijateljstva između JNA i hrvatskih branitelja⁶⁴ na južnom dijelu hrvatskog priobalja. Dana 30. septembra 1991. godine, u skladu s direktivom Generalštaba SFRJ, tadašnji komandant 2. operativne grupe (OG) general-potpukovnik Jevrem Cokić, izdao je potčinjenim jedinicama naređenje da blokiraju Dubrovnik.⁶⁵ JNA je polako napredovala i primorala hrvatske snage da se povuku iz dubrovačkog zaleđa.

Tijekom borbenih djelovanja u 1991. godini u općini Dubrovnik granatiran je grad. Mnogi ljudi su se sklonili u dubrovačke hotele, samostane po Starom gradu i muzej Rupe. Na grad su vršeni zračni napadi.⁶⁶ Ti napadi u početku nisu bili česti, ali su tijekom granatiranja postajali sve intenzivniji. Pogodena je trafostanica u Rijeci Dubrovačkoj, uslijed čega je Dubrovnik ostao bez struje i vode.⁶⁷

Početak novembra 1991. godine protuoklopna četa 3/472. motorizovane brigade (mtbr) na čelu s kapetanom Nešićem dobila je naređenje da stupi u borbena djelovanja u cilju zauzimanja sela Bosanka i okolnih kota. U borbenim djelovanjima sudjelovala je i 107. obalna artiljerijska grupa. U toj operaciji je učestvovala i Teritorijalna obrana (TO) Herceg Novi, kao i 1. vod 3. čete 3/472. mtbr na čelu s poručnikom Pešićem. U periodu od oktobra do decembra 1991. između sukobljenih strana postojala je značajna nejednakost u naoružanju. Hrvatske snage bile su jako nadjačane, naročito po pitanju artiljerije.⁶⁸

63 J. Raguž, *Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje*, u: „Časopis za suvremenu povijest“, god. 35, 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003, str. 35-41.

64 U odbrani grada u početku su sudjelovale samoorganizirane nenaoružane jedinice koje su se tek naknadno institucionalizirale. U skladu s terminologijom MKSJ, u radu se koriste pojmovi „hrvatske snage“ ili „hrvatski branitelji“. Prema članu 2 (1) Zakona o pravima hrvatskih branitelja iz Domovinskog rata i članova njihovih obitelji, „hrvatski branitelj iz Domovinskog rata je osoba koja je kao dragovoljac i pripadnik Oružanih snaga Republike Hrvatske (ZNG, Hrvatske vojske, Ministarstva obrane, Policije, Ministarstva unutarnjih poslova, Hrvatskih obrambenih snaga (HOS-a), te pripadnik naoružanih odreda Narodne zaštite koji je u njima proveo najmanje 5 mjeseci do 24. prosinca 1991. godine), organizirano sudjelovala u odbrani neovisnosti, teritorijalne cjelovitosti, odnosno suvereniteta Republike Hrvatske u bilo kojem razdoblju Domovinskog rata“.

65 *Većim delom snaga preći u napad glavnim snagama na pravcima: Ljubinje – Zavala – Slano; s. Ljubovo -Ivanica – Čibači i Grab – Dubravka – Molunat, a pomoćnim snagama obezbediti objekte i aerodrom Mostar u dolini Neretve, sa ciljem: uz avio, artiljerijsku i brodsku podršku jednovremenim i energičnim dejstvom razbiti snage na pravcima napada i izbiti na obalu, preseći jadransku magistralu na više mesta na odseku Slano - Prevlaka, blokirati sa kopna i mora Dubrovnik, aerodrom Čilipi i Prevlaku i onemogućiti manevar snaga neprijatelja, a zatim, obezbeđujući se sa pravca Ploče, pristupiti uništenju i razoružavanju okruženih snaga neprijatelja i biti u gotovosti za dalja ofanzivna dejstva u zapadnu Hercegovinu.* (Admiral Jokić, T. 4436-4437; dokazni predmet br. D44.)

66 Lucijana Peko, T. 1842.

67 Đelo Jusić, T. 1359-1360, Đelo Jusić, T. 1360.

68 Kapetan Negodić, T. 5355.

Blokada Dubrovnika od strane JNA trajala je već nekoliko tjedana, tijekom kojih je JNA značajno napredovala na terenu, čime je čvrsto stegla obruč oko Dubrovnika. Trebamo, međutim, napomenuti kako je Dubrovnik bio samo jedno od mnogih spornih pitanja između Beograda i Zagreba, ali i kako je na snazi bio sporazum Hrvatske i Srbije o bezuvjetnom prekidu vatre i povlačenja snaga JNA iz Hrvatske, koji se nije provodio.⁶⁹ Sudsko vijeće MKSJ⁷⁰ je konstatiralo u više navrata u okviru presude Pavlu Strugaru, bivšem generalu JNA, kako su se zapovijednici napada na Dubrovnik nalazili u Trebinju.⁷¹

Dana 5. decembra 1991. godine održani su pregovori i, prema svjedočenjima Jokića, bila su riješena sva pitanja između JNA i hrvatskih snaga, osim načina vršenja inspekcije brodova na moru. No, unatoč tome, najžešći napad uslijedio je 6. decembra. Umišljaj za izvršenje napada 6. decembra jasno je vidljiv i u izjavama prema kojima je poručnik Lemal na sastanku 5. decembra 1991. godine na Ivanici zatražio opremu za zadatak, uključujući pancir jakne, plastični eksploziv i granate.⁷²

Vijeće je konstatiralo kako je sâm napad krenuo prema nalozima Kovačevića u ranim jutarnjim satima 6. decembra 1991. godine. Cilj jest bio osvajanje dominantne topografske kote Srđ neposredno iznad Dubrovnika, što bi predstavljalo značajan psihološki udarac građanima Dubrovnika. Kovačević nije izdao nikakva naređenja u vezi s količinom vatre kojom treba djelovati po tom području: "Nije ograničenja bilo, samo da se puca."⁷³ Kovačević je očekivao predaju hrvatskih branitelja na Srđu, što bi zasigurno predstavljalo važan korak u dolasku do cilja. Stari grad je intenzivno granatiran sa svih strana.⁷⁴ Osim Starog grada, žestoko su granatirani dijelovi sjeverozapadno od Starog

grada te hoteli sjeverozapadno i jugoistočno od Starog grada - u načelu, sve stambene četvrti. Napad na Dubrovnik neminovno je uzrokovao žrtve među civilima. Do predaje branitelja na Srđu nikada nije došlo.

Istog dana se Colm Doyle, šef Europske posmatračke misije, sastao s predstavnicima JNA u njihovu štabu u Trebinju, a kako je kasnije zabilježeno na tom sastanku Doyleu je rečeno kako je djelovanje u Dubrovniku odgovor na napade na srpske vojnike na drugim prostorima u Bosni i Hercegovini.⁷⁵

Nakon pritiska međunarodne zajednice, jedinice JNA i TO polako se povlače unutar granice Bosne i Hercegovine, zauzimajući određene dominantne kote u blizini hrvatske granice. Zauzimanjem tih kota, zadržavale su veliku prednost nad hrvatskim braniteljima te kontrolu na Jadranskom magistralom. Tijekom operacije *Čagalj*, u okviru koje je oslobođeno Popovo polje u BiH, stvoreni su uslovi za daljnje oslobađanje dubrovačkog zaleđa. Operacijom *Tigar* u ljeto 1992. godine dolazi do oslobađanja dijela zaleđa i Golubova kamena. Operacijom *Vlaštica* zauzeta je dominantna, 915 metara visoka kota. Akcija je okončana u oktobru 1992. godine zauzimanjem Vlaštice, Ilijinog vrha, Buvavca te poteza Srnjak – Orah – Bobovište – Gradina. Na dubrovačkom bojištu takva situacija je ostala sve do decembra 1995. godine, kada je potpisan Daytonski mirovni sporazum kojim je okončan rat u BiH, ali nakon kojeg je uslijedilo i povlačenje vojnih snaga iz dubrovačkog zaleđa.⁷⁶

O razmjerima štete teško je govoriti. Zanimljivo je kako je 8. decembra „komisija“ sastavljena, među ostalim, od oficira JNA obišla Stari grad i napravila okvirne zabilješke o oštećenjima. Vijeće u presudama konstatira kako „komisija“

69 Ženevski sporazum, 23. novembar 1991. (UN Doc. S/23239, Annex)

70 MKSJ predstavlja skraćenicu za Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju u Den Haagu.

71 Admiral Jokić, T. 4039.

72 Potpukovnik Stojanović, T. 7825. Pogledati svjedočenje kapetana Nešića, T. 8167. On se nalazio na Žarkovici i izjavio je da je potpukovnik Stojanović podigao dio opreme za svoje vojnike 5. decembra 1991. navečer.

73 Svjedok B, T. 5052; s tim u vezi i iskaz kapetana Negodića, T. 5266-5267.

74 „Prve granate koje su odjekivale tako blizu, u stvari mi nismo ni znali da su one padale na Stari grad jer smo mi radili unutra, ali su se pucnji čuli sve bliže i bliže, i tako mušterije koje su dolazile u butigu sa zaprepaštenjem su govorile da su granate počele gađati po Stradunu, po fontani po..., ispred Crkve svetog Vlaha. A onda kasnije se to sve približavalo nama, bliže i bliže, i bilo je sve jače i jače. Tako da je u jednom momentu kada su bili najjači napadi, da je po pet-šest, možda deset granata padalo u isto vrijeme po svim dijelovima grada, tako da je cijeli grad bio napadnut.“ (Nikola Jović, T. 2934-2935.)

75 Dokazni predmet br. P61, separator 39; Slobodan Vuković, T. 5990-5993, 5827.

76 Ibid. str. 112-115.

nije obišla sva područja, te shodno tomu navedeni podaci nisu aposlutno pouzdani. Nesporno je kako su Grad i veći dio dubrovačke općine pretrpjeli velike materijalne štete. U samoj gradskoj jezgri uništeni su mnogi spomenici kulture nulte kategorije. Samo u jednom dvanaestsatnom napadu na staru gradsku jezgru teško je oštećeno oko 30% objekata.⁷⁷

U Trstenom je zapaljen i uništen 500 godina star arboretum. U potpunosti je uništeno 2.127 kuća, a 7.771 stanovnik ostao je bez krova nad glavom. Uništena je i zračna luka u susjednoj općini Konavle. O iznosima i vrijednosti nastale štete teško je pisati, no postoje podaci da je samo u primorju i na otocima počinjena šteta od oko 100.329.134,00 DEM (njemačkih maraka).⁷⁸

Tijekom ratnih djelovanja u Dubrovniku, njegovoj okolini i prilikom čišćenja dubrovačkog zaleđa te aktivne obrane dosegnutih položaja, poginulo je 182 branitelja i 11 pripadnika Narodne zaštite iz Dubrovačko-neretvanske županije, 235 branitelja iz postrojbi pristiglih iz drugih krajeva Hrvatske, te 92 civila.⁷⁹ Dio branitelja Dubrovnika zarobljen je i odveden u logore u Bileći (BiH) i Morinju (Crna Gora). S druge strane bojišnice bilo je nekoliko stotina stradalih vojnika, njih oko 250 s prostora Trebinja, no civilnih žrtava nije bilo.

3. Jedna politika, dijametralno postavljena ljudskom poimanju

Vrijeme rata i stanje u Trebinju u okviru svojih memoara opisao je i Đuro Kriste, svojevremeni direktor osnovne škole u Trebinju, selu nedaleko od Trebinja te dugogodišnji djelatnik u oblasti kulture u gradu Trebinju. Kriste opisuje haotično stanje u Trebinju, te navodi kako je grad bio pun rezervista, dugih brada, dobro naoružanih.⁸⁰ Kriste svjedoči kako je položaj nesrba bio izrazito težak, te kako informacija o napadima i nisu imali.⁸¹

Većina Bošnjaka, te gotovo svi Hrvati, odbili su ući u Vojsku Republike Srpske i ići na Dubrovnik. Nakon što mu je policija odvela dva sina, kao ugledni građanin Trebinja Kriste je uspio doći do pukovnika i postavio mu pitanje slijedećeg sadržaja: „Gospodine pukovniče, da ste se kao Srbin našli u Dubrovniku, a hrvatska vojska krenula na Trebinje, kako biste se vi osjećali u odori hrvatske vojske, a pogotovo da ste i rođeni Trebinjac?“ na što je pukovnik odgovorio kako on to sebi ne bi dopustio. Pukovnik je dozvolio Kristi da posjeti sinove u pritvoru, a u svojim zabilješkama on svjedoči o strahotama koje je zatekao u tom prostoru, u kojem su se nalazila tri Bošnjaka (Muslimana) i tri Hrvata koji su odbili obući uniformu i krenuti u napad na Dubrovnik.⁸²

Zanimljiva je konstatacija Kriste, koji je proveo rat u Trebinju i koji kaže kako su svakodnevno slušali paljbu na Dubrovnik, ali i kako su se osjećali ugodno kad bi granata pala na Trebinje, iako su strijepili da će poginuti od svojih.

Izrazito zanimljiv dokument jest i Povelja prijateljstva i odanosti Gradu Dubrovniku donešena u decembru 1991. godine od strane Općinskog odbora Muslimanske bošnjačke organizacije iz Trebinja. U okviru iste, stanovnici Trebinja naglašavaju kako ta Povelja „predstavlja nastavak stoljetnog iskazivanja privrženosti, prijateljstva i dobrosusjedstva između Bosne i Dubrovnika, između Bošnjaka i Dubrovčana“.

Povelja sadrži i molbu za oprost u kojoj naglašavaju kako nemaju „sile i moći da ti pomognemo onako kako to naši svijetli banovi i kraljevi mogahu. Tebi, najljepšem okrilju naše mladosti i ljubavi. Jedino što smo mogli, mi smo i uradili, odbili smo po cijenu posla i prebivališta, da pucamo u našu mladost i u našu ljubav. S nadom da ćeš nas jednog dana opet primiti u svoja toplja, kamena njedra, molimo Te – oprostima nama, jer oni ne znaju što čine.“⁸³

77 V. Vierda, *Analiza Zavoda za obnovu Dubrovnika*, Muzejski dokumentacijski centar, Dubrovnik, 2007.

78 J. Carić, *Ratna razaranja i štete u Dubrovačkom primorju u Domovinskom ratu 1991-1992. godine na stambenom fondu*, „Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka IV“, Primorac, Dubrovnik, 1993.

79 M. Đuraš, *Popis stradalnika Dubrovačko-neretvaske županije*, u: „Glas Grada“, broj 298, preuzeto 3. prosinca 2010, str. 5.

80 Đ. Kriste, *MORAŠNICA - Slike jednog vremena*, Ragusa, Dubrovnik, 2007, str. 170-171.

81 „Uoči dana 'D' (1. listopada 1991. godine) znatizeljno smo osluškivali bilo kakvu informaciju o trenutnoj situaciji. Ali tko će ti dati informaciju? Već nekoliko mjeseci osjeća se velika promjena u ponašanju Srba prema Hrvatima. Ako se razgovara to su obično teme iz svakodnevnog života. O politici ništa, jer ovdje je samo jedna politika, dijametralno postavljena našem poimanju.“ (Đuro Kriste)

82 *Ibid.*, str. 176.

83 Tekst Povelje odanosti Gradu Dubrovniku dostupan na www.behar.hr/1991-bosnjaci-trebinja-pisu-povelju-odanosti-dubrovniku, objavljen 23.09.2013, pristupljeno na dan 05.01.2014. godine.

Ne možemo, a da u okviru ovog izlaganja ne istaknemo proteste organizirane u znak podrške Dubrovniku. Na Cetinju, u srcu Crne Gore, održana su dva protesta. Prvi antiratni protest je održan 3. decembra 1991. godine, i na njemu je više od 10.000 Crnogoraca izrazilo žaljenje zbog napada na Dubrovnik i zatražilo oprost. Drugi protest je održan 1. februara 1992. godine i na njemu je pjesmom „Sa Lovćena vila kliče - oprost nam, Dubrovniče“ odasлана poruka Slobodanu Miloševiću kako su učesnici protiv sudjelovanja crnogorskih vojnika u napadima na Dubrovnik. U Beogradu se isto održao antiratni protest „Prekinimo mržnju da prestane rat“, u okviru kojeg su uz građane stali poznati umjetnici, kompozitori i glumci kao npr. Mirjana Karanović i Rade Šerbedžija koji su zajedno pjevali „Ja ne mogu protiv druga mog“. Organizirano je i potpisivanje peticija za Dubrovnik na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Prilikom protesta naglašavali su tradicionalno prijateljstvo Dubrovnik i njegovog hercegovačkog zaleđa, navodeći primjere kako su sela Konavala i Dubrovačkog primorja još za Nevesinjske bune pružila utočište u zbjegu obiteljima iz Popovog polja, Bileće i Stare Crne Gore. Također je naglašavano kako se tijekom Drugog svjetskog rata u Dubrovniku skupljala ne samo pomoć za partizane, već su Dubrovčani nosili narodu Popovog polja sol i “modru galicu” za stoku i obradu vinograda.⁸⁴

4. Demografske promjene i post-konfliktni odnosi dvaju gradova

Kako je već naznačeno prema popisu stanovništva iz 1991. godine, stanovništvo Trebinja sačinjavalo je oko 69% Srba, 19,5% Bošnjaka (Muslimana), 1,5% Hrvata, 6% Jugoslavena i 4% ostalih. Iako nemamo rezultate službenog popisa stanovništva, prema *de facto* situaciji, ali i istraživanja provedenim od strane CIA World Factbook iz 2008. godine, Trebinje je etnički čist grad, odnosno grad u kojem danas živi preko 95% Srba. Hrvata gotovo i da nema, a Bošnjaci - inače raseljeni širom Europe, ponajviše na području Danske i Švedske - u Trebinje dolaze u ljetnom periodu.

U Dubrovniku je prema popisu iz 1991. godine živjelo 77,5% Hrvata, 8,5% Srba, 5,5% Muslimana, 2% Jugoslavena, 1% Crnogoraca te oko 5% ostalih. Prema popisu iz 2011. godine u Dubrovniku živi 90,4% Hrvata, 3,5% Bošnjaka, 2,7% Srba, 0,5% Crnogoraca te oko 3% ostalih. Vidljivo je

kako je u Dubrovniku uveliko smanjen broj srpskog življa. Prema svjedočenjima lokalnog stanovništva, većina Srba Dubrovnik je napustila neposredno prije izbijanja oružanog sukoba 1991. godine. Iako nema zabilježenih zločina nad srpskim stanovništvom u Dubrovniku, smatramo kako postkonfliktni okolnosti i stanje ljudskih prava, te predbacivanje i isključivost krivnje, nisu omogućili u potpunosti siguran povratak stanovništva. Dio srpskog stanovništva je ostao u Dubrovniku, dok je većina zamjenila ili prodala svoje nekretnine te potražila novi život negdje drugdje, većinom baš u Trebinju.

Kao i na prostoru cijele bivše Jugoslavije, zbog cjelokupne situacije dolazi do velikih podjela među ljudima. Zbog predbacivanja krivnje o početku samog oružanog sukoba, ali i obmana političkog vrha, stvara se mržnja prema svim pripadnicima ovog ili onog naroda. U dubrovačkom diskursu se formiraju priče o odgovornosti svih trebinjskih Srba za napade na Dubrovnik, dok se s druge strane javljaju obrazloženja kako su svi događaji predstavljali ništa drugo do odbranu srpskog naroda na prostoru Dubrovnik prilikom „protuustavnog raspada zajedničke države“. U vrlo kratkom periodu delegitimira se bivša država, te se svi dotadašnji odnosi počinju promatrati kao obmane. Hrvati tvrde kako je Jugoslavija predstavljala samo prikrivenu Veliku Srbiju, dok Srbi naglašavaju kako je to bila zavjera u okviru koje su vladali Hrvati, na čelu s „njihovim“ vođom Josipom Brozom, s ciljem razjedinjenja Srba i uništenja srpske monarhističke tradicije. Neovisno o svemu, mržnja i prekid odnosa među stanovništvom postaje postratna realnost. Stanovištvo se locira u dva tabora, dva grada udaljena tridesetak kilometara, te se svi vidovi zajedničke suradnje, a djelomično i komunikacije, prekidaju. Kulminacija same mržnje dostiže vrhunac upravo nakon okončanja rata, kad su nacionalne političke stranke počele prikupljati političke poene proglašavajući upravo sebe „zaštitnim zidom“ od agresora s druge strane.

5. Krivično gonjenje za napade na području Dubrovnik

U okviru Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, zbog zločina počinjenih tijekom napada na područje dubrovačke općine podignuto je više optužnica.

84 S. Prodanović, *Petoljetka razaranja*, „Republika“ br. 149, godina VIII, 1996, str. 21-25.

General Pavle Strugar je osuđen na jedinstvenu kaznu od 8 godina zatvora zbog svoje uloge u granatiranju grada, čime je prekršio zakone i običaje ratovanja, te zbog svjesnog uništavanja i oštećivanja religijskih, karitativnih, odgojnih, umjetničkih i naučnih ustanova, povijesnih spomenika nulte kategorije, te umjetničkih i naučnih djela. Kazna nakon žalbenog postupka, a zbog zdravstvenog stanja osuđenika, smanjena je na kaznu zatvora u trajanju od sedam i pol godina. Nakon odsluženja dvije trećine kazne, Strugar je prijevremeno pušten na slobodu. Miodrag Jokić (zapovjednik 9. vojno-pomorskog sektora Boka) je osuđen na 7 godina zatvora. Nakon odsluženja dvije trećine kazne pušten je na slobodu.

Vladimir (Rambo) Kovačević (zapovjednik Trećeg bataljuna 472. motorizovane brigade JNA iz Trebinja) optužen je zajedno sa Strugarom⁸⁵, ali je njegov slučaj zbog navodne procesne nesposobnosti zbog dijagnosticirane duševne bolesti prepušten domaćem pravosuđu.⁸⁶

Za djelovanja na području Dubrovnika bio je optužen i Slobodan Milošević, no postupak je obustavljen zbog smrti optuženog 6. marta 2006. godine.

Optužen je i Božidar Vučurević, ratni gradonačelnik Trebinja, predsjednik Srpske autonomne oblasti Hercegovine, predsjednik kriznog štaba i ratnog štaba općine Trebinje, te predsjednik ratnog predsjedništva općine Trebinje. Županijsko državno odvjetništvo u Dubrovniku podiglo je optužnicu protiv Vučurevića zbog ratnih zločina protiv civilnog stanovništva dubrovačkog područja te uništavanja kulturnih i povijesnih spomenika. Vučurević će svakako, osim počinjenih zločina, ostati zapamćen i po izjavi: „Napravit ćemo mi i ljepši i stariji Dubrovnik!” Vučurević je u aprilu 2011. godine lišen slobode na graničnom prijelazu u Srbiji te je pritvoren na temelju međunarodne potjernice. Dva mjeseca nakon toga Viši sud u Beogradu donosi odluku o privremenom puštanju na slobodu, pod uvjetom da ne

napušta Srbiju do okončanja ekstradicijskog postupka. Nedugo nakon toga Vučurević odlazi u Trebinje, a Prizivni sud u Beogradu donosi odluku o tome kako nema uvjeta za ekstradiciju budući da se Vučurović ne nalazi na teritoriji Srbije.

Županijsko državno odvjetništvo u Dubrovniku je 4. decembra 2009. godine podiglo optužnice protiv trojice zapovjednika 2. operativne grupe - generala Jevrema Cokića, Mileta Ružinovskog i Pavla Strugara, zatim zapovjednika 9. vojnopomorskog sektora admirala Miodraga Jokića i njegova zamjenika kapetana bojnog broda Milana Zeca, zapovjednika 2. taktičke grupe generala Stankovića, zapovjednika 472. motorizirane brigade potpukovnika Vičića i njegova zamjenika majora Komara. Također su optuženi kapetan I. klase Vladimir Kovačević zvan Rambo, zapovjednik 3. bataljuna 472. motorizirane brigade te poručnik bojnog broda Gvozdenović, zapovjednik raketne topovnjače broj 403.⁸⁷

Dana 15. maja 2010. godine Viši sud u Podgorici izrekao je (nepravomoćne) presude za ratne zločine počinjene u logoru Morinj pokraj Kotora. Zlatko Tarle osuđen je na 1,5 godinu zatvora, Mladen Govedarica na 2 godine, Ivo Gojnić na 2,5 godine, Boro Gligić na 3 godine, Špiro Lučić na 3,5 godine, a Ivo Menzalin, koji je u bijegu, na 4 godine zatvora. Osuđeni su prema optužnici da su kao aktivni i pričuvni pripadnici bivše JNA počinili ratni zločin protiv civila i ratnih zarobljenika s dubrovačkog područja. Apelacioni sud Crne Gore je 7. decembra 2010. ukinuo presude i predmet je vraćen na prvostupanjski postupak pred Višim sudom.⁸⁸

6. Odnosi 20 godina nakon sukoba: mogućnosti za uspostavu mehanizama tranzicijske pravde

Tranzicijska pravda predstavlja oblast koja izučava načine postupanja prema prošlim kršenjima ljudskih prava u društvima u tranziciji, a jedan je od najvažnijih instrumenata procesa demokratizacije koji vode međunarodne organizacije,

85 U optužnici stoji kako su osobe optužene jer su „...ispalile bez cilja više stotina projektila na dubrovački Stari grad zbog čega su dva civila izgubila živote, Pavo Urban i Tonči Skočko, a tri civila su ranjena”, a “potpuno je razoreno i izgorjelo šest povijesnih i arhitektonskih spomenika pod zaštitom UNESCO-a i oštećeno je 46 zgrada i objekata”.

86 „Vladimir Rambo Kovačević nesposoban za suđenje”, na www.blic.rs, objavljeno 25.05.2012, pristupljeno 02.01.2014. godine.

87 Saopćenje Županijskog državnog odvjetništva u Dubrovniku, u: „Slobodna Dalmacija“, 04.12.2009. godine, str. 7-8.

88 Saopćenje o ukidanju presuda: *Ukinuta presuda za zločine nad hrvatskim zarobljenicima u Morinju*, u: „Jutarnji list“, 07.12.2010. godine, str. 12.

budući da može da funkcioniše kao efikasan katalizator postkonfliktnog pomirenja i stabilizacije.⁸⁹

Osnovni cilj jest izgraditi održiv mir te pomoći tijekom demokratizacije. Prema Međunarodnom centru za tranzicijsku pravdu, postupci tranzicijske pravde obuhvataju:

- a) krivično gonjenje i vansudske oblike istrage (kao što su mehanizmi za utvrđivanje istine);
- b) reparaciju za žrtve, te napore da se zadovolje njihove potrebe, gdje možemo uključiti i proces memoralizacije;
- c) transformaciju sistema sigurnosti i potencijalno uklanjanje kršilaca ljudskih prava iz javnih ustanova;
- d) reformu javnih institucija da bi se spriječilo ponovno kršenje ljudskih prava iz prošlosti.⁹⁰

Ako krenemo prema datim naznakama analizirati odnose dvaju gradova u postratnom periodu, možemo slobodno konstatirati da su, 24 godina od samog napada na Dubrovnik, ali i 20 godina od službenog okončanja svake vrste oružanog sukoba na prostoru bivše Jugoslavije, rezultati po pitanju uspostave mehanizama tranzicijske pravde minimalni. U okviru krivičnog gonjenja postignuti su minorni rezultati. Oni koji su pravomoćno osuđeni, već su pušteni. Pojedinicima su presude poništene, a pojedini su nedostupni organima krivičnog gonjenja.

Kada je riječ o utvrđivanju istine, tu nismo ništa značajnije niti pokušali. Svak je ispisao stranice svoje povijesti. Stanovnici jednog grada imaju svoju priču i u nju su aposlutno uvjereni, dok s druge strane imamo sasvim drugi kut gledanja na iste detalje.

Reparacija nema, što je donekle povezano i s neutvrđivanjem krivnje. Kada je riječ o samoj poslijeratnoj obnovi Dubrovnika

koja je koštala oko 80.000.000,00 US\$, dio je osiguran iz budžeta Republike Hrvatske, odnosno Ministarstva kulture za Program obnove Dubrovnika, dok je ostatak osiguran iz raznih izvora uključujući UNESCO i donacije. Zanimljivo je spomenuti kako se Milo Đukanović, predsjednik Republike Crne Gore, u svoje i u ime građana Crne Gore 2000. godine izvinio za napad na Dubrovnik te za svu bol, stradanja i materijalne gubitke koje su nanijeli Crnogorci u sastavu JNA. Već duži niz godina aktivno se pregovara i oko novčanih reparacija Crne Gore za napad na Dubrovnik, a prvi dio je već i dogovoren. Naime, 2005. godine Crna Gora je potpisala Memorandum kojim se obvezala isplatiti tvrtki „Dubrovačko mljekarstvo“ 375.000 eura za 650 krava opljačkanih u ratu s farme u selu Gruda, općina Konavle. Ovaj Memorandum izazvao je žestoke rasprave između vladajućih i opozicije u Crnoj Gori, a ujedno je predstavio i začete teme u crnogorskom javnom diskursu o događajima iz 1991. godine. Sam čin ove isplate *de facto* potvrđuje priznanje krivnje, ako ništa drugo za nečasno djelovanje na prostoru druge države, te mogućnost otvaranja drugih pitanja s ciljem uspostave tranzicijske pravde. Predsjednik Skupštine općine Trebinje Nikola Sekulović je 2008. godine sa žaljenjem konstatirao kako je dio zla koje je zadesilo Dubrovnik došao i sa trebinjske strane. Udruga „Alternativni klub“ je 2012. godine pokrenula projekt u okviru kojeg su tražili od lokalne vlasti da uputi izvinjenje, budući da „Trebinje ne može i ne želi živjeti getoizirano.“⁹¹ U aprilu 2012. godine održan je prvi sastanak gradonačelnika Trebinja i Dubrovnika prilikom kojeg je Dobroslav Ćuk, načelnik općine Trebinje, izrazio žaljenje za sve što se dogodilo.⁹² Novinarima je pojasnio kako se radi o žaljenju a ne o izvinjenju, budući da izvinjenje mora biti obostrano.

Sama kršenja ljudskih prava, prvenstveno ljudske gubitke, ali i počast onima koji su branili tadašnji puk, gradska uprava Dubrovnika te određena nevladina udruženja obilježila su izgradnjom spomenika. Tako, na primjer, na prostoru Grada Dubrovnika imamo 14 spomenika proizašlih iz Domovinskog rata. Od toga je 11 spomenika posvećeno poginulim braniteljima

89 Definicija prema Međunarodni centar za tranzicijsku pravdu, www.ictj.org, pristupljeno 13.01.2015. godine.

90 *Ibid.*

91 *Pomirenje Dubrovnika i Trebinja*, Al Jazeera Balkans, www.balkans.aljazeera.net, objavljeno 04.01.2012, pristupljeno 14.01.2015. godine.

92 Izjava Dobroslava Ćuka, načelnika općine Trebinje, na prvom postratnom sastanku s gradonačelnikom Dubrovnika: „Kao načelnik opštine Trebinje sa svojim sugrađanima duboko i iskreno žalim zbog svega što nam se dogodilo i zbog svake neudžne žrtve i svake štete, pa i one najmanje koja je nanesena vama, našim susjedima i gradu Dubrovniku. Vjerujem da i vas ispunjavaju ista osjećanja i da je došao trenutak kada smo zaista spremni da zajedno zažalimo nad onim što nam se dogodilo, da poželimo da se nešto slično nikada više ne ponovi i da oprostimo jedni drugima hrišćanski, kako su nas nedavno tome poučili episkop zahumsko-hercegovački i primorski Grigoriije i biskup dubrovački.“

grada, 1 svim braniteljima grada, dok su 2 posvećena civilnim žrtvama rata. U okviru popisa spomenika navodimo i javno oglašene ploče s prikazima oštećenja stare gradske jezgre, koje zasigurno predstavljaju važan segment obilježavanja napada na Dubrovnik iz 1991. Godine.⁹³

U ljeto 2011. godine u Trebinju je podignut „Spomenik borcima palim u odbrani grada“, u spomen stradanja srpskih vojnika s prostora Trebinja koji su „pali braneći grad i boreći se za sveltinje srpskog naroda – patriotizam i slobodu“, kako je naglasio Dobroslav Ćuk, tadašnji načelnik Općine Trebinje.

Sâm sistem sigurnosti nije prošao neku veću kadrovsku preobrazbu⁹⁴, ali mislim da možemo reći kako dubrovačke, ali i trebinjske službe zadužene za osiguravanje sigurnosti na prostorima ova dva grada efikasno djeluju, o čemu svjedoči i činjenica kako Dubrovčani sve češće posjećuju Trebinje, a Trebinjci Dubrovnik.

U posljednje vrijeme, unatoč pomankanju direktnih odnosa između dvaju jedinica lokalne samouprave, ali i činjenici kako dva grada dijeli ne samo državna, već i granica supranacionalne tvorevine - Evropske unije, saradnja među stanovništvom je više nego primjetna. Dubrovčani u kupnju odlaze u Trebinje, kupuju domaće voće i povrće, odjeću i obuću, popravljaju automobile, a u zadnje vrijeme sve više koriste i liječničke usluge. Mnoge Dubrovkinje su svake subote na trebinjskoj tržnici; tvrde kako su proizvodi prirodni, zdravi te znatno jeftiniji nego u Dubrovniku. Cijene u Trebinju izražene su u konvertibilnim markama, a u posljednje vrijeme sve češće se plaća i u hrvatskim kunama i eurima.⁹⁵ U intervju za Klix.ba, prodavačica Zorica naglašava kako su za nju „svi kupci isti, te

kako ima dosta stalnih mušterija iz Dubrovnika, koji je nazovu ranije te naruče što da im pripremi. Zorica naglašava kako Dubrovčani prepoznaju domaću proizvodnju, bez vještačkih dodataka, ali i prigodne cijene“.

Važno je spomenuti kako u posljednje vrijeme određene turističke agencije iz Dubrovnika u ljetnom periodu autobuse stranih gostiju odvođe u posjete Trebinju te na jeftine degustacije tradicionalnih jela. Sâm posjet Trebinju za strane goste predstavlja poseban doživljaj te iznenađenje udaljeno tridesetak minuta od Dubrovnika - mali hercegovački gradić, smješten na hladnoj Trebišnjici, okružen užarenim kamenom, te s mnoštvom ostataka kulturne baštine kako iz osmanskog⁹⁶ tako i iz austrougarskog perioda.

U ljetnim danima, dubrovačke plaže su sve češće pune Trebinjaca - kako stalno nastanjenog stanovništva, tako i raseljene bošnjačke dijasporje. Kako bi se okupali na nekoj od plaža u blizini Dubrovnika, Trebinjci automobilom u idealnim uvjetima dolaze za oko 30 minuta. U ljetnim danima ih ne spriječava ni granična kontrola koja zna rezultirati i čekanjem do 2 sata, o čemu svjedoče pune plaže na potezu Kupari–Srebreno.

Prema našem mišljenju, jedan od važnijih projekata koji povezuje dva grada jest i obnova nekadašnje uskotračne željezničke pruge na relaciji Čapljina–Dubrovnik, u okviru projekta „Biciklima kroz povijest pratimo Ćiru“ koji se finansira iz sredstava Instrumenata pretpristupne pomoći (IPA) za prekograničnu saradnju i koji je potpisan 18. decembra 2014. godine. Projekt uključuje obnovu dijelova pruge s ciljem izgradnje biciklističke staze na tom prostoru. Dio koji se odnosi

93 Spomenici proizašli iz Domovinskog rata na prostoru Dubrovnika: 1. Spomenik poginulim braniteljima u Trstenom; 2. Spomenik za 101 hrvatskog branitelja poginulog u bitkama oko Osojinka; 3. Spomenik braniteljima u Mrčevu; 4. Središnji križ u spomen svim palim braniteljima grada tijekom Domovinskog rata; 5. Spomenik poginulim braniteljima Bošnjacima (Muslimanima); 6. Spomenik poginulim policajcima-braniteljima; 7. Spomenik dubrovačkim braniteljima na Pilama; 8. Spomenik palim braniteljima u Sustjepanu; 9. Spomenik braniteljima u Staroj Mokošici; 10. Spomen ploča za devet poginulih civila u granatiranju 07.10.1991. godine u Novoj Mokošici; 11. Spomenik braniteljima u Komolcu; 12. Spomenik poginulim braniteljima na Srdju; 13. Spomenik braniteljima poginulim u selu Bosanka; 14. Spomenik civilnim žrtvama rata u Parku nevinih žrtava rata (u izgradnji); 15. Javno oglašene ploče s prikazima „oštećenja nastalih u agresiji JNA, Srba i Crnogoraca na Dubrovnik 1991/92.“

94 Alternativni klub iz Trebinja 2012. godine zatražio je ilustraciju za sve one koji su u proteklih dvadeset godina njegovali kult fašizma, četništva, ustaštva i nacionalklerikalizma, te svih ostalih devijantnih i po društvo opasnih pojava.

95 *Dubrovčani u šoping idu u Trebinje, kupuju voće, povrće, ali i odjeću i obuću*, Klix.ba, www.klix.ba, objavljeno 21.07.2013, pristupljeno 14.01.2015. godine.

96 Ostaci osmanske kulture na području Trebinja, uključujući i džamije u staroj gradskoj jezgri, u potpunosti su uništeni od vladajućih struktura tijekom rata u BiH. Nakon rata dolazi do obnavljanja uništenih građevina, o čemu će biti riječi i u zaključku rada.

na BiH, a čiji je nosilac Javno poduzeće Vjetrenica, uključuje općine Čapljina, Neum, Ravno i Turističku zajednicu Grada Trebinja, vrijedan je 296.000 eura.⁹⁷

7. Zaključak

Različite procjene vojnih operacija na prostoru Dubrovnika izazivaju još uvijek oštre debate među povjesničarima i političarima obaju strana. Mnoga pitanja ostaju bez jasnog odgovora. Ko je inicirao vojne operacije na prostoru Dubrovnika, i ko treba snositi odgovornost za katastrofalne posljedice ove avanture? Je li za ovaj vojni i politički fijasko odgovorna isključivo JNA ili solidarno odgovara zajedno s Crnogorcima? Ko je u političkom vrhu kriv, a ko nije? Je li uopće bilo opsade, ili su jedinice JNA i crnogorski dobrovoljci ušli na teritoriju Hrvatske kako bi istinski "oslobodili" njene građane iz smrtonosnog zagrljaja "ustaških vlasti"? I tako dalje. Mislimo da se dosta odgovora jasno pronalazi u okviru presuda Haškog tribunala, ujedno uz sudski utvrđene istine o samom napadu na Grad. U radu smo podržali upravo te činjenice. Haški tribunal po pitanju napada na Dubrovnik nije u potpunosti zadovoljio potrebe žrtava za krivičnim gonjenjem odgovornih lica. No, neovisno o tome, za činjenice o ratnim djelovanjima utvrđene u okviru jednog međunarodnog tijela, ali i pravnom presedanu kako neovisno o ishodu rata i najvišem vrhu može biti suđeno, istinski mu trebamo biti zahvalni.

U doba kada su krenuli pregovori o prekidu opsade Dubrovnika, postajalo je sasvim jasno kako je cjelokupna kampanja bila vojni fijasko za JNA. Pokazalo se kako je kampanja „Rat za mir“ postala noćna mora za tadašnji vojni establišment kako u domaćim, tako i u međunarodnim odnosima. Mnoštvo građana je bilo skeptično i sumnjičavo po pitanju svega. Moramo naglasiti kako je tadašnja štampa u potpunosti obmanjivala javnost, te kako je samo manji dio mogao spoznati o čemu se istinski radi.

Kada govorimo navedenim činjenicama, naglašavamo kako ih je neophodno potencirati u cilju započinjanja istinskog pomirenja. Pomirenje podrazumijeva suočavanje elita s prošlošću, ali i mirenje na individualnom nivou građana

različitih država, odnosno - u našem primjeru - obaju gradova. Politička odgovornost je prvi potez. Isprika institucija države treba postavljati osnov za pomirenje „običnih“ građana. Potrebno je pokloniti se žrtvama, ne samo protokolarno kako to čine naši političari, već iskreno i istinski. Potreban je duhovni i ideološki preobražaj. Osim pomirenja, izrazito su važne i reparacije, koje u materijalnom smislu i konkretno pokazuju ispriku žrtvama. Ne trebamo zaboraviti kako je cjelokupna imovina stanovništva kuda je prošla JNA ili crnogorske trupe u potpunosti uništena i opljačkana. Vjerojatno još i danas djeca u prostorima iz kojih su izvršeni napadi koriste ukradeni porculan ili čak negdje u nekom zaseoku gledaju nečiju televiziju, vjerojatno ni ne znajući porijeklo iste.

Ipak, postoje i pozitivne priče. Tako na primjer biskup mostarsko-duvanjski i trebinjsko-mrkanjski Ratko Perić naglašava kako katolička crkva ima izrazito dobre odnose s općinom Trebinje, te kako je ono malo hrvatskog naroda što se vratilo u Trebinje dobro prihvaćeno i cijenjeno. Izrazito dobru saradnju ima i Husein ef. Hodžić, glavni imam u Trebinju, koji je od rata uz podršku bošnjačke dijaspore obnovio deset džamija na području Trebinja. Ne mogu a da se ne naglase poruke poslane od novog trebinjskog gradonačelnika Slavka Vučurevića, koji je na otvaranju Sultan Ahmedove džamije u Trebinju u ljeto 2014. godine poručio kako želi da od trena kada vjernici pređu prag bogomolje osjete jednu novu i snagu i nadu, te da i jednu i drugu podjele sa svojim komšijama drugih vjera i nacija jer ima mnogo stvari koje svi na isti način podjednako cijenimo. Vučurević je naglasio kako želi „da se svi više okrenemo onom što nam je zajedničko, onom u čemu smo slični, onom što nas čini dobrim komšijama i građanima“. Na istom događaju jerej Dražen Tupanjani, paroh trebinjski, kazao je kako je „bezumlje rušilo ove svetinje. Ljubav, pokajanje, oprost i razum ih obnavljaju. Zbog toga zajedno sa svojim braćom sveštenicima i vjericima, sa episkopom Grigorijem danas ovdje, šaljem vam pozdrave i čestitke. I pozdravljam vas u ime sviju nas na kraju pozdravom biblijskim i pozdravom Kur'ana. Mir vam. *Irini paci. Pax vobis. Selam alejkum.*“

97 *EK odobrila sredstva: Počinje obnova pruge Čapljina – Dubrovnik*, Klix.ba, www.klix.ba, objavljeno 22.12.2014, pristupljeno 14.01.2015. godine.

Presuda u predmetu Veselin Vlahović - Batko

Nasir Muftić

Uvod

Tokom opsade Sarajeva, brojna gradska naselja kao što su Ilidža, Dobrinja ili Grbavica⁹⁸ bila su okupirana. „Beli anđeli“, „Beli orlovi“, „Šešeljevci“ i druge srpske (para) formacije, od aprila 1992. pa do reintegracije Grbavice u proljeće 1996. godine, harale su okupiranim naseljima, pljačkale, silovale, mučile i ubijale. Po zlu i monstruoznosti, preživjeli svjedoci najviše pamte Veselina Vlahovića - Batka, pripadnika formacije „Beli anđeli“ kojom je do svoje pogibije komandovao Zoran Vitković, a potom Predrag Jovančić.⁹⁹

Krivično procesuiranje izvršitelja međunarodnih krivičnih djela jedan je od mehanizama tranzicijske pravde. Smatra se klasičnim mehanizmom koji za cilj ima utvrđivanje povreda humanitarnog prava od strane nacionalne sudske vlasti ili međunarodnih sudskih instanci, i u skladu sa tim ispunjava ciljeve tranzicijske pravde: utvrđivanje istine, legitimiranje političke zajednice, institucionalne reforme, ostvarivanje reparacija i pomirenja.¹⁰⁰

Kada se govori o krivičnim postupcima u kontekstu tranzicijske pravde, uglavnom se ističe važnost procesuiranja pojedinaca koji su u vrijeme tranzicije bili na najvišim položajima u civilnoj ili vojnoj hijerarhiji.

Procesuiranje pojedinaca kakav je i Veselin Vlahović - Batko, pojedinaca koji nisu bili na takvim položajima ali su ipak ostali upamćeni po svojoj brutalnosti i svireposti, ima veliki simbolički značaj za sve njihove žrtve i sve one koji su se ikada susreli sa njima ili strijepili od susreta. Civilno stanovništvo koje je u tom periodu živjelo na Grbavici i u okolnim naseljima bilo je u nemilosti pripadnika vojnih i paravojnih skupina koji su se nalazili na tom području. Uprkos svim užasima koje su pretrpjeli, najvećem broju preživjelih stanovnika Grbavice i okolnih sarajevskih naselja ovaj period simbolizira lik Veselina Vlahovića, koji se isticao po zvjerstvima koja je činio. U nastavku će biti napravljen osvrt na presudu¹⁰¹ kojom je Vlahović proglašen krivim za ubistvo najmanje 30 osoba, te za brojna pljačkanja, maltretiranja i silovanja.

98 Sarajevsko naselje Grbavica tokom opsade Sarajeva bilo je pod kontrolom Sarajevsko-romanijskog korpusa. (*Tužilac protiv Galića* [2006] MKSJ, IT-98-29-A (MKSJ)).

99 Antić, Irena, "Aveti grbavičke prošlosti", Helsinki Charter (Helsinkička povelja), no. 149-150 / 2011, 18-20.

100 Martina Fischer and Ljubinka Petrović-Ziemer (eds.) 2013, „Dealing with the Past in the Western Balkans. Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia“, Berghof Report No. 18, Berlin: Berghof Foundation.

101 *Tužilac protiv Veselina Vlahovića*, S1 1 K 004659 11, Sud BiH, X-KRŽ-05/70 (Sud BiH).

Biografija

Veselin Vlahović, poznat i kao "Batko", rođen 3. jula 1969. godine u Nikšiću, Crna Gora, ratni je zločinac čiji zločini uključuju silovanja, nezakoniti pritvor i torturu nad Bošnjacima i Hrvatima u sarajevskom naselju Grbavica u periodu od 1992. do 1995. godine. Neki od svjedoka su ga poznavali od ranije kao boksera u klubu „Željezničar“, te izbacivača u sarajevskom klubu „Sloga“. ¹⁰² Na suđenju je ustanovljeno da je Vlahović pismen, sa završenom osnovnom školom, da je bez zanimanja i zaposlenja, te da je slabog imovnog stanja. Također je utvrđeno da nije služio vojsku, da je bez čina, neodlikovan, te da je ranije osuđivan ¹⁰³ (Vlahović je izdržavao kaznu zatvora od tri godine zbog razbojništva i nasilničkog ponašanja, ali je 2001. godine pobjegao iz Kazneno-popravnog doma Spuž u Crnoj Gori). Kasnije je živio u Španiji, gdje je tražen za tri oružane pljačke u pokrajini Alicante. Dana 2. marta 2010. godine je uhapšen, a nakon višegodišnjeg bjekstva, na osnovu zahtjeva Tužilaštva BiH, izručen je pravosuđu Bosne i Hercegovine iz Kraljevine Španije, 26. avgusta 2010. godine. ¹⁰⁴

Optužnica¹⁰⁵

Nakon raspisane potjernice, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine je 17. februara 2011. godine podiglo optužnicu ¹⁰⁶ protiv Veselina Vlahovića, koja je potvrđena dana 24. februara 2011. godine, te drugu optužnicu ¹⁰⁷ od 25. maja 2011. godine, potvrđenu 31. maja 2011. godine. Tužilaštvo je odustalo od pojedinih tačaka optužnice, a izmijenjena i objedinjena optužnica je teretila Vlahovića za počinjenje krivičnog djela zločin protiv čovječnosti, te da je u okviru progona na nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi počinio: lišavanja života (ubistva), odvođenja u ropstvo, silovanja, protupravna zatvaranja, fizička i psihička zlostavljanja (nečovječna postupanja), pljačke, te prisilne nestanke civilnog nesrpskog stanovništva. ¹⁰⁸

Glavni pretres i prvostepena presuda

Na ročištu za izjašnjenje o krivnji, dana 24. marta 2011. godine, optuženi Veselin Vlahović izjasnio se da nije kriv. Nakon izjašnjavanja o krivnji, počeo je dokazni postupak Tužilaštva.

IZVEDENI DOKAZI

Svjedoci Tužilaštva	Materijalni dokazi Tužilaštva	Svjedoci odbrane	Materijalni dokazi odbrane	Dokazi Suda
114	201	19	43	0

102 Prema iskazima svjedoka „S-47“, „S39“, Zajković Hasiba, „S-7“, „S-38“, Čengić Kenana, „A-1“ i Alihodžić Nijaza, kao i prema Odluci o registraciji Veselina Vlahovića kao takmičara u Bokserskom klubu „Željezničar“ od 17.12.1987. godine.

103 Više biografskih podataka dostupno u presudi:

http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/4659_1K_VV_prvostupanja_29_03_2013.pdf

104 Više detalja dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/index.php?id=910&jezik=b>.

105 Optužnica Tužilaštva BiH broj: T20 0 KTRZ 0000852 05 od 17.10.2012. godine.

106 Optužnica Tužilaštva BiH broj: T20 0 KTRZ 0000852 05 od 17.02.2011. godine.

107 Optužnica Tužilaštva BiH broj: T20 0 KTRZ 0001205 11 od 25.05.2011. godine.

108 Optužnica tereti Veselina Vlahovića za krivično djelo zločin protiv čovječnosti iz člana 172, stav 1, tačka h Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (KZ BiH) u vezi sa tačkama a, c, e, g, i, k, kao i tačkom f člana 173, stav 1, sve u vezi sa članom 180 stav 1 KZ BiH. Više je dostupno na: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=411&završen=1&jezik=b>.

Sudsko vijeće je, cijeneći dokaze, pogotovo iskaze svjedoka-očevidaca, kao i pozivajući se na načelo slobodne ocjene dokaza, uzelo u obzir činjenicu da je prošlo mnogo vremena od događaja do svjedočenja, te je zaključilo da u slučaju nesklada između neposredno date izjave pred vijećem i iskaza datog nakon događaja, neće biti osporena istinitost svjedočenja, ukoliko se radi o perifernim devijacijama. Pozivajući se na obavezno međunarodno pravo u Bosni i Hercegovini, kao i na zakonsku definiciju krivičnog djela zločin protiv čovječnosti¹⁰⁹, vijeće je utvrdilo da to krivično djelo sadrži tri elementa koja moraju biti ispunjena kumulativno:

1. Postojanje širokog ili sistematičnog napada

Vijeće se, cijeneći postojanje ovog uvjeta, pozvalo na definiciju rasprostranjenosti ili sistematičnosti napada, uspostavljenu od strane Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) u predmetima *Tužilac protiv Kunarca i drugih*¹¹⁰ i *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*¹¹¹, gdje je Sud ustanovio da „rasprostranjeno“ znači „masovna, česta akcija velikih razmjera, sprovedena kolektivno sa znatnom ozbiljnošću i uperena protiv mnoštva žrtava“, a „sistematsko“ se može definisati kao „temeljno organizovan i redovan obrazac, zasnovan na zajedničkoj politici sa znatnim javnim ili privatnim sredstvima“.

Vijeće je zaključilo da je u periodu relevantnom za optužnicu, odnosno u periodu od maja mjeseca 1992. godine pa sve do kraja jula 1992. godine, postojao širok i sistematičan napad koji se, slijedom izvedenih dokaza, nastavio i nakon ovog perioda, a bio je isključivo usmjeren protiv civilnog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva, ističući kako su u to vrijeme postavljene barikade na glavne ulice Sarajeva, kako je Sarajevo bilo intenzivno granatirano, te da je „Skupština Republike Srpske 12.05.1992. godine naredila osnivanje Vojske Republike Srpske i imenovala generala Ratka Mladića za načelnika Generalštaba, koji je dana 22.05.1992. godine naredio osnivanje Sarajevsko-romanijskog korpusa“. Također, vijeće se pozivalo na iskaze više svjedoka. Svjedoci su navodili kako je postojalo stanje opće izolacije po dolasku paravojne formacije „Beli orlovi“

na Grbavicu. „Vijeće je nesumnjivo utvrdilo postojanje širokog i sistematičnog napada na području grada Sarajeva, a naročito naselja Grbavica.“

2. Status lica prema kojima je napad usmjeren – civili

Vijeće navodi Ženevske konvencije kao obavezujući međunarodni izvor prava u Bosni i Hercegovini, prema kojima su civili zaštićeni za vrijeme oružanih sukoba i neprijateljstava. Vijeće je utvrdilo kako su svi oštećeni koji su u ovom predmetu bili u svojstvu svjedoka optužbe bili civili. Navodi se kako se nesumnjivo dokazalo da su civili bili namjerno gađani dok su obavljali civilne aktivnosti. Također, navode se pojedini primjeri napada na civile, kao što su granatiranje bolnice Koševo, Državne bolnice, te snajpersko djelovanje usmjereno protiv civila u Sarajevu. Vijeće je utvrdilo da je ispunjen i drugi uslov.

3. Optuženi je znao za napad i njegova djela su dio napada (*nexus*)

Iako su pojedini svjedoci tvrdili da je Vlahović bio pripadnik jedinice „Beli anđeli“, to nije nesporno utvrđeno. Međutim, nesporno je utvrđeno da je optuženi dužio uniformu i naoružanje, te da je boravio u naselju Grbavica. Vijeće je utvrdilo da je Vlahović bio pripadnik snaga koje su vršile širok i sistematski napad. Sud je na osnovu psihijatrijskog vještačenja, obavljenog od strane vještakinje dr Zorice Lazarević, utvrdio da je u vrijeme počinjenja djela koja mu se stavljaju na teret Vlahović bio uračunljiv, tj. da je bio svjestan svojih djela i njihovih posljedica, kao i da je htio da ista budu dio napada koji se sistematski odvijao.

Progon nesrpskog stanovništva učinjen drugim krivičnim djelom i odluka prvostepenog vijeća

Sud je tretirao pitanje postojanja progona bilo koje grupe ljudi ili kolektiva na nedopustivoj osnovi. Tretirajući ovo pitanje, vijeće se pozivalo na međunarodne dokumente i standarde, ističući posebno praksu MKSJ. Vijeće je na osnovu činjenica nesporno utvrdilo da je Vlahović izvršio progon na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, ubistvima,

109 Član 172 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

110 *Tužilac protiv Kunarca i drugih* [2015] MKSJ, IT-96-23/1-PT (MKSJ).

111 *Tužilac protiv Kordića i Čerkeza*, MKSJ, IT-95-14/2-T (MKSJ).

odvođenjem u ropstvo, protivpravnim zatvaranjima, mučenjima, silovanjima, prisilnim nestancima osoba, drugim nečovječnim djelima i pljačkom imovine. Vijeće je iskazima zaštićenih svjedoka utvrdilo da je Vlahović progon vršio pljačkom oštećenih, silovanjima, odvođenjem u ropstvo oštećenih, ubistvom, te je navedenim načinima utvrdilo njegovu individualnu krivičnu odgovornost. Optužba je izvela veliki broj svjedoka-oštećenih, čije je svjedočenje bilo osnovni dokaz kojim se Sud rukovodio. Treba naglasiti da mali broj iskaza svjedoka nije smatran dovoljnim da bi vijeće nesumnjivo ustanovilo odgovornost Vlahovića, te ga je u tim slučajevima na osnovu načela *in dubio pro reo* oslobodilo za pojedine navode¹¹². Prvostepeno vijeće je Veselina Vlahovića osudilo na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 45 godina.

Jedinstven obrazac ponašanja Veselina Vlahovića i zlostavljanje žrtava

Kao što je navedeno, u ovom predmetu je iskaz dao veliki broj svjedoka – civila koji su preživjeli grbavički pakao. Iz svih iskaza, Vijeće je moglo zaključiti da je postojao niz postupaka učinjenih od strane Veselina Vlahovića, po kojima se on izdvajao od ostalih. Stoga je na temelju iskaza svjedoka utvrđeno postojanje jedinstvenog obrasca Vlahovićevog ponašanja – kako postupaka koji se odnose na njegovu reputaciju, izgled i odjeću koju je nosio, tako i jedinstvenog obrasca maltretiranja i zlostavljanja stanovništva Grbavice. Tako većina svjedoka optuženog Vlahovića opisuje kao osobu koja se pojavljuje na Grbavici početkom maja 1992. godine, na strani srpske vojske.¹¹³ Drugi svjedoci ga nisu poznavali od ranije, ali su čuli priče prema kojima je „tada već čitava Grbavica brujala o monstruožnom čovjeku koji obilazi kuće, pljačka, siluje i ubija.“¹¹⁴ Vlahović je bio

upečatljiv po crnoj kapi „šajkači“ koju je nosio u to vrijeme, a koju nosi i na video-spotu koji je bio prikazan na TV stanici „Srna“, u kojem Vlahović sa još par lica stoji na barikadi sa zastavom, drži automatsko naoružanje i pokazuje tri prsta, dok na glavi nosi „šajkaču“. Svjedoci navode da je Vlahović išao Grbavicom u bijelom Golfu i nosio dugi nož.¹¹⁵ Jedna od njegovih karakteristika je bio i univerzalni pristup prema oštećenima - upućivanje prijetnji „klanjem“ ili „ubijanjem“, te traženje „otkupnine za život“, kao i spominjanje „potoka“ na koji će voditi žrtve u cilju likvidacije.¹¹⁶ Jednom svjedoku je, stavljajući mu nož pod grlo i prijeteci da će ga zaklati, rekao: „Ti ćeš mi biti 87. po redu!“¹¹⁷ Svjedoci su navodili da je Vlahović svojim žrtvama prijetio odlaskom na Trebević (planinu koja se nalazi nedaleko od sarajevskog naselja Grbavica), stratište na kojem je veliki broj njegovih žrtava ekshumiran. Svjedok Nijaz Alihodžić navodi: „Tražio mi je 10.000,00 DM da mu dam, i neće me zaklati. Kad smo došli na Trebević iznad neke rupe, ja sam osjetio neugodan miris, a on mi je rekao da je upravo tu zaklao puno balija!“ I drugi svjedoci govore kako im je Vlahović prijetio „odvođenjem na potok“.¹¹⁸

Silovanja je uglavnom vršio u stanovima oštećenih, koje bi nakon toga i opljačkao, a neke od žrtava je vodio u svoj stan na Vracama.¹¹⁹ Žrtve silovanja su isticale da ih je Vlahović vezivao lancima i lisicama za radijator, te zaključavao u stanu.¹²⁰ Svjedokinje „S-11“ i „S-29“, koje su u okviru radnog voda nekoliko puta imale priliku čistiti stan optuženog, tvrde da su po dolasku gotovo uvijek zaticale tragove krvi i mokraće, dok je svjedokinje „S-1“, „S-6“ i „S-11“ u istom i silovao. Nekim je žrtvama Vlahović govorio da ga oslovljavaju sa „Dragan“¹²¹, kako bi prikrio svoj identitet. Međutim, stoga što su ga vojnici koji su s njim bili u društvu oslovljavali sa „Batko“, kao i zbog toga što je na Grbavici u

112 Radi se o iskazima svjedoka koji nemaju dokaznu snagu da bi se, isključujući svaku razumnu sumnju, mogao izvesti zaključak na Vlahovićevu štetu, ili o nepodudarnim iskazima više svjedoka o istom događaju.

113 Prema iskazima svjedoka „S-35“, „S-36“, „S-13“, „S-47“, Šehić Muhameda, „S-39“, „S-5“, Torlak Rasima, „S-24“, „S-28“, „S-43“ i „S-10“.

114 Iskaz svjedokinje Duraković Razije.

115 Iskaz svjedoka Sulić Denisa, „S-5“, „S-16“, „S-25“, „S-11“, Delalić Đevdeta.

116 Iskaz svjedoka „S-16“, „S-6“ i „S-21“.

117 Iskaz svjedoka „S-21“.

118 Iskazi svjedoka „S-47“, „S-35“, „S-36“ i „S-29“.

119 Paragraf 61 presude.

120 Iskazi svjedokinja „S-6“, „S-1“ i Krešić Manuele.

121 Iskazi svjedokinja „S-6“ i „S-8“.

tom periodu bio poznat način na koji je svirepo zlostavljao žrtve, on nije uspio prikriti svoj identitet.

Postupak po pravnom lijeku i odluka apelacionog vijeća

Obje strane u postupku su blagovremeno izjavile žalbu zbog pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja. Tužilaštvo je izjavilo žalbu prema kojoj sudsko vijeće nije pravilno cijenilo provedene dokaze koji su se odnosili na 6 tačaka optužnice po kojima je optuženi oslobođen. Tužilaštvo je navelo kako je sudsko vijeće pogrešno cijenilo iskaze svjedoka Šefika Menzilovića. Apelaciono vijeće ovaj navod smatra neosnovanim, iz razloga što iskaz svjedoka nije utvrdio činjenice sa potpunom sigurnošću. Tužilaštvo je dalje navelo kako je sudsko vijeće pogrešno cijenilo iskaze svjedoka A-25, Zorana Katanića, Đorđa Nedeljkovića i Dragoljuba Đukanovića. Apelaciono vijeće je odbilo ove navode kao neosnovane. Vlahovićevi branioci su pobijali presudu zbog bitne povrede krivičnog postupka – pogrešno i nepotpuno utvrđenog činjeničnog stanja, postavljajući zahtjev alternativno: ukidanje prvostepene presude i ponovno održavanje glavnog pretresa ili izricanje blaže sankcije Vlahoviću. Odbrana smatra da je vijeće „pogrešno utvrdilo činjenično stanje u pogledu postojanja široko rasprostranjenog i sistematičnog napada“. Odbrana je ovu tvrdnju argumentirala navodima kako je u periodu kada je Vlahović počinio krivična djela postojao sukob dvije strane, a ne sistematičan napad jedne strane. Apelaciono vijeće je odbilo ovaj navod kao neosnovan. Odbrana je osporavala da je optuženi znao za napad i da su njegova djela dio napada. Odbrana je isticala kako nije dokazano da je Vlahović bio pripadnik paravojne jedinice „Beli orlovi“, kao ni bilo koje druge paravojne jedinice, te da nije dokazana diskriminatorska namjera pri progona, navodeći kako je Vlahović izvršio pojedina krivična djela i prema pripadnicima srpskog naroda i pozivajući se na to da je Vlahović silovao i žene srpske nacionalnosti. Navodi odbrane navedeni u žalbi, uz izuzetak navoda na tačku 12 osuđujućeg dijela presude, odbijeni su kao neosnovani.

Apelaciono vijeće je razmatralo navod branioca prema kojem je Vlahoviću prekršeno pravo na odbranu, posebno ističući kako Vlahović nije imao osigurano dovoljno vremena za pripremu odbrane. Tako se odbrana pozivala na nesklad

između izjava svjedoka Tužilaštva datih neposredno nakon što su se događaji desili, i usmenih izjava pred prvostepenim vijećem. Odbrana je dalje dovela u pitanje nepristrasnost vijeća, kao i kredibilitet pojedinih svjedoka, jer je prvostepeno vijeće zabranilo odbrani da postavlja određena pitanja nekima od svjedoka. Lazarević je u ovom dijelu žalbe naveo i mnoge druge pojedinačne primjere u vezi sa svjedočenjima svjedoka–žrtava silovanja. Sa druge strane, pojedini autori ističu oprečne tvrdnje, navodeći kako zaštićeni svjedoci–žrtve seksualnog nasilja nisu bili dovoljno zaštićeni, te da su, uprkos tome što je omogućeno da se njihovo svjedočenje snimi audio-vizuelnim uređajem, njihova lica bila vidljiva kada je iskaz prezentiran pred sudom.¹²²

Preinačeni dio presude – tačka 12 osuđujućeg dijela

Prvostepeno vijeće je tačkom 12 osudilo Vlahovića za izvršenje progona ubistvom Zlatka Salčina. Odbrana je isticala da se iskazi svjedoka Esada Čoha i svjedoka „S-37“ bitno razlikuju. Naime, prema iskazu svjedoka Esada Čoha, oštećenog Zlatka Salčina su odveli pripadnici „Belih orlova“, dok je prema iskazu svjedokinje „S-37“ to učinio Vlahović. Međutim, apelaciono vijeće ističe kako je svjedokinja „S-37“ izjavila kako ne može sa sigurnošću tvrditi da je među osobama koje su odvele oštećenog bio i Veselin Vlahović. Također, supruga Esada Čoha je u službenoj zabilješci datoj Državnoj agenciji za istrage i zaštitu od 4. januara 2011. godine izjavila kako Veselin Vlahović „nema ništa“ sa odvođenjem njenog muža. Vijeće je zaključilo kako je Tužilaštvo iznijelo dokaze koji se tiču odvođenja oštećenog, ali ne i one na osnovu kojih se može utvrditi da je Vlahović učestvovao u njegovom ubistvu, zbog čega konstatira kako nije dokazano da je Vlahović izvršio ovo krivično djelo. Vijeće je smatralo da bi ukidanje presude samo u odnosu na jednu tačku dodatno odugovlačilo postupak, pa je odlučilo preinačiti presudu u odnosu na ovu tačku. Apelaciono vijeće je istaklo kako je, prilikom odmjeravanja visine kazne, pored svrhe kažnjavanja, kaznu potrebno odmjeriti i na način da se uzmu u obzir otežavajuće i olakšavajuće okolnosti.

Otežavajuće okolnosti su:

1. obrazac Vlahovićevog ponašanja, koji se ogledao u „dominantnoj i nesvakidašnoj kriminalnoj

122 Muslija, Aldina, “The Forgotten Survivors: A Case Study on Access to Justice and Remedies for Victims of Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina”, 2013, 56, dostupno na: [http://goya.ceu.hu/search~S0/X?aldina muslija&SORT=D](http://goya.ceu.hu/search~S0/X?aldina%20muslija&SORT=D).

- količini koja je manifestovana stravičnom beskrupuloznošću i brutalnošću“
2. posljedice koje su njegove radnje ostavile kako na žrtve tako i na njihove porodice, ali i stanovništvo naselja Grbavica, Vraca i Kovačići
 3. okolnosti atmosfere „...straha, beznađa, neizvjesnosti žrtava“, koje je optuženi evidentno iskoristio kako bi manifestovao svoju nadmoć
 4. jačina ugrožavanja i povreda zaštićenog dobra, koja je izrazita u odnosu na optuženog
 5. ranija osuđivanost Veselina Vlahovića.

Apelaciono vijeće je utvrdilo da ne postoje olakšavajuće okolnosti koje bi utjecale na umanjenje kazne u konkretnom slučaju.¹²³ Ipak, pri odmjeravanju kazne je uzeto u obzir i to da je Vlahović oslobođen za tačku 12 osuđujućeg dijela prvostepene presude. Sud je na kraju izveo zaključke na osnovu iskaza svjedoka Aresnija Škipine da je za vrijeme izvršenja krivičnih djela postojala stanica milicije Novo Sarajevo, sa odjeljenjem za suzbijanje kriminaliteta. Dalje, svjedok je izjavio da je stigla depeša Ministarstva unutrašnjih poslova da se uhapsi „Batko“, međutim je isti pobjegao neposredno prije nego što je depeša stigla. Apelaciono vijeće je zaključilo da je Vlahoviću prešutno odobreno počinjenje više krivičnih djela, i to u svrhu sistematskog i rasprostranjenog napada. Apelaciono vijeće je Veselina Vlahovića-Batka osudilo na kaznu dugotrajnog zatvora u trajanju od 42 godine.

Zaključak:

Veselin Vlahović-Batko nije simbol junaštva, niti neko kime će se ponositi bilo ko. „Monstrum sa Grbavice“, kako su ga zvali, nikada nije učestvovao u bilo kojoj vojnoj akciji, niti je formalno bio član bilo koje vojne ili paravojne formacije, iako su ga povezivali sa pojedinim. Skromnog obrazovanja i siledžijskog ponašanja, zapravo je bio sredstvo

za ostvarivanje većeg plana. Zaključak Suda BiH kako je Vlahoviću prešutno odobreno počinjenje svih zločina u svrhu sistematičnog napada zapravo kazuje da je on bio instrumentaliziran od strane onih koji su mu odobrili takve postupke. U prilog tome govori i presuda, u kojoj je utvrđeno da je vršio zločine nad bespomoćnim civilima. Svirepi i brutalni Batko, koji se tih godina kretao sarajevskim naseljem Grbavica, bio je najveći strah stanovništva u tom periodu, a nakon toga njihova doživotna trauma. Iako mu je odobreno vršenje zločina, on nije bio neko kome je prepušteno donošenje odluka od bilo kakve važnosti za uspjehe „Belih anđela“ ili bilo koje druge paravojne ili vojne jedinice čiji je bio član ili saradnik. Svrha njegovog djelovanja bilo je sijanje straha i panike kod stanovništva. On kao pojedinac nije bio nužan za postizanje ciljeva, ali ono što je radio svakako jeste. Imajući u vidu da je jedan od mehanizama tranzicijske pravde i krivično gonjenje, donošenje ovakve presude je izuzetno bitno, ali i različito od osuđujućih presuda rukovodećim pojedincima. Značaj ove presude ogleda se između ostaloga i u osudi onoga što je Vlahović predstavljao – svega onoga čega se stanovništvo Grbavice i okolnih naselja pribojvalo. Presuda „Monstrumu sa Grbavice“, kako su ga zvali, predstavlja djelimičnu satisfakciju stotinama njegovih žrtava, ali istovremeno ne ostavlja nikakve značajne posljedice na one koji su mu omogućili da bude gospodar života i smrti u tom periodu. Kada je riječ o reparacijama, Sud je u ovom predmetu sve oštećene uputio na parnicu. Iako nemamo više informacija o imovinsko-pravnim zahtjevima, malo je vjerovatno da će oštećeni zahtjeve moći ostvariti, obzirom da je Batko slabog imovinskog stanja.

Veselin Vlahović se nalazi na izdržavanju kazne dugotrajnog zatvora u Kazneno-popravnom zavodu Foča. Odluka o izdržavanju kazne u KPZ Foča naišla je na veliko protivljenje u javnosti, zbog mogućnosti da Vlahović tamo bude tretiran kao heroj, kao i zbog činjenice da je riječ o istoj ustanovi iz koje je pobjegao Radovan Stanković kada je služio kaznu za ratni zločin, nakon čega je bio u bijegu punih 5 godina.

123 Paragraf 724.

Tranziciona pravda u Srbiji - Nadoknade štete za torturu i nečovečno postupanje u logorima u Republici Srbiji: Studija slučaja *Šljivovica* i *Mitrovo Polje*

Miodrag Pantović

Uvod

Zvanični stav vlasti tadašnje Savezne Republike Jugoslavije (SRJ), kao i Republike Srbije tokom trajanja ratnih sukoba na teritoriji Bosne i Hercegovine (BiH) u periodu od 1992-1995. godine, bio je da SRJ nije strana-učesnica oružanog sukoba i da se ne nalazi u stanju neposrednog rata, a da se vlasti SRJ obavezuju da će poštovati sva pravila i običaje ratovanja u slučaju da dođe do preliivanja ratnih sukoba na teritoriju SRJ. I zaista, direktnih vojnih sukoba na teritoriji SRJ, a samim tim i Srbije, nije bilo - osim sporadičnih incidenata u pograničnim područjima, naročito u rejonu Podrinja. Međutim, tokom 1992, a naročito 1993. godine, dolazi do niza teških kršenja ljudskih prava bošnjačkog civilnog stanovništva u pograničnim područjima prema BiH na teritoriji SRJ, od strane snaga bosanskih Srba i Vojske Jugoslavije (VJ). Najočitiye primere predstavljaju uništavanje sela Kukurovići u opštini Priboj u Srbiji, kao i sela Bukovica u opštini Pljevlja u Crnoj Gori. Takođe dolazi i do otmica, nestanaka i ubistava civila bošnjačke nacionalnosti, državljana SRJ i Srbije u pograničnom području BiH od strane paravojnih formacija bosanskih Srba (slučajevi *Sjeverin* i *Štrpci*). Jedan od najozbiljnijih oblika kršenja ljudskih prava bilo je i masovno pritvaranje

i kasnije deportacija izbeglih bošnjačkih civila vojnim i policijskim formacijama Republike Srpske od strane Policije Crne Gore tokom proleća 1992. godine, posle čega se većini deportovanih gubi svaki trag. Od 2006. godine naovamo, preživeli i članovi njihovih porodica su pokretali postupke nadoknade štete pred sudovima u Crnoj Gori, od kojih većina u momentu pisanja ovog rada nije bila okončana.¹²⁴

Tokom jula 1995. godine, nakon pada zaštićenih zona Srebrenice i Žepe, dolazi do nečovečnog postupanja i masovnog kršenja ljudskih prava izbeglih bošnjačkih civila koji su u velikom broju prebegli na teritoriju SRJ. U tom periodu, nakon prelaska granične linije između Srbije i BiH, zarobljen je i smešten u prihvatne centre na teritoriji Srbije, a nakon toga i izložen nečovečnim postupanjima tokom boravka u logorima, veliki broj bošnjačkih civila. Iako zvanično nije bila učesnik rata, niti je tada međunarodno priznala BiH, država Srbija je, postupajući nečovečno prema izbeglim Bošnjacima, prekršila kako domaće, tako i međunarodne pravne norme koje se odnose na zaštitu izbeglih i osoba izloženih progonima tokom trajanja oružanog sukoba, i to pre svega Ženevsku konvenciju o statusu izbeglica iz 1951. godine, kao i Njujorški protokol o statusu istih iz 1967¹²⁵, a takođe i odredbe Ustava Republike

124 Dostupno na http://www.prelevic.com/human_rights_deportacija.htm, pristupljeno: februara 2015.

125 Uredba o ratifikaciji konvencije o statusu izbeglica sa završnim aktom konferencije opumocučenika Ujedinjenih nacija o statusu izbeglica, „Službeni list FNRJ“ – Međunarodni ugovori i drugi sporazumi br. 7/60, Beograd, član 3., „Države ugovornice će primenjivati odredbe ove konvencije na izbeglice bez diskriminacije u pogledu rase, vere ili zemlje porekla.”

Srbije¹²⁶ iz 1990. i Ustava SRJ iz 1992. godine¹²⁷. Takođe, prekršen je i protokol uz Ženevsku konvenciju o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba čiji je SRJ, kao zemlja naslednica SFRJ u tom momentu, bila potpisnik¹²⁸. Zbog psihičke i fizičke torture kojoj su bili izloženi tokom boravka u logorima, jedan broj žrtava pokreće proces za nadoknadu štete koji, uz velike procesne otpore, odlaganja sporova i generalno negativni odijum prema reparatornim mehanizmima, traje i dalje pred Osnovnim sudom u Beogradu.

Pad enklave Žepa i logori Mitrovac i Šljivovica

Mesto Žepa nalazi se na teritoriji Bosne i Hercegovine, u opštini Rogatica, u neposrednoj blizini granice sa Republikom Srbijom, odnosno tadašnjom SRJ. Po podacima poslednjeg predratnog popisa iz 1991. godine, Mesna zajednica Žepa je imala 2.441 stanovnika od kojih su 95% bili Muslimani/Bošnjaci¹²⁹. Početkom rata u BiH aprila 1992. godine, novoformirana Vojska Republike Srpske (VRS) uz pomoć Jugoslovenske narodne armije (JNA) i paravojnih formacija preuzima kontrolu nad okolnim mestima (Rogaticom, Višegradom i Fočom) vršeći progon, ubistva i proterivanja bošnjačke populacije, što dovodi do toga da se znatan deo bošnjačkog stanovništva sa ovih područja sklanja u Žepu, a Žepa uz Srebrenicu i Goražde postaje jedna od tri preostale bošnjačke enklave u istočnoj Bosni. Navedeni sled ratnih događaja dovodi do toga da se broj stanovnika žepske enklave naglo uvećava, tako da na tom malom prostoru tokom 1993. godine boravi između 15.000 i 20.000 ljudi. Aprila 1993. godine, usled kontinuiranih napada VRS

i teške humanitarne situacije koja je vladala na području enklave, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija donosi odluku o proglašenju Žepe, zajedno sa još 4 bošnjačke enklave, zaštićenim zonama pod kontrolom Zaštitnih snaga Ujedinjenih nacija (UNPROFOR-a)¹³⁰, i takvo stanje sa izvesnim modifikacijama traje sve do jula 1995. godine.

Jula 1995. godine VRS pokreće operaciju pod nazivom „Krivaja“ u području zaštićenih zona Srebrenice i Žepe.¹³¹ Srebrenica pada već 11. jula. Međutim, događaji u enklavi Žepa poprimaju drugačiji tok. Odbrana enklave postaje upoznata sa masovnim zločinima i genocidom koji se već odigrava u Srebrenici i pokušava prolongirati pad enklave kako bi se obezbedilo više vremena za izvlačenje stanovništva¹³². U tom trenutku, na području enklave nalazi se po procenama između 10.000 i 15.000 ljudi. Uz pregovore sa VRS uz posredstvo predstavnika tadašnjeg ukrajinskog kontigenta UNPROFOR-a počinje evakuacija žena, dece i staraca u pravcu Kladnja, koji se nalazi pod kontrolom snaga Armije Bosne i Hercegovine. Nažalost, tokom pregovora VRS krši dogovor, kidnapuje Avdu Palića, tadašnjeg komandanta odbrane enklave, i kasnije ga lišava života. Dana 31. jula 1995. godine pripadnici VRS zauzimaju enklavu u potpunosti, dok najveći deo preostalog muškog stanovništva koji se nije sklonio u šume u okolini kako bi se probio do teritorije pod kontrolom Armije BiH beži ka reci Drini, odnosno veštačkom Perućaćkom jezeru¹³³.

Žepa je predstavljala jedinu teritoriju pod kontrolom Armije BiH koja se nalazila neposredno uz granicu sa SRJ, od koje ju je razdvajao kanjon reke Drine i jezero Perućac. Izbeglice iz

126 Ustav Republike Srbije, „Službeni list RS 1-90“, Beograd, član 26: „Jamči se poštovanje ljudske ličnosti i dostojanstva u krivičnom i svakom drugom postupku, u slučaju lišenja, odnosno ograničenja slobode, kao i za vreme izvršenja kazne. Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ponižavajućem kažnjavanju i postupanju.“

127 Ustav Savezne Republike Jugoslavije, „Službeni list SRJ“, godina I, 1/92, Beograd, član 22: „Jamči se nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta čoveka, njegove privatnosti i ličnih prava. Jamči se lično dostojanstvo i sigurnost čoveka.“

128 Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima - III Ženevska konvencija, „Službeni list FNRJ br. 24/50“, Beograd, član 87, stav 3: „Zabranjeno je svako kolektivno kažnjavanje za individualna dela, svaka telesna kazna, svako zatvaranje u prostorije koje nisu osvetljene dnevnom svetlošću i, uopšte, svaki oblik mučenja ili svireposti.“

129 „Nacionalni sastav stanovništva - Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991“, „Statistički bilten br. 234“, Izdanje Državnog zavoda za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1991.

130 Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija br. 824 (dostupno na <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3b00f16028>), pristupljeno: februara 2015.

131 *Tužilaštvo protiv Tolimira, Miletića i Gvere*, predmet br. IT-04-80-PT, prvobitna optužnica podignuta 10. februara 2005.

132 *Ibid.*

133 *Tužilaštvo protiv Tolimira, Miletića i Gvere*, predmet br. IT-04-80-PT, prvobitna optužnica podignuta 10. februara 2005.

Žepe su u opštem beznađu nakon pada enklave smatrale da će prelaskom na teritoriju SRJ biti bezbednije, jer se između ostalog na granici između SRJ i BiH nalazio i kontigent međunarodnih posmatrača, a u SRJ je aktivno delovala i misija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (MKCK). U grupi koja je prebegla nalazilo se oko 850 ljudi, među kojima i nekoliko desetina maloletnika i 2 žene¹³⁴. Prelazak izbeglih je tekao prilično haotično i neorganizovano uz upotrebu čamaca i improvizovanih plovila, a najveći deo prognanih je preplivao reku uz često granatiranje od strane VRS. Sam proces prelaska trajao je nekoliko nedelja - od kraja jula do sredine avgusta 1995. godine - dok su se prikupljanje, razvrstavanje i selekcija izbeglih od strane VJ odvijali po ustaljenom obrascu¹³⁵.

Po prelasku jezera i posle uspona uz teško pristupačne litice kanjona planine Tare, prognani bi bili zaustavljeni od strane pripadnika VJ. Pripadnici VJ bi po pravilu pretresli izbegle, često oduzimajući vredne i druge lične stvari, a nekada i lekove i medicinski materijal. Prilikom pretresa grupe na planini Zvezda, delu masiva planine Tare, pripadnici VJ su nakon maltretiranja ubili Muju Hodžića, mladića iz Žepe¹³⁶. Po okončanju navedenog postupka, izbeglima bi bilo naređeno da sednu na zemlju pognute glave, a nakon toga pripadnici VJ bi pristupili odvođenju prognanih do škole u selu Jagoštica u opštini Bajina Bašta. Tokom dovođenja do sela Jagoštice, mnogi Bošnjaci bi bili tučeni i maltretirani na razne ponižavajuće načine, a često i terani da iscrpljeni trče do sabirnog centra u Jagoštici koji je bio udaljen nekoliko kilometara od mesta zarobljavanja. Sledili bi novi pretresi i oduzimanje dragocenosti uz uvrede, psovanja i maltretiranja od strane pripadnika VJ. Izbegli bi često proveli noć na otvorenom sa rukama u položaju iza glave, uz brojna druga nečovečna postupanja¹³⁷. Nakon toga bi izbegli bili prebacivani u sabirne centre formirane u mestima Šljivovica

(opština Čajetina, u prostor ruiniranih baraka građevinskog preduzeća „Planum“, u kome je do raspuštanja boravilo njih oko 400) i Mitrovac (opština Aleksandrovac, u prostor bivšeg dečijeg odmarališta u kome je do februara 1996. godine boravilo oko 450 ljudi)¹³⁸. Prebacivanje do logora vršilo se kamionima. Tokom ulaska u kamione, zatvorenici su često tučeni od strane pripadnika vojne policije. Kamioni su bili pretrpani, što je prouzrokovalo smrt jednog lica usled gušenja, dok je više njih izgubilo svest¹³⁹.

Oba logora obezbeđivali su pripadnici MUP-a Republike Srbije. Po ulasku u logor, zarobljenici bi prolazili kroz špalir policajaca koji bi ih tukli palicama, nogama, pesnicama i motkama. Sobe su bile pretrpane. Ishrana je bila nedovoljna i neredovna. Logoraši su dobijali jedan obrok dnevno, koji su morali pojesti za tri minuta. Oni koji bi poslednji završili sa obrokom, dobijali su batine. Tek posle mesec dana logorašima bi bilo omogućeno da se okupaju. Većina logoraša je dobila šugu i vaši¹⁴⁰. Logoraši su primoravani da se krste i da pevaju četničke pesme kao uslov da ih puste u WC. Policajci su danonoćno ulazili u sobe gde su boravili logoraši, nasumice ih izvodili i batinali na najbrutalniji način – palicama, pesnicama, nogama, električnim kablovima, delovima armature, gvozdanim šipkama i granjem. Deo policajaca je logorašima gasio cigarete po telu, terao ih da piju vodu u koju su prethodno sipali motorno ulje, stavljao im creva za vodu u anus a zatim kroz to crevo puštao vodu. Nekoliko logoraša bilo je seksualno zlostavljano. Od posledica torture 4 osobe su preminule u logoru¹⁴¹. Ispitivanje zarobljenika vršili su policajci u uniformi ili inspektori u civilu i batinama pokušavali da iznude priznanja o njihovom navodnom učešću u zločinima nad Srbima. Tokom ispitivanja, policajci koji su tukli zatvorenike, uključivali bi radio kako bi se zagušio zvuk jauka¹⁴².

134 Dostupno na <http://www.hlc-rdc.org/?p=13128>; pristupljeno februara 2015.

135 Fond za humanitarno pravo, *Materijalne reparacije za povrede ljudskih prava u prošlosti-Praksa sudova u Srbiji*, (Beograd-Fond za humanitarno pravo, 2011), str. 11-12.

136 *Ibid*, str. 12.

137 *Ibid*, str. 11-12.

138 Jelena Grujić, "Pakao pod državnom stražom", *NIN*: 3148, 2011, pristupljeno februara 2015. na <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=60586>.

139 Fond za humanitarno pravo, *Materijalne reparacije za povrede ljudskih prava u prošlosti-Praksa sudova u Srbiji*, (Beograd-Fond za humanitarno pravo, 2011), str. 12.

140 *Ibid*, str. 12-14.

141 *Ibid*, str. 13.

142 *Ibid*, str. 14.

Pored mučenja, Bošnjaci su u logorima svakodnevno izlagani grubom poniženju i nehumanom tretmanu. Nekim logorašima policajci su naređivali da se međusobno tuku, da premeštaju veliko kamenje sa jednog mesta na drugo, da po celu noć trče po logorskom krugu, rade sklekove, da stoje u dvorištu i gledaju u sunce dok ne padnu u nesvest. Policajci su igrali igru „zuće“ sa logorašima, udarajući ih pendrekom¹⁴³. Predstavnici MKCK su prvo ušli u logor u Mitrovom Polju, gde su popisali većinu zatvorenika. U logor u Šljivovici ušli su nekoliko dana kasnije, kada im je MUP Srbije dao dozvolu. Na osnovu informacija koje su dobijali od ostalih logoraša, predstavnici MKCK su kod komandira logora insistirali da im se omogući pristup logorašima u izolaciji. Dozvolu su dobili tek nakon dva meseca¹⁴⁴. U logore su svakih sedam do deset dana donosili hranu, pribor za ličnu higijenu, ćebad, dušeke i cigarete, a preko njih su logoraši slali i primali poruke od rodbine. Policajci su u prvim mesecima hranu koju je dostavljao MKCK odnosili iz logora. Početkom decembra 1995. godine u logore su došli predstavnici Komesarijata Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR) koji su logorašima ponudili odlazak u treću zemlju, tako da je većina logoraša napustila teritoriju SRJ do aprila 1996. godine¹⁴⁵.

Proces za nadoknadu štete pred sudovima u Srbiji

Slučaj *Bogilović i Džebe*

Fond za humanitarno pravo je 2007. godine u ime 20 bivših logoraša podneo 5 tužbenih zahteva za nadoknadu štete¹⁴⁶. Jedino su slučajevi Enesa Bogilovića i Mušana Džebe blizu okončanja. U slučaju Bogilovića i Džebe, FHP je prvo podneo zahtev za poravnanjem van spora Pravobranilaštvu Republike Srbije, kojim je od države Srbije traženo da Enesu Bogiloviću i Mušanu Džebi isplati odštetu zbog odgovornosti za torturu i nehumano i ponižavajuće postupanje pripadnika VJ i MUP-a prilikom zarobljavanja i u logoru Šljivovica.

Republičko pravobranilaštvo se, kao pravni sledbenik Vojnog pravobranilaštva, uopšte nije izjasnilo o zahtevu FHP-a. FHP u ime Bogiljevića i Džebe 23. novembra 2007. godine pokreće tužbu pred tadašnjim Prvim opštinskim sudom u Beogradu protiv Ministarstva odbrane i MUP-a Republike Srbije, zahtevajući da sud obaveže institucije države Srbije da Bogiloviću i Džebi isplate ukupno 2.600.000 RSD. Sud je konačno, posle 3 godine, 10 održanih ročišta i mnogobrojnih odlaganja, promena sudskog veća, pretnji bombama i drugih proceduralnih manjkavosti, doneo presudu kojom je u potpunosti odbačen zahtev FHP-a za nadoknadu štete, uz obrazloženje presude da iskazi oštećenih Bogilovića i Džebe “nisu istiniti, da [sud] ne poklanja veru njihovoj medicinskoj dokumentaciji i da poklanja veru svedocima koji su govorili u korist institucija i negirali da je u logoru Šljivovica bilo bilo kakvog nečovečnog postupanja i maltretiranja zarobljenika i da je bilo ko od zarobljenih Bošnjaka preminuo usled posledica torture”¹⁴⁷.

Na osnovu žalbe FHP-a, Apelacioni sud u Beogradu 2011. godine u slučaju *Bogilović i Džebe* donosi odluku kojom prvostepenu presudu tada već Prvog osnovnog suda u Beogradu vraća na ponovni postupak, kako bi se dopunio dokazni postupak. Prvi osnovni sud je u junu 2012. godine, nakon sprovedenog postupka, doneo istovetnu presudu. Protiv ove presude FHP je podneo žalbu, tako da je zbog propusta prvostepenog suda u ponovljenom postupku, veće Apelacionog suda održalo dva ročišta, u decembru 2013. i u junu 2014. godine¹⁴⁸. Konačno, 10. septembra 2014. godine Apelacioni sud donosi istorijsku presudu kojom je prvi put u istoriji srpskog pravosuđa visoka sudska instanca donela presudu o odgovornosti države Srbije za torturu i nečovečno postupanje u logorima na njenoj teritoriji, određivši da je država Srbija dužna da Bogiloviću i Džebi isplati odštetu u ukupnom iznosu od 600.000 RSD¹⁴⁹. Apelacioni sud je u obrazloženju presude istakao da je prvostepeni sud

143 *Ibid.*

144 *Ibid.*

145 Jelena Grujić, “Pakao pod državnom stražom“, *NIN*: 3148, 2011, pristupljeno februara 2015. na <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=60586>.

146 Polazeći od posledica torture, FHP je tužbom zahtevao da odšteta bude isplaćena za: i. pretrpljene fizičke bolove; ii. strah; iii. duševne bolove zbog povrede slobode i prava ličnosti; iv. duševne bolove zbog umanjavanja životne aktivnosti.

147 Fond za humanitarno pravo, *Materijalne reparacije za povrede ljudskih prava u prošlosti-Praksa sudova u Srbiji*, (Beograd-Fond za humanitarno pravo, 2011), str.18-19.

148 Dostupno na <http://www.hlc-rdc.org/?p=27376>, pristupljeno februara 2015.

149 Dostupno na <http://www.hlc-rdc.org/?p=27376>, pristupljeno februara 2015.

pausalno poklonio veru iskazima svedoka koje je predložila država, a koji imaju samo posredna saznanja o uslovima u logoru ili su samo povremeno bili prisutni u logoru. Sudski veštak je utvrdio da je preživljena tortura u logorima ostavila trajne posledice po zdravlje Bogilovića i Džebe. Činjenične zaključke o uslovima u logoru Apelacioni sud je zasnovao i na izveštaju Delegacije Vlade Bosne i Hercegovine koja je posetila Šljivovicu u aprilu 1996. godine¹⁵⁰. Deo tužbenog zahteva koji se odnosi na naknadu štete zbog fizičkih bolova, pretrpljenog straha i duševnih bolova zbog povrede slobode i prava ličnosti, Apelacioni sud je odbio smatrajući ga zastarelim, te je FHP podneo ustavnu žalbu Ustavnom sudu Srbije¹⁵¹. Povodom presude Apelacionog suda, Republičko pravobranilaštvo je pokrenulo zahtev za reviziju postupka pred Vrhovnim kasacionim sudom, a postupak je još u toku tako da do isplate dosuđenog odštetnog iznosa još uvek nije došlo¹⁵².

Slučaj *Vatreš, Durmišević i Jusufbegović*

U ime petorice Bošnjaka - žrtava torture u Šljivovici, među kojima su Mujo Vatreš, Halid Durmišević i Senad Jusufbegović¹⁵³, FHP podnosi tužbeni zahtev za nadoknadu štete protiv Republike Srbije 20. decembra 2007. Prvostepeni postupak i u ovom slučaju odvijao se slično postupku u slučaju *Bogilović i Džeba*, te je 2010. godine prvostepeni sud odbacio tužbu kao neosnovanu zbog zastarelosti¹⁵⁴. Međutim, u 2011. godini Apelacioni sud je ukinuo prvostepenu presudu u slučaju trojice Bošnjaka i to u delu koji se odnosi na zastarevanje zahteva za nadoknadu štete zbog umanjene opšte životne sposobnosti, te je naredio novo suđenje. Prvi osnovni sud u januaru 2013. godine donosi presudu u slučaju Muja Vatreša, dodeljujući mu odštetu u iznosu od 4.100 evra jer mu je životna sposobnost umanjena za preko 50% usled torture u logoru, a zastarelost u momentu podnošenja zahteva nije nastupila jer mu je

150 *Ibid.*

151 *Ibid.* Naime, prema Zakonu o obligacionim odnosima (ZOO) ("Sl. list SFRJ", br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, "Službeni list SRJ", br. 31/93 i "Službeni list SCG", br. 1/2003 - Ustavna povelja), član 376, st.1 i 2: „Potraživanje naknade prouzrokovane štete zastareva u roku od tri godine kada je oštećenik saznao za štetu, odnosno u roku od pet godina od kada je šteta nastala.“ Međutim, kada je u pitanju krivično delo (kao što je kršenje ljudskih prava), ZOO u članu 377, st.1. predviđa da „zastarelost nastupa kad istekne vreme određeno za zastarelost krivičnog gonjenja“. Gradansko odeljenje Vrhovnog suda Srbije (VSS) je 2004. godine zauzelo pravni stav „da se rokovi zastarelosti za krivična dela ne mogu primeniti na državu već samo na neposrednog učinioca“. Međutim, prema shvatanju prof. dr Marije Karanikić-Mirić, iznesenom u časopisu „Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu“ br. I/2011, str. 196, takvo pravno shvatanje sudova u Srbiji nije zasnovano na valjanim razlozima jer „prvo, za primenu čl. 377, st. 1 ne zahteva se krivična odgovornost, pa ni krivična sposobnost odgovornog lica, nego samog štetnika; drugo, produženi rok važi i prema onom štetniku koji odgovara objektivno za štetu koju je prouzrokovao krivičnim delom. Ako za primenu produženog roka nije potrebno da građansko-pravna odgovornost samog štetnika za štetu prouzrokovano krivičnim delom bude zasnovana na krivici onda je još manje bitno da građansko-pravna odgovornost lica koje za štetnika odgovara bude subjektivna po pravnoj prirodi. Pored svega navedenog, produženje roka zastarelosti ima retributivne elemente koji treba da deluju ne samo prema štetniku nego i prema licu koje za štetnika odgovara, upravo iz razloga iz kojih ono uopšte odgovara za štetu koju je prouzrokovao neko drugi. Propisujući produženi rok zastarelosti za slučaj kada je šteta prouzrokovana krivičnim delom, zakonodavac je manifestovao nameru da različito tretira različite štetnike, odnosno da strože postavi odgovornost štetnika koji je štetu prouzrokovao krivičnim delom. Isto važi za lica koja za takve štetnike odgovaraju. Intencija zakonodavca bila je da u različitim rokovima zastarevaju potraživanje prema licu koje odgovara za drugoga i potraživanje prema licu koje odgovara za drugoga koji je štetu prouzrokovao krivičnim delom.“ Sve gore navedeno može da se primeni i na državu kao štetnika u ovom slučaju.

152 Amer Jahić, „Serbia blocks payments to Bosnia torture victims“, *Balkan Insight*, pristupljeno februara 2015. na <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-blocks-payment-to-bosnian-torture-victims>.

153 Fehim Dudević i Fadil Čardaković su nakon podnošenja tužbe odustali od postupka.

154 Fond za humanitarno pravo, *Materijalne reparacije za povrede ljudskih prava u prošlosti-Praksa sudova u Srbiji*, (Beograd-Fond za humanitarno pravo, 2011), str. 22-23.

psihičko oboljenje konačan oblik poprimilo 2005. godine što je utvrđeno veštačenjem¹⁵⁵, dok u slučaju ostale dvojice nisu utvrđene činjenice koje bi potvrdile da su nastupile okolnosti zbog kojih se može nadoknaditi šteta¹⁵⁶. Presuda Prvog osnovnog suda u slučaju *Vatreš, Durmišević i Jusufbegović* je prva u kojoj je jedna sudska instanca u Srbiji presudila da je država Srbija dužna da nadoknadi štetu za počinjenu torturu u logorima Šljivovica i Mitrovo Polje. Proces se trenutno nalazi u fazi žalbenog postupka pred Apelacionim sudom u Beogradu jer su obe strane uložile žalbe. FHP planira da uloži žalbu u pogledu povrede prava na pravično suđenje Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu.

Zaključak

Sudski proces za nadoknadu štete bošnjačkim žrtvama logora Šljivovica i Mitrovo Polje predstavlja sistemsku paradigmu otpora koji postoji u najvećem broju državnih organa, kako ne bi došlo do otkrivanja činjenica o događajima iz neposredne prošlosti. Slučaj je još komplikovaniji i zamršeniji jer su u njega upleteni vojni, policijski i sudski organi, odnosno mnoga lica koja su u to vreme bila neposredno ili posredno uključena u strukture logora Šljivovica i Mitrovo Polje, a koja i danas zauzimaju visoke pozicije u državnim strukturama, što na neki način čini razumljivim inertnost i nedostatak volje državnog aparata da se slučaj pravno reši i žrtvama nadoknadi šteta. Tadašnji Prvi opštinski, a sadašnji Prvi osnovni sud u Beogradu je prilikom donošenja presuda poklanjao veru izjavama svedoka pravobranilaštva, kao i dokazima priloženim sa njihove strane, pritom ne uzimajući u obzir saznanja neposrednih očevidaca događaja u logorima¹⁵⁷. Takođe, indikativno je da prvostepeni sud nije ukazao poverenje nijednom materijalnom dokazu koji je dostavljen od strane organa BiH, kao što su izveštaj Državne komisije za traženje nestalih osoba, izveštaj lekara koji su procenjivali stepen telesnih oštećenja i invalidnosti oštećenih, kako prilikom prvog, tako i prilikom ponovljenog postupka pred istim sudom, što je delimično ispravljeno od strane Apelacionog suda. FHP je u ime 78 bivših logoraša

2011. godine podneo krivičnu prijavu protiv 50 pojedinaca koji su bili uključeni u torturu u Šljivovici, od kojih su mnogi i danas deo bezbednosnog aparata¹⁵⁸, međutim Tužilaštvo za ratne zločine je krivičnu prijavu odbacilo uz obrazloženje da nema mesta krivičnom gonjenju, bez bilo kakve provere izjava svedoka. Nakon toga FHP je podneo i ustavnu žalbu Ustavnom sudu Republike Srbije, tražeći da utvrdi da li je država Srbija povredila pravo na život, nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta i pravo na jednaku pravnu zaštitu nesprovođenjem adekvatne i efikasne istrage o slučajevima zlostavljanja i lišenja života¹⁵⁹. Ustavni sud je 2014. godine pronašao da nema mesta povredi ustavom zagarantovanih prava.

Veliki problem u procesima kod nadoknade štete predstavljaju sporost i opšta inertnost pravosuđa u Srbiji. Ako se uzme u obzir da je proces za nadoknadu štete u slučaju *Bogiljević i Džeba* započeo jula 2007. godine, te da ni do dan danas nije pravosnažno završen, a moguće je čak da ni u toku 2015. godine neće biti okončan, što čini više od osam godina trajanja spora, ozbiljno se postavlja pitanje da li je u takvim situacijama uopšte moguće i razmišljati o pravičnoj naknadi, ako se zna da 2015. godine nastupa 20 godina od izvršenja krivičnog dela. Iznos materijalne naknade u do sada dva, još uvek nepravosnažno okončana slučaja, jeste itekako simboličan ako se uporedi sa drugim odštetnim zahtevima kao što je slučaj bivših državnih funkcionera koji su pritvoreni tokom policijske akcije „Sablja“, a kojima je dosuđen znatno veći iznos materijalne naknade, iako se ni u pravnom, ni u etičkom smislu na mogu porediti težine povreda.

Komitet protiv torture Ujedinjenih nacija u Opštem komentaru o Konvenciji protiv torture naglašava „da sama novčana kompenzacija nije nužno dovoljna za ispravljanje povreda nanetih žrtvama torture ili zlostavljanja“, kao i da „pružanje samo novčane odštete ne predstavlja adekvatno ispunjavanje obaveza države ugovornice predviđenih Konvencijom protiv torture. Pravo na brzu, pravičnu i

155 Branka Mihajlović i Maja Trivić, „Svako veče sam mislio da izjutra neću biti živ“, *Slobodna Evropa*, pristupljeno februara 2015. na <http://www.slobodnaevropa.org/content/vatres-za-rse-i-danas-mislim-da-izjutra-mozda-necu-biti-ziv/24824438.html>.

156 Amer Jahić, „Tortura u logorima – zastarjela“, *Justice Report*, pristupljeno februara 2015. na <http://www.justice-report.com/bh/sadr%C5%BEaj-%C4%8Dlanci/tortura-u-logorima-zastarjela>.

157 Fond za humanitarno pravo, *Materijalne reparacije za povrede ljudskih prava u prošlosti-Praksa sudova u Srbiji*, (Beograd-Fond za humanitarno pravo, 2011), str. 19-24.

158 Dostupno na <http://www.hlc-rdc.org/?p=13128&lang=de%20>.

159 Dostupno na <http://www.e-novine.com/drustvo/82317-Tuilaštvo-ratne-zloine-lae.html>.

primerenu odštetu je višeslojno, i dodeljeno obeštećenje treba da bude u dovoljnom iznosu, kako bi nadoknadilo svu imovinski procenjivu štetu koja je žrtvi naneta usled torture ili zlostavljanja, kako novčanu, tako i drugu.”¹⁶⁰

Takođe, međunarodne institucije (Komitet UN protiv torture, Komitet UN za ljudska prava i Komesar za ljudska prava Saveta Evrope) ozbiljno upozoravaju Srbiju da je potrebno uspostaviti reparatorni mehanizam prema žrtvama, što se u izveštajima o stanju ljudskih prava gotovo redovno naglašava. U izveštajima o napretku Srbije na putu ka Evropskoj uniji i gotovo redovno u Rezolucijama Evropskog parlamenta naglašava se da je vlast u Srbiji dužna da uspostavi reparatorni mehanizam kako bi se obeštetile žrtve. Međutim, sistemski otpori su i dalje vrlo izraženi, što se može primetiti i kroz Nacrt zakona o pravima boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata i članova njihovih porodica, kojim se ne predviđa naknada za žrtve torture u logorima¹⁶¹.

Pitanje je i da li je društvo u Srbiji spremno da se suoči

sa stvarima koje su se desile na tlu Srbije tokom 1990-ih godina. Mala medijska pažnja koja se posvećuje suđenjima za ratne zločine dovodi do toga da danas većina stanovnika Srbije ne zna ništa o postojanju logora u Srbiji. U medijima se stalno naglašava da je srpska strana jedina stradala, da je jedina kojoj se šteta treba nadoknaditi i - naravno - da Srbija nije ni bila učesnik ratova, pa samim tim šteta ne mora nikome da se plati. To nas sve vraća na sam početak i na Krivični zakonik Republike Srbije koji kaže da „krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarevaju za genocid, zločin protiv čovečnosti, ratni zločin protiv civilnog stanovništva, ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika, ratni zločin protiv ratnih zarobljenika, kao ni za krivična dela za koja po ratifikovanim međunarodnim ugovorima zastarelost ne može da nastupi“¹⁶², a što nas vraća i na Ženevske konvencije i na sâm status ljudi koji su držani u Šljivovici i Mitrovom polju, odnosno na pitanje da li je nad njima počinjen zločin protiv civilnog stanovništva i ratnih zarobljenika, što bi i te kako vodilo izmeni pravne kvalifikacije neposredne prošlosti i promeni mnogih „istina“ u koje, nažalost, dobar deo javnosti u Srbiji i dalje veruje.

160 Dostupno na <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Opsti-Komentar-UN-Komitet-protiv-torture.pdf>.

161 Dostupno na <http://www.minrzs.gov.rs/cir/aktuelno/item/1591-poziv-za-javnu-raspravu-nacrt-zakona-o-pravima-boraca,-vojnih-invalida,-civilnih-invalida-rata-i-clanova-njihovih-porodica>.

162 Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS br. 85/05, 72/09 i 111/09, član 180.

**Shkolla Rajonale
e Drejtësisë Tranzicionale
- Buletin**

Përmbajtja

Autorët	49
Hyrje	51
Roli i të rinjëve në drejtësi tranzicionale në Serbi.....	53
<i>Dorđe Bojović</i>	
Cilat janë pasojat e imunitetit të KB-ve në ruajtjen e të drejtave themelore të njeriut?	61
<i>Adisa Fišić</i>	
Marrëdhëniet konfliktuale dhe post-konfliktuale të Dubrovnikut dhe Trebinjës: Analiza e marrëdhënieve të dy qyteteve fqinje në luftë dhe në paqe	67
<i>Mirza Hebib</i>	
Aktgjykimi në lëndën Veselin Vllahović Batko	78
<i>Nasir Muftić</i>	
Drejtësia tranzicionale në Serbi Kompensimet e dëmeve për torturimin dhe trajtimin çnjerëzor në kampet e Republikës së Serbisë: Studimi i rastit Shljivovica dhe Mitrovo Polje.....	85
<i>Miodrag Pantović</i>	

Autorët

Dorđe Bojović, hulumtues për të drejtat e njeriut, Iniciativa e të rinjve për të drejtat e njeriut Serbi.

Adisa Fišić, zyrtare ligjore, GJKIME (Track Impunity Always), BeH.

Mirza Hebib, studente dhe bashkëpunëtore në Katedrën për Historinë e së Drejtës dhe të Drejtën Krahasimore në Fakultetin e Drejtësisë pranë Universitetit në Sarajevës, BeH.

Nasir Muftić, student dhe bashkëpunëtor në Katedrën për të drejtën publike, vendore dhe ndërkombëtare pranë Universitetit të Sarajevës, BeH.

Miodrag Pantović, student i studimeve në Master, të punës dhe globalizimit, Universiteti në Kasel dhe shkollës të së drejtës dhe ekonomisë në Berlin, Srbija.

Hyrje

Roli i të rinjëve në drejtësi tranzicionale në Serbi

Đorđe Bojović

Hyrje

Shtete e ish-Republikës Socialiste Federative të Jugosllavisë në periudhën prej 1991 deri në vitin 2001 ishin përfshirë në konfliktin e armatosur i cili karakterizohet nga shkelje të rënda sistematike dhe masive të të drejtave të njeriut dhe të drejtës ndërkombëtare humanitare. Konfliktet e armatosura janë kryer në Slloveni (Qershor - korrik 1991), Kroaci (1991 -1995), Bosnje dhe Hercegovinë (1992-1995), Kosovë (1998-1999) dhe Maqedoni (Janar - Gusht 2001) rezultonin në humbjen e rreth 135,000 jeta, dhjetëra mijë të plagosur ose të viktimave të formave të tjera të dhunës.¹ Rreth 10,000 persona janë ende të pagjetur,² duke përfshirë një numër të civilëve, fëmijëve, grave dhe personave të moshuar që nuk kanë marrë pjesë në luftë.

Lufta në ish-Jugosllavi pas vete la qytete të tëra të shkatërruara dhe djegura, persekutimin dhe dëbimin e qindra mijëra civilëve, pjesë të mëdha të pastruara etnikisht në Kroaci, Bosnje-Hercegovinë dhe Kosovë, duke krijuar hapësirë për zgjerimin e retorikës nacionaliste dhe manipulimin e ngjarjeve dhe rrëfimeve të kaluarës së

afërm. Trashëgimia e së kaluarës nga lufta është një barrë e rëndë për të gjitha shoqëritë post-jugosllave të cilat mbeten thellësisht të ndara në nivel nacional dhe të cilat gjithashtu janë duke u përpjekur që shtetet e tyre ti rregullojnë sipas parimeve të një demokracie funksionale. Kjo çështje është veçanërisht e ndjeshme në Serbi, në të cilën pas përfundimit të regjimit autoritar të Slobodan Millosheviqit dhe marrjes së pushtetit pas ndryshimeve të pesë Tetorit mbetet një tregim dominuese që përfshin mohimin e krimeve, ndërsa populli serb qëndron si viktimë më e madhe. Diskursi i tillë bëhet më kompleks kur kemi parasysh se qëndrimi zyrtar i Serbisë që nuk ka marrë pjesë në luftërat në Kroaci dhe Bosnjë e Hercegovinë si dhe auto-viktimizimi i popullit të vet, mbështetet në idenë thujse mitike të serbëve³ si një popull i cili historikisht është dënuar të jetoj në kufijtë e botës dhe për këtë arsye pëson.

Serbia ka pasur shumë mundësi që me kapacitet të plotë dhe në nivel institucional ti qaset procesit të ballafaqimit me të kaluarën duke zbatuar mekanizmat e drejtësisë tranzicionale⁴ në mënyrë që të krijohen parakushtet

1 Ewa Tabeau, "Lufta në numër - Humbjet demografike në luftërat në ish-Jugosllavi 1991-1999", Komiteti i Helsinkit për të Drejtat e Njeriut, Beograd, 2009.

2 *Ibid.*

3 Tim Judah, "Serbët - Historia, miti dhe shkatërrimi i Jugosllavisë", Yale University Press, 2000.

4 Sipas Qendrës Ndërkombëtare për Drejtësi Tranzicionale (QNDT), Drejtësia tranzicionale është një fushë e cila studion mënyrat e trajtimit të shkeljeve të mëparshme të të drejtave të njeriut në shoqëritë në tranzicion, është një nga instrumentet më të rëndësishme të procesit të demokratizimit nën udhëheqjen e organizatave ndërkombëtare sepse mund të funksionojë si një katalizator efektiv për pajtimin pas konfliktit dhe stabilizim.

për vërtetimin e fakteve mbi krimet e kryera gjatë luftërave në ish-Jugosllavi si dhe marrjen e përgjegjësisë institucionale për krimet e kryera nga Sllovenia deri në Kosovë. Megjithatë, deri tani mekanizmat e drejtësisë tranzicionale në Serbi zbatohen kryesisht nën presionin ndërkombëtar dhe opinionit publik, paraqiten si “kushtet që duhet ti plotësojmë në procesin e integritetit në BE dhe jo për nevoja reale për t’u marrë me të kaluarën të kohës së luftës. Mungesa e të kuptuarit të drejtësisë tranzicionale dhe qëndrimi pasinqortë e autoriteteve ndaj kësaj çështjeje ka çuar në krijimin e kulturës së përgjithshme të mohimit të krimeve të luftës dhe rolin e Serbisë në luftërat në ish-Jugosllavi.

Mekanizmat të drejtësisë tranzicionale që synojnë shkeljet e rënda të të drejtave të njeriut të kryera në të kaluarën janë: mekanizmat për përcaktimin e përgjegjësisë (të tilla si gjykimet para gjykatave nacionale dhe ndërkombëtare), mekanizmat për themelimin e së vërtetës, (të tilla si komisionet për të vërtetën, hapja e arkivave, etj.), mekanizmat për kompensimin dhe njohjen e vuajtjeve të viktimave (reparacioneve) dhe mekanizmat për parandalimin e përsëritjes së krimeve (të tilla si reformat institucionale, siç janë ilustrimet dhe verifikimet, etj.). Mungesa e vullnetit politik dhe mbështetja joadekuatë e politikës institucionale janë arsye të dështimit për të zbatuar këto mekanizma në Serbi.

Themelimi i Tribunalit Penal Ndërkombëtar për ish-Jugosllavinë (ICTY)⁵ në vitin 1993 është menduar që do të kontribuojë në sjelljen e atyre që janë përgjegjës para drejtësisë, si dhe një përpjekje për të vendosur pajtimin në mes të shteteve të ish-Jugosllavisë. Megjithatë, një numër i vendimeve të pafajësisë, siç janë Gotovina dhe Haradinaj ishin një pasqyrë e gjendjes në rajon: shumica e qytetarëve të Kroacisë dhe Kosovës vlerësuan pozitivisht këtë vendim,

ndërkohë që qytetarët e Serbisë forconin qëndrimin që tribunali është anti-serb dhe i njëanshëm⁶. Në anën tjetër shfaqësimi i Perishiqit kishte një jehonë krejtësisht ndryshe në rajon⁷.

Përveç kësaj, përshtypja kryesore e gjyqimeve të krimeve të luftës para gjykatave në Serbi është se aktgjykimi nuk ka sjellë drejtësi për viktimat, as publiku Serb nuk është i informuar sa duhet në lidhje me krimet e kryera nga forcat ushtarake dhe policore të Serbisë 1991-2001. Hulumtimi i opinionit publik⁸ vetëm konfirmon diskursin përgjithësisht të pranuar dhe kështu shumica e qytetarëve të Serbisë (82%) nuk kanë dijeni të plotë mbi punën e Prokurorisë për Krime Luftë.

Këto procese kanë çuar deri aty që brezi i ri kryesisht i lindur para ose gjatë luftës, në ish-Jugosllavi kanë një nivel të lartë të paragjyqimeve dhe jo tolerancës ndaj tjetrit dhe të ndryshme ndërsa qëndrimi ndaj së kaluarës së afërt të themeluar në bazë të rrëfimeve apo narrativeve të përshtatura në librat⁹ e historisë dhe punës propagandistike të mediave të orientuara nacionale. Prandaj, fakti se në ish-Jugosllavi, ka njerëz të rinj të cilët janë të gatshëm për të pranuar faktet, të ballafaqohen me ta, dhe të përpiqen për të kontribuar në procesin e pajtimit, është një dijeni frymëzuese për të ardhmen e shoqërive post-konfliktive të Ballkanit Perëndimor.

Tema e këtij punimi është aktivizimi i të rinjëve përmes veprimit të grupeve rinore, OJQ-ve dhe të rinjëve të partive politike në procesin e zhvendosjes dhe Koalicionit për themelimin e Komisionit Rajonal për vërtetimin e fakteve mbi krimet e luftës dhe shkeljeve tjera të rënda të të drejtave të njeriut të kryera në ish-Jugosllavi nga 1991 deri 2001¹⁰ (KOMRA). Është e rëndësishme për të kuptuar veprimin e tyre sepse pikërisht ky komisioni rajonal ishte direkt i lidhur me temën e punimit.

5 Gjykata Penale Ndërkombëtare për ish-Jugosllavinë është një gjykatë e Kombeve të Bashkuara e themeluar në vitin 1993, mandati i të cilës përfshin krimet e kryera gjatë konfliktit në Ballkan të viteve 1990 - më poshtë në tekst ICTY.

6 Shih portalin online www.blic.rs internet 16.11.2012. Titulli: “Vendimi Skandaloz: Gotovina dhe Markaq të liruar, Stuhia sikur nuk ishte” (qasur më 16.07.2015).

7 Shih portalin online www.jutarnji.hr të 02.03.2015 Titulli: “?! Aktgjykim lirues Perishiqit: Ka organizuar agresion, por nuk është fajtor për krimet” (qasur më .07.2105).

8 Studim “Qëndrimet ndaj çështjeve të krimeve të luftës, ICTY dhe gjyqësori kombëtar” e, Qendra e Beogradit për të Drejtat e Njeriut dhe Misioni i OSBE-së në Serbi, 2011.

9 Studimi “Analiza e përmbajtjes së teksteve shkollorë të historisë në Serbi në lidhje me luftërat në ish-Jugosllavi, në ndriçimin e fakteve të përcaktuara nga ICTY,” Fondi për të Drejtën Humanitare 2015.

10 Më shumë për KOMRA shihni linkun www.rekom.

Në punim do të prezantohen aktivitetet e të rinjëve përmes katër qasjeve metodologjike: aktivizimit, arsimit, përkujtimit dhe iniciativës rajonale. Këto katër metoda tregojnë përpjekjet e të rinjëve për të marrë një qasje ndërdisiplinore për pjesëmarrje aktive në tranzicionin demokratik të shoqërisë së tyre dhe në këtë mënyrë të kontribuojnë në krijimin e një perceptimi të ndryshëm të shkaqeve dhe rrjedhën e ngjarjeve tragjike që ndodhën gjatë viteve 1990. Me analizën e tyre ofrohet një pasqyrë e plotë e aktiviteteve të kryera nga të rinjtë në nivel kombëtar dhe rajonal, si dhe të arriturat në kuadër jo-institucionale.

Edhe pse grupet e të rinjëve apo individë të cilët janë aktivë në komunitetet e tyre ekzistojnë në të gjitha vendet, ky punim paraqet vetëm aktivitetet e kryera nga të rinjtë në Serbi dhe të grupeve siç janë : Lëvizja e aktivistëve Nisma Ime¹¹ Grupi i të rinjëve të Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut¹² dhe Këshilli të të Drejtave të Njeriut Partisë Demokratike Liberale¹³. Përmes veprimeve të tyre si dhe disa aktivitete individuale, ne do të përpiqemi të shohim motivet e tyre, metodat dhe arsyet për luftën për drejtësi dhe një shoqëri më të mirë. Gjithashtu, subjekt i këtij punimi do të jetë aktiviteti rinor në procesin e avokimit për formimin e KOMRA-s, përsëri nga perspektiva e Serbisë.

Drejtësia Tranzicionale dhe të rinjtë

Çështja e marrëdhënieve të drejtësisë tranzicionale dhe të rinjtë është një nga çështjet që i ipet pak ose vëmendje joadekuate në kuadër teorik të kësaj disipline, si dhe në praktikën krahasuese. Megjithatë, kjo marrëdhënie komplekse gjithnjë bëhet më shumë e rëndësishme, duke pasur parasysh që të rinjtë në vendet e konfliktit dhe pas konfliktit janë ata që nisin ndryshimet shoqërore dhe nxisin proceset të cilat rezultojnë në tranzicionin demokratik të shoqërisë. “Megjithëse çdo kontekst është unik, çdo tranzicion politik ose post-konflikt e shënon të paktën një karakteristikë të përbashkët, e cila është pikërisht trashëgimia e shkeljeve masive të të drejtave të njeriut”¹⁴. Ky

definicion mund të shërbejë si një hyrje e mirë në kontekstin politik dhe social në të cilin të rinjtë në Serbi, si dhe në vendet e tjera të ish-Jugosllavisë, gjinden pas luftërave që ndodhën gjatë dekadës së fundit të XX dhe në fillim të shekullit XXI.

Pas një dekade (1990-2000) të luftërave, regjimit autokratik, papërgjegjshmërisë institucionale, izolimit dhe mungesës së shpresës ekonomike, fillimit të tranzicionit demokratik i cili ndodhi pas ndryshimeve të Tetorit në vitin 2000 dhe krijimin e institucioneve demokratike dhe procedurave, që është një parakusht për krijimin e kushteve për zbatimin e mekanizmave të drejtësisë tranzicionale dhe të filloji procesi i ballafaqimit me të kaluarën.

Mungesa e vullnetit politik të institucioneve cilat janë përgjegjëse për zbatimin e masave të drejtësisë tranzicionale reflekton në punën e tyre, në mënyrë që në periudhën që pasoi ndryshimet demokratike mungonte mbështetja popullore për vërtetimin e fakteve dhe të emërohen përgjegjësit, duke rezultuar me largimin e një procesi të mirëfilltë të ballafaqimit me të kaluarën.¹⁵

Një çështje e rëndësishme është perceptimi i idesë së drejtësisë tranzicionale dhe mungesa themelore e të kuptuarit dhe për të krijuar një përmbajtje krejtësisht ndryshe që është bllokuar në një kuptimin semantik. Domethënë, në qoftë se e pyesim qytetarët të rëndomtë në Serbi se çfarë nënkuptohet me konceptin e drejtësisë tranzicionale, më shumë gjasa që do të marrim përgjigjen që ajo përcakton situatën ku një qytetarit gjatë privatizimit të kompanisë nuk janë të privuar disa të drejta, kështu që për shembull nuk është larguar në mënyrë të paligjshme apo nuk ju kanë mohuar të drejtat e tjera ekonomike apo sociale. Në mënyrë të ngjashme, një qytetar i rëndomtë nën termin tranzicion përfshin shitjen e pronës shoqërore të pronarëve të rinj, duke i dhënë këtij termi një konotacion negativ. Nga ana tjetër, koncepti i drejtësisë tranzicionale si disiplinë “i referohet një sërë masash gjyqësore dhe jo-gjyqësore cilat janë zbatuar nga vende të ndryshme në përpjekje për të

11 Më shumë për Nisma Ime shihni www.yihr.org.

12 Më shumë për Grupin e të rinjëve të Komitetit të Helsinkit për të Drejtat e Njeriut shihni www.helsinki.org.rs.

13 Më shumë për Këshillin e të Drejtave të Njeriut i PLD shihni www.ldp.rs.

14 Mark Freeman, “Çfarë është Drejtësia Tranzicionale?”, Forumi për Drejtësi Tranzicionale 1, 2007, f. 7

15 Konferenca “Ballafaqimi me të kaluarën në Serbi: Çfarë tutje?”, Organizuar nga Fondi “Biljana Kovačević-Vučo:” Fondi “Heinrich Boll” dhe Qendra për Dekontaminim Kulturor, 19-20. janar 2012.

korrigjuar trashëgiminë e shkeljeve masive të të drejtave të njeriut¹⁶, e përdorur nga disa organizata joqeveritare dhe individë që drejtësia tranzicionale është pjesë së preferencës profesionale dhe strategjike.

Përveç çorientimin terminologjik, gjë tjetër “që krijon huti” në lidhje midis drejtësisë tranzicionale dhe të rinjëve, është nevoja e tyre që për këtë objekt veprimi një disiplinë që nuk paraqet fushëveprimin tipik e interesave të të rinjëve në mes 18 dhe 30 vjeç. Përgjigje në shkaqet dhe motivet e krijimit të këtyre lidhjeve duhet kërkuar në dy hipotezat - kureshtje dhe përgjegjësisë politike. Kureshtja tek të rinjtë është e natyrshme; në lidhje me këtë në përvojën krahasuese ne kemi shembullin e të rinjëve gjerman të cilët në fund të viteve të gjashtëdhjeta bëjnë pyetjen: “Çfarë ke bërë në luftë, baba?”¹⁷ deri tek artikulli i çështjes në kuadër të shoqërisë së sotme të Ballkanit Perëndimor si një slogan – Ta dimë se çfarë na ka ndodhur ! Sigurisht, ky fenomen i “kureshtje rinore” është në lidhje me situatën në të cilën jetojmë sot por edhe ekzaminimit kritik të së kaluarës së afërme dhe faktet që kanë interpretime¹⁸ të ndryshme në vendet fqinje.

Një tjetër hipotezë që flet për motivet e krijimit të këtyre lidhjeve është një përgjegjësi politike. Të rinjtë janë të vetëdijshëm se ata nuk janë dhe nuk mund të jenë përgjegjës për diçka që ka ndodhur kur ata ishin 3, 7 apo 11 vjeç. Sigurisht që koncepti i fajësisë është diçka individuale e jo kolektive i përfaqësuar sot në mbarë botën. Çfarë atëherë do të përbëhet nevoja e rinjëve që të luftojnë për diçka mbi ndonjë bazë që nuk mund të mbajnë përgjegjësi? Përgjigja qëndron në të kuptuarit e konceptit të përgjegjësisë politike, që do të thotë se të rinjtë sot kanë mundësi për tu distancuar nga politika që është udhëhequr në emër të shtetit apo popullit cilit i përkasin që përfundimisht mos të bëhet pjesë e shumicës që mohojnë ose nuk pranojnë krimet e kryera gjatë viteve 1990. Edhe në këtë fushë ka shembuj nga përvoja e vendeve të tjera pas konfliktit dhe në tranzicion nder cilat

theksohen, demonstratat studentore në vitin 1968 në të gjithë Evropën, dimensione këto që pikërisht arrijnë në Gjermani. Në vitin 1968 në Gjermani, duke kërkuar demokratizimin e shoqërisë, që ka të bëjë me të kaluarën e luftës dhe procesin e denacifikimit, paraqet momentin historik në zhvillimin e shoqërisë gjermane të pasluftës. Prandaj, vetëm ndërlihdja e kuriozitetit dhe përgjegjësisë politike si bazë e shkakut të lidhjes mes drejtësisë tranzicionale dhe rinisë, sublimon nxitjen e të rinjëve për të marrë barrën e të kaluarës së luftës dhe të merren me të.

Aktivizmi

“Aktivizimi i të rinjëve paraqet një angazhim shoqëror i të rinjëve të mbledhur rreth një ideje të përbashkët e cila me anë të rrjetit të përbashkët dhe zbatimit të projekteve të caktuara për qëllim ka përmirësimin e cilësisë së jetës për të rinjtë dhe adresimin e çështjeve relevante duke kontribuar për shoqërinë, si në bashkësi lokale ashtu dhe në nivel shtetëror.”¹⁹ Ky lloj i qasjes metodologjike është karakteristikë e të rinjëve edhe pse numri i të rinjëve të cilët janë aktiv në shoqërinë e Serbisë është më i ulët duke krahasuar me vendet e tjera në tranzicion.²⁰

Rinia është rebelim i pashmangshëm për çdo gjë që është e imponuar, e padrejtë dhe asaj që nuk është normale. Kanalizimi i entuziazmit rinor dhe vullnetit për të qenë qytetarë aktivë që do të kontribuojnë në ndryshimet në shoqëri, do ta shqyrtojmë nga pikëpamja e Lëvizjes aktiviste Nisma Ime si dhe përmes aksioneve të realizuara nga kjo lëvizje në vitin 2015. Lëvizja aktiviste Nisma Ime në shkurt të vitit 2015 në Parkun Pioner në Beograd organizoi një protestë të quajtur “Hetim, jo medalje”,²¹ me rastin e dhënies së dekoratës shefit të shtabit të përgjithshëm të ushtrisë së Serbisë, gjeneralit Dikoviç. Ndarjen e dekorimit e kreu Presidenti i Serbisë, Tomislav Nikoliç, me rastin e Sretenja, Ditës së Republikës së Serbisë. Ndarja pësoi menjëherë pas

16 <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (qasur më 16.07.2015).

17 Arsyeja për sloganin është një film amerikan nga viti 1966 i quajtur “Çfarë ke bërë në luftë baba”, në regjin Blejk Edwards.

18 Për shembull, në ish-Jugosllavi ekzistojnë krejtësisht emërtimet të ndryshme të luftërave gjatë viteve 1990, kështu që kroatët e quajnë Lufta atdhetare, serbët në Republikën Srpska Luftëra mbrojtëse patriotike, boshnjakët e quajnë agresion në Bosnjë dhe Hercegovinë.

19 Hulumtim i opinionit publik “Aktivizmi personal dhe social i të rinjëve në Serbi”, CESID dhe Ministria e Rinisë dhe Sportit të Republikës së Serbisë, Beograd, 2007, f. 18 ibid f.27.

20 Ibid, f.27.

21 Më shumë për protestën: <http://www.yihr.rs/bhs/istraga-a-ne-orden/> (shikueshmëria 16.07.2015.).

publikimit të “dosjes Rudnicë”, që u botua nga Fondi për të Drejtën Humanitare në të cilin theksohen pretendimet në përfshirjen e gjeneralit Dikoviç në krimet kundër civilëve në Kosovë në prill dhe maj të vitit 1999, pasi që Dikoviç në atë kohë ishte komandant i Brigades së motorizuar 37. Ndarja e dekoratës u përcoll me deklaratën e Nikoliqit, në të cilën ai “rekomandon” prokurorin për krimet e luftës të “jetë i kujdesshëm se çfarë gërmon”²², duke ndikuar drejtpërdrejt në organet gjyqësore dhe duke mbështetur sistemin e pandëshkueshmërisë, si dhe duke u tallur me viktimat e luftës në Kosovë. Me këtë veprim, Nisma Ime ka tërhequr vëmendjen për ngjarjen e përmendur, duke shpjeguar se kjo është një fyerje për qytetarët e Serbisë të cilët kërkojnë që para gjykatës të gjithë janë të njëjtë, duke kërkuar një hetim penal duke pasur parasysh që dosja e lartpërmendur përmban një dyshim të arsyeshëm se gjenerali Dikoviç ka bërë disa aktivitete kriminale. Vetë aksioni mbledhi së bashku rreth 150 njerëz të cilët protestuan në Parkun Pionir²³ në momentin kur në ndërtesën e Presidencës (e cila gjendet në fund të parkut) ishte një ceremoni dekorimeve.

Nga ana tjetër, kur flasim rreth aktivizimit të rinjëve në Serbi në lidhje me çështjet e drejtësisë tranzicionale është e rëndësishme të theksohet se shumica ndjekin mesazhe politike që vijnë nga udhëheqja e partisë dhe konsistojnë në mohimin dhe mospranimin e krimeve që ndodhën gjatë vitit 1990.

Element i rëndësishëm gjatë analizës së këtij aksioni paraqet një element të personalitetit të Presidentit të Serbisë dhe veprimeve të tij. Së fundi, duke parë rezultatin e aksionit vijmë në përfundim se lëvizjet aktiviste dhe të rinjëve që ishin aktiv në sektorin e OJQ-ve kanë liri më të madhe në artikullimin e kërkesave të tyre, ndërsa mesazhi transmetohet nga të rinjtë e partive politike fokusuar në veprimin konkret politik me qëllim të përmirësimit të kushteve dhe cilësisë së jetës.

Arsimimi

Domosdoshmëria e ekzistencës të arsimit bazuar në faktet

ndoshta më së miri na ilustron shembulli i ish-Jugosllavisë dhe arsyeja e shpërbërjes së saj. “Nëse diçka mund të mësohet nga Jugosllavia, atëherë është ajo se sa është katastrofike të gënjejehet për të kaluarën.²⁴ Deri në çfarë mase Jugosllavia në fakt ka dështuar për shkak se 45 vjet gënjen në mënyrë sistematike për të kaluarën e saj “Rëndësinë e arsimit të njohin të rinjtë, duke pranuar se ata nuk mund të marrin arsimimin e duhur në lidhje me këto ngjarje gjatë arsimit të rregullt për shkak të: narativave të përshtatura në tekstet shkollore të historisë, fakteve selektive të lartë përmendura, duke shfaqur popullin e tij si viktimë ekskluzive dhe në fund vullneti i mësuesit për të folur për atë në klasë.

Prandaj, të rinjëve në Serbi i mbet që me arsim jo-formal të fitojnë bazat e drejtësisë tranzicionale dhe të njohin me fakte gjyqësore të vërtetuara në lidhje me shkeljet masive të të drejtave të njeriut në ish-Jugosllavi për të krijuar bazën e nevojshme të njohurive për aktivitete të tjera me të cilat merret: aktivizimin, përkujtimet dhe nismat rajonale. Edukimi rreth drejtësisë tranzicionale sot është në dispozicion në shumë shkolla të organizuara nga organizatat joqeveritare që kanë në fokus drejtësinë tranzicionale. Megjithatë, këto aktivitete, pasi që ato janë mënyra jashtë institucionale e arsimit, kanë mundësi për të përfshirë një numër relativisht të vogël të rinj.

Vizita profesionale/studimore përfaqësojnë një aspekt tjetër të arsimit që i mundëson të rinjëve që në praktikë të takohen me punën e institucioneve që zbatojnë mekanizmat e drejtësisë tranzicionale. Përvojat e të rinjëve që morën pjesë në këtë lloj të arsimit flasin në favor të rëndësisë së tyre praktike për të kuptuar bazën e funksionimit të drejtësisë tranzicionale.

Përkujtimet

Përkujtimet e viktimave dhe komemorimet si një formë e dëmshpërblimeve simbolike mbahen në mënyrë për të nderuar viktimat dhe shprehur solidaritetin, por edhe për ndërtimin e kujtesës kolektive të shkeljeve masive të të drejtave të njeriut të së kaluarës. Përkujtimet janë një gjest i

22 Shih portalin online www.blic.rs 15.02.2015. Titulli: “Nikoliq kërcënon prokurorin: Kujdes se çka gërmon” (qasur më 16.07.2015).

23 Shih portalin online www.slobdnaevropa.org 15.02.2015 nën titullin: “Protesta e Nismës së të rinjëve: hetim, jo medalje” (qasur më 16.07.2015).

24 Ligjerata e Zharko Puhovski me titull “Çfarë ke bërë në luftë, baba?”, Botuar më 16.04.2012. në portalin www.byka.com (qasur më 16.07.2015).

rëndësishëm që shpreh qëndrimin gjykues ndaj krimit dhe dërgon një mesazh dhembshurie për viktimat dhe familjet e tyre. Një, në fakt, paraqesin “një parakusht të sanimit të pasojave të luftërave dhe shkeljeve të të drejtave të njeriut pasi ato paraqesin një mënyrë të pranueshme për ndërtimin dhe rivendosjen e besimit të viktimave në institucionet e sistemit”²⁵

Raporti për përkujtimet në Serbi si dhe në vendet e tjera të rajonit, është themeluar në bazë të origjinës kombëtare të viktimave. Pranueshmëria për mbajtjen e përkujtimeve të viktimave të tyre dhe indinjatën gjatë përkujtimit e “të tjerëve” është një model i pranuar i sjelljes kur mbahen ngjarje të tilla. Kur flasim për përkujtimet, si një nga funksionet e tyre mund të merret se ato janë një mjet për krijimin e një grupi të përzgjedhur të njohurive në lidhje me të kaluarën. Për këtë pjesë do të marrë dy shembuj që janë paradigmatic në kontekstin e pasojave që janë prodhuar - përvjetorin e njëzetë të masakrës Tuzlës në Tuzla dhe përvjetorin e njëzetë të gjenocidit në Srebrenicë, të cilat janë shënuar në Beograd.

Veprimi i parë nën emrin “Dita e të rinjëve të vrarë” është organizua për të përkujtuar masakrën në portën e Tuzlës i cili me 25 Maj të vitit 1995 cilin e kreu ushtria e Republikës së Serbe në mënyrë që të pozicionohet në malin Ozren është gjuajtur predha që ra në sheshin kryesor apo vend takimi i të rinjëve dhe me këtë rast, duke vrarë 71 person ku moshë mesatare ishte 24 vjeç. Me atë rast, Nisma Ime organizoi aksionin e shkresës në Librin e ngushëllimit e cila për shtatë ditë u ngrit në disa vende në qendër të Beogradit, Novi Sad,

Nish dhe Novi Pazar, me qëllim që materialin e mbledhur të ia dorëzonin kryetarit të Tuzlës në ditën e përkujtimit.²⁶ Ky aksion shkaktoi reagime armiqësore nga mbështetja dhe inkurajimi i të rinjëve për të vazhduar me aktivitete të tilla, ndërsa nga ana tjetër ka pasur një sulm fizik në aktivistët e Nisma Ime gjatë regjistrimit në Librin e ngushëllimit në Sheshin e Republikës në Beograd.²⁷

Një tjetër aksion i quajtur “7000” kishte me qenë një nga konferencat më të mëdha të paqes në Serbi si përkujtimi i madh kolektive në Serbi në lidhje me një krim të kryer gjatë luftërave në ish-Jugosllavi. Ideja për aksion erdhi në twitter nga gazetari Dushan Masić i cili propozoi që 7000 njerëz të shtrihen para Kuvendit popullor të Serbisë më 11 korrik për të përkujtuar viktimat e gjenocidit të Srebrenicës, që në këtë mënyrë të rritet vetëdijesimi për krimet masive të kryera nga Ushtria e Republikës e Serbisë në korrik të vitit 1995. Situata rreth aksionit arriti kulmin në fillim të korrikut, kur një grup prej 10 organizata joqeveritare nga Beogradi e mbështeten aksionin civil # 7000,²⁸ ndërsa në të njëjtën kohë opstrukcionin e aksionin e njoftuan shumë organizata të krahut të djathtë, të udhëhequr nga Dveret dhe Partia Radikale Serbe. Vetë tubimi pranë Kuvendit popullor ka një peshë të fortë simbolike pasi që ajo përfaqëson një degë të qeverisë, ndërsa, 20 vitet e fundit platoja para Kuvendit tradicionalisht është përdorur për tubime më të larta politike. Ministri i policisë një ditë para përkujtimeve së planifikuar ndaloi të gjitha tubimet për 11 korrik,²⁹ kështu që tubimi i qytetarëve ndodhi para ndërtesës së Presidencës së Serbisë simbolikisht në ora 11:07 në mbrëmje.³⁰ Me atë rast janë mbledhur rreth 500 persona të cilët i kanë ndezur

25 Goran Zoriq, “Prijedor: Reparacionet simbolike”, Punimet e Shkollës Rajonale të drejtësisë tranzicionale, të Fondit për të Drejtën Humanitare, Beograd, 2014, f. 89th.

26 Më shumë për dorëzimin e Librit të ngushëllimit shih në: <http://novi.ba/clanak/19433/kapija-aktivisti-iz-srbije-tuzlacima-urucili-knjiguzalosti> (qasur me 17.07.2015).

27 Më shumë rreth sulmit në Aktivistët e Nisma Ime shihni në www.youtube.com video me titull: “Aktivistët e aksioneve serbe grisnin Librin e “ngushëllimit” “Gratë në të zeza”; në dispozicion në <https://www.youtube.com/watch?v=KtZ162djwFA> (qasur më 17.07.2015).

28 Shih artikullin e botuar me 07.02.2015 Në portalin www.crnp.rs me titull: “Organizatet e shoqërisë civile mbështeten aksionin shtatë mijë”; në dispozicion në <http://www.crnp.org.rs/2015/organizacije-civilnog-drustva-podrzale-akciju-sedam-hiljada> (qasur më 17.07.2015).

29 Shih tekstin e publikuar me 10.07.2015 në portalin www.b92.net me titull: “Policia ndaloi të gjitha tubimet”; në dispozicion në http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=07&dd=10&nav_category=11&nav_id=1014026 (qasur më 17.07.2015).

30 Shih artikullin e botuar me 11.07.2015 në portalin www.n1info.com titulluar “Qirinj për Srebrenicën: aksioni #shtatë mijë tek Presidencën”; (qasur më 17.07.2015).

qirinj dhe në trotuar kanë ngjitur letra në të cilat ishin shkruar numrat nga 1 deri në 7000. Në të njëjtën kohë, në anën tjetër të parkut ishin anëtarët e organizatave të djathtës të udhëhequr nga lideri i Partisë Radikale Serbe, Vojislav Sheshelj duke brohoritur emrin e Ratko Mlladiçit dhe kënduar këngë nacionaliste.

Një aspekt i rëndësishëm i këtij përkujtimi është mënyra raportimit të mediave serbe mbi to, madje edhe reagimet kundërshtuese të mediave të ndryshme, duke zbuluar një foto të një shoqëri të ndarë thellësisht në Serbi, shoqërisë që mbart një barrë të madhe të së kaluarës nga e cila nuk është ende në gjendje për tu liruar nga ajo. Pyetja që shtrohet në diskursin publik: a është shoqëria vetëm një viktimë apo një pjesëmarrësit në ngjarjet që u shënuan në vitin 1990.

Nismat rajonale

Organizatave e shoqërisë civile nga ish-Jugosllavia të motivuara nga nevoja për të adresuar nevojat e viktimave në mënyrë adekuate si dhe që viktimat janë në fokus të mekanizmave të drejtësisë tranzicionale, në vitin 2008 e themeluan Koalicionin, i cili avokon themelimin e Komisionit Rajonal për vërtetimin e fakteve (në tekstin e mëtejshëm KOMRA). Madje, gjatë hartimit të saj konceptual është vendosur që mandati i këtij komisioni duhet të jetë verifikimi e fakteve për shkeljet masive të të drejtave të njeriut në ish-Jugosllavi ne periudhën prej viteve 1991 dhe në vitin 2001.

“Sipas draft Statutit, KOMRA është një komision ndërqeveritar i përberë nga shtetet e ish-Jugosllavisë. Ky organ jashtëgjyqësor do të hetojë të gjitha akuzat për krime të luftës dhe shkeljeve tjera të të drejtave të rënda të njeriut në lidhje me luftën do të regjistron të gjitha viktimat e luftës dhe viktimat e krimeve të lidhura me luftën; do të mbledhë informacion në lidhje me kampet dhe vende të tjera të mbylljes së detyruar. Komisioni rajonal do të jetë i pavarur nga themeluesit e saj.”³¹

Gjatë viteve, nga ideja initiale deri tek hartimi i saktë të Statutit e KOMRA-s janë mbajtur një sërë takimesh konsultative dhe tryeza të rrumbullakëta cilat kanë mbledhur intelektualë të shquar, aktivistë të të drejtave të njeriut, përfaqësues të viktimave, veteranët, të burgosurit, artistët, avokatët por i mblodhi dhe një numër të rëndësishëm i të rinjëve nga rajoni.

Në vitin 2011 u realizua një nga aksionet më të mëdha në Ballkanin Perëndimor, kur u sinkronizua aksioni në shtatë vendet e ish-Jugosllavisë dhe janë mbledhur mbi gjysmë milioni nënshkrime të qytetarëve nga rajoni për të mbështetur themelimin e KOMRA-s.³² Në fushatë për të mbledhur nënshkrime ishin përfshirë aktivist/aktivistët e rinj të drejtave të njeriut nga rajoni cilët kanë mbledhur nënshkrime për disa muaj në dhjetëra qytete, duke iu shpjeguar nënshkruesve për rëndësinë e krijimit të një komisioni të tillë.

Roli i të rinjëve në avokimin e KOMRA-s kishte për qëllim për të krijuar një front të gjerë shoqëror i cili mbështet krijimin e një komisioni në nivel rajonal. Kjo, për më tepër, i kishte dhënë edhe një lloj legjitimiteti të Nismës për KOMRA, sepse një nga objektivat e Komisionit dhe “kontributi në parandalimin e përsëritjes së krimeve të luftës dhe shkeljeve të tjera të rënda të drejtave të njeriut,”³³ ku do të jenë përfituesit konkretisht njerëz të rinj nga vendet e ish-Jugosllavisë, si bartës procesi të pajtimit në të ardhmen.

Përfundim

Shqyrtimi i qasjeve metodologjike ndaj aktivizimit të rinjëve në fushën e drejtësisë tranzicionale na mundëson një pasqyrë në diversitetin dhe shtrirjen e angazhimit të tyre. Në kuadër të temave që janë paraprakisht të dhëna, të rinjtë janë duke u përpjekur për të ofruar një qasje inventivë përmes metodave të ndryshme ndërdisiplinore. Vlera e tyre e veçantë është komponenti rajonal që në fakt, paraqet pikën e fillimit nga e cila i shikojnë ngjarjet e kaluarës. Përgjegjësia që qëndron mbi të rinjtë është se aktivitetet e tyre janë qartësisht të distancuara nga politika që çoi në luftëra dhe

31 Në dispozicion në: <http://www.recom.link/sr/o-nama-sr/sta-je-rekom/> (qasur me 17.07.2015).

32 Shih artikullin e botuar më 26.04.2011. Në www.blic.rs Portali me titull “Iniciativa për themelimin e KOMRA-s në ish-Jugosllavi”; në dispozicion në <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/250532/Inicijativa-za-osnivanje-REKOMA-na-prostoru-bivse-SREJ> (qasur me 17.07.2015).

33 Neni 13 i Projekt propozimit të Statutit të KOMRA-s përmban qëllimet e KOMRA-s. Teksti i plotë i Statutit është në dispozicion në: <http://www.recom.link/wp-content/uploads/2014/11/SR-Izmene-Statuta-FINAL-12.11.2014-ff.pdf> (qasur me 17.07.2015).

shkaktoi shkeljet masive të të drejtave të njeriut në vendet ku ata janë në zhvillim të sotëm duke mbajtur barrën e të kaluarës së luftës.

Kuadri joinstitucional ka anën e saj pozitive në formën e lirisë së plotë që të rinjtë e kanë gjatë zgjedhjes së çështjes që do të trajtojnë dhe metodat cilat do ti përdorin. Nga ana tjetër, pengohen në realizimin e aktiviteteve të tyre për të arritur kontekstin më të gjerë shoqëror, sepse për shkak të mungesës së kapaciteteve institucionale dhe mbështetjes së shtetit, këto nisma arrin vetëm deri tek relativisht rrethi i ngushtë të njerëzve.

Së fundi, nevoja për tu ballafaquar me të kaluarën dhe krimet e luftës të cilat kanë ndodhur në të kaluarën e afërt kanë rendësi esenciale për procesin e pajtimit në ish-Jugosllavi. Roli i të rinjëve është edhe më i rëndësishëm, sepse ata janë një nga iniciatorët dhe promovues të proceseve shoqërore dhe nxitësit në zbatimin e mekanizmave të drejtësisë tranzicionale. Të rinjtë kanë të drejtë për ta ditur se çfarë ka ndodhur, për ti kuptuar proceset që kanë çuar deri tek aty, të ballafaqohen me të dhe duke absorbuar faktet vendosin paqe dhe bashkëpunim të qëndrueshëm në vendet e ish-Jugosllavie, që do të bëhen garantues një paqeje stabile dhe të qëndrueshme në këtë rajon.

Cilat janë pasojat e imunitetit të KB-ve në ruajtjen e të drejtave themelore të njeriut?

Adisa Fišić

1. Hyrje

Qëllimi themelor i misionit paqësor të KB-ve është vendosja e sërishme e paqes dhe e sigurisë ndërkombëtare e, megjithëkëtë, niveli joadekuat i përgjegjësive dhe i mosndëshkimit e rrezikojnë integritetin dhe vlerat themelore të këtyre misioneve. Sipas Konventës mbi privilegjet dhe imunitetin e Kombeve të Bashkuara, KB-të kanë imunitet në çfarëdo procedure juridike, gjë që në praktikë do të thotë ndalim i pjesëmarrjes së organeve gjyqësore të cilitdo shtet.

Sipas të drejtës ndërkombëtare, shkelja e të drejtave të njeriut përbënë shkak për KB-të për të vendosur misionet e veta paqësore.³⁴ Në këtë punim shfrytëzohet morali si disiplinë ndihmëse, në mënyrë ë të merremi me çështjen: a konsiderohen KB-të përgjegjëse për shkeljen e të drejtave të njeriut gjatë misioneve paqësore? Teoria morale do të sigurojë të dhënat e domosdoshme për analizimin nëse KB-të e shfrytëzojnë imunitetin si mbrojtje në këto situata. Problemi paraqitet në lidhje me çështjen nëse imuniteti mund të hiqet ose është absolut dhe, së këndejmi, për këtë punë hulumtuese shfrytëzohet studimi i rastit *Nënat e Srebrenicës*.³⁵

Pjesa e parë e këtij punimi përqendrohet në kontekstin juridik të KB-ve, si dhe në burimet dhe në natyrën e imunitetit. Nëpërmes të rastit *Nënat e Srebrenicës* prezantohen dy qasje të mundshme lidhur me çështjen e imunitetit. Gjykata e Apelit holandeze ka arritur deri te konkluzioni se imuniteti, në rrethana të caktuara, mund të hiqet, por Gjykata Supreme holandeze me një qëndrim shumë të qartë e ka konfirmuar imunitetin absolut të KB-ve. Situata në terren tregon se kjo çështje ende është një çështje kontroverse. Sekretari i përgjithshëm i KB-ve, Ban Ki-Moon gjatë vizitës së Qendrës Memoriale të Srebrenicës ka deklaruar se „bashkësia ndërkombëtare nuk ia ka dalë për të siguruar mbrojtjen e nevojshme për shumë njerëz, të cilët janë vrarë në kohën kur përkrahja jonë ka qenë e nevojshme për ta”.³⁶ Po ashtu, do të shqyrtohet edhe çështja nëse ekziston hierarkia midis imunitetit dhe normave *ius cogens*.

Pjesa e dytë e këtij punimi fokusohet në analizën e përgjegjësive institucionale morale, në pushtetin dhe në përgjegjësinë morale. Pjesa e parë e teorisë së moralit janë bazat teorike mbi përgjegjësinë institucionale morale. Më tej, analiza e pushtetit dhe e përgjegjësive e qartëson se vërtetimi

34 Këshilli i Sigurimit gjithnjë e më shumë e konsideron shkeljen e të drejtave të njeriut arsye për intervenim dhe kjo është vënë në spikamë në rezolutat e Këshillit të Sigurimit. Somalia 794(1992), Ruanda 929(1994), Haiti 1529(2004).

35 *Shoqata Nënat e Srebrenicës kundër Holandës dhe Kombeve të Bashkuara*, 10/04437 EV/AS (Gjykata Supreme, 2012).

36 Në datën 26 korrik të vitit 2012, Sekretari i Përgjithshëm, me rastin e vizitës së Srebrenicës, po ashtu i ka bërë thirrje botës që të nxjerrë porosi nga gjenocidi srebrenicas dhe ta ndërpres konfliktin, i cili është duke ndodhur në Siri.

i përdorimit të pushtetit nga ana e organizatës në të njëjtën kohë do të thotë edhe atribuim ose përshkrim i përgjegjësisë morale për të njëjtën.³⁷

Tema kryesore e këtij punimi është si në vijim: cilat janë pasojat e imunitetit të KB-ve në ruajtjen e të drejtave themelore të njeriut?

2. Imuniteti i KB-ve

KB-ve i është miratuar imuniteti me anë të nenit 105 të Kartës së KB-ve,³⁸ e cila është shfrytëzuar si bazë për miratimin e Konventës për privilegjet dhe imunitetin e Kombeve të Bashkuara (Konventa). Sipas kësaj Konvente, KB-të kanë imunitet në çfarëdo procedure juridike, gjë që në praktikë do të thotë ndalim i pjesëmarrjes së organeve vendore të gjyqësorit. KB-të dhe organet e tij ndihmëse kanë një „imunitet absolut“ shumë të gjerë, i cili është „i domosdoshëm për përmbushjen e objektivave të KB-ve“, siç thuhet në Preambulën e Konventës.

Neni VIII, paragrafi 29 i Konventës deri diku e kufizon vëllimin e imunitetit të KB-ve në atë mënyrë që i përcakton mekanizmat alternativ për zgjidhjen e kontesteve. Megjithatë, mekanizmat alternativ të zgjidhjes së kontesteve mund të vendosen vetëm në rastet kur Sekretari i Përgjithshëm nuk e heq imunitetin.³⁹

2.1. Analiza e rastit *Nënat e Srebrenicës*

Çështja themelore, e cila shqyrtohet në rastin *Nënat e Srebrenicës* është imuniteti i KB-ve si dhe nëse ai mund t'i shtrohet kufizimeve në juridiksionin e gjykatës kombëtare në Holandë. Ky rast po ashtu mund të tregojë se si nivelet e ndryshme të gjyqësorit holandez e kanë analizuar imunitetin e KB-ve.

Gjykata e shkallës së parë (Gjykata holandeze e Qarkut) ka konsideruar se nuk është kompetente në këtë rast, sepse KB-të i referohen imunitetit, kurse sipas nenit 105 të Kartës së KV-ve, ashtu siç në mënyrë të hollësishme është cekur në Nenin II, paragrafi 2 i Konventës, gjykatat vendore kombëtare nuk mund ta kufizojnë imunitetin e KB-ve. Çështja tjetër e analizuar në aktgjykim është pohimi se, pa revizion gjyqësor, e drejta në gjykim të drejtë⁴⁰ do të shkelej në mënyrë të drejtpërdrejtë, sepse mekanizmi alternativ, i paraparë dhe i përkufizuar në Paragrafin 29 të Konventës, nuk ka qenë i krijuar. Sipas rastit *Waite i Kennedy*⁴¹, e drejta në qasje ndaj gjykatës nuk është absolute dhe mund të jetë e kufizuar me imunitetin, nëse kufizimi është proporcional me qëllimin legjitim⁴², e po ashtu edhe e drejta në qasje ndaj gjykatës nuk është e zvogëluar në rastin kur ankuesit kanë pasur në dispozicion një alternativë të arsyeshme.⁴³ Gjykata ka arritur në konkluzionin se ky i ashtuquajtur *Kennedy test* nuk është i zbatueshëm në KB-të, sepse është krijuar me anë të Konventës Evropiane mbi të Drejtat e Njeriut (ECHR), kurse anëtarësia universale i dallon KB-të nga organizatat rajonale me anëtarësi të kufizuar.

37 Lukes, S. (2005) *Pushteti: Shikimi radikal (Power: A Radical View)* (botimi i dytë i reviduar), New York: Palgrave Macmillan.

38 Neni 105 i Kartës së KB-ve: „Organizata do të ketë në territorin e secilit shtet të vet anëtarë privilegje dhe imunitet të tillë, të cilat janë të nevojshme për plotësimin e qëllimeve të organizatës.“

39 Konventa, me anë të nenit V, paragrafët 20 dhe 23, e përcakton se Sekretari i Përgjithshëm mund ta heq imunitetin në secilin rast individual dhe se ai ka „të drejtën dhe obligimin për ta hequr imunitetin e cilitdo shërbyes ose zyrtar në rastin kur, sipas mendimit të tij, imuniteti e ka penguar rrjedhën e drejtësisë“.

40 E drejta në gjykim të drejtë është e përkufizuar dhe e mbrojtur me marrëveshjet ndërkombëtare, me Paktin Ndërkombëtar mbi të Drejtat Qytetare dhe Politike (neni 14) dhe me Konventën Evropiane mbi të Drejtat e Njeriut. Në rastin *Waite i Kennedy*, parag. 50, Gjykata ka vendosur që „Neni 6 i Konventës Evropiane mbi të Drejtat e Njeriut e mishëron 'të drejtën në gjykim', me fjalë të tjera, të drejtën në qasje ndaj gjykatës ose të drejtën e ngritjes së procedurës para gjykatave ...“

41 *Waite i Kennedy kundër Gjermanisë*, nr. 26083/94, 18 shkurt 1999.

42 *Ibid*, parag. 59: „...kufizimi nuk do të jetë në përputhje me nenin 6 § 1 nëse nuk e ndjek një qëllim legjitim dhe nëse nuk ekziston raporti i arsyeshëm i proporcionalitetit midis mjeteve të përdorura dhe qëllimeve, të cilat dëshirohen të arrihen.“

43 KB-të, në pajtim me Paragrafin 29 të Konventës, janë të obliguara për të siguruar mekanizma alternativ në zgjidhjen e kontesteve, me anë të të cilave do të zgjidheshin kontestet e krijuara si pasojë e veprimtimit të KB-ve, por ky kusht nuk është plotësuar.

Gjykata e Apelit e ka mbështetur vendimin e Gjykatës së Qarkut, por me një arsyetim tjetër. Është cekur se imuniteti në kuadër të Nenit II, paragrafi 2 i Konventës „në mënyrë të pakontestueshme përkufizohet si më i gjeri i mundshëm“, kurse në lidhje me Nenin 105 të Kartës së KB-ve imuniteti i KB-ve karakterizohet si imuniteti me ndikimin më të gjerë.⁴⁴ Një dallim i rëndësishëm në raport me vendimin e Gjykatës së Qarkut është ai se Gjykata e Apelit e ka përcjellë arsyetimin e shpjeguar paraparak të rastit *Waite i Kennedy*, dhe e ka refuzuar konstatimin e Gjykatës së Qarkut se vendimi i *Waite i Kennedy* është sjellë në bazë të asaj nëse një organizatë e caktuar ka ekzistuar para miratimit të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut, sepse ka qenë e “pabesueshme që vendimi implikon se fakti se ekziston një organizatë ndërkombëtare më gjatë se sa Konventa Evropiane për të Drejtat e Njeriut paraqet arsye të mjaftueshme për qëndrimin se nënshkruesit janë të liruar nga obligimi i tyre për të garantuar të drejtat themelore të garantuara me Konventën Evropiane për të Drejtat e Njeriut.”⁴⁵

Më tutje, Gjykata e Apelit e ka vënë në spikamë se paditësit e kanë pasur mundësinë për të paditur kryerësit dhe shtetet dhe për këtë arsye qasja e gjykatës nuk ka qenë e mohuar.⁴⁶

Çështja tjetër, të cilën e ka shqyrtuar gjykata ka qenë nëse neni 103 i Kartës së KB-ve në lidhje me hulumtimin e imunitetit të KB-ve është në përputhje me Nenin 6 të Konventës Evropiane mbi të Drejtat e Njeriut ose me Nenin 14 të Paktit Ndërkombëtar mbi të drejtat qytetare dhe politike.

Gjykata e Apelit ka arritur në konkluzionin se qëllimi i Nenit 103 nuk është që të ndajë të drejtat themelore të garantuara me të drejtën zakonore ose me marrëveshje ndërkombëtare. Në Preambulë të Kartës së KB-ve thuhet se qëllim i KB-ve është promovimi i lirive themelore dhe i të drejtave të

njeriut dhe do të ishte kontradiktore që neni 103 të shkel zbatimin e atyre të drejtave.⁴⁷

Gjykata e Apelit e ka refuzuar pretendimin e paditësit se gjenocidi në Srebrenicë ka qenë krim aq i rëndë sa që mossauesi i KB-ve për ta parandaluar do të duhej të çonte deri te heqja e imunitetit të tij, sepse pretendimi i tillë do të shpinte deri te rreziku i keqpërdorimit të gjykatave vendore anë e kënd botës në lidhje me çështjet të cilat kanë të bëjnë me misionet paqësore, krahas vërejtjes se „megjithëse KB-të nuk kanë kryer krime kundër njerëzimit, ato nuk kanë reaguar në mënyrë adekuate ndaj krimeve.“⁴⁸ Konkluzioni i Gjykatës së Apelit në lidhje me imunitetin është si më poshtë: „Imuniteti nga ndjekja penale, që është miratuar për KB-të, së këndejmi është ngushtësisht i lidhur me interesin e përgjithshëm, i cili ka të bëjë me ruajtjen e paqes dhe të sigurisë në botë. Nga kjo arsye, është shumë e rëndësishme që KB-të ta kenë imunitetin më të gjerë të mundshëm, duke lejuar sa më pak diskutim për të njëjtin.“⁴⁹

Gjykata Supreme e ka konfirmuar qëndrimin mbi ekzistimin e imunitetit absolut të KB-ve, kurse padinë e paditësit me kërkesën për heqjen e imunitetit të KB-ve me qëllim që të sigurohet e drejta për gjykim të drejtë në përputhje me nenin 6b të Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut e ka refuzuar. Gjykata Supreme ka arritur në konkluzionin se Gjykata e Apelit gabimisht është mbështetur në kriteret e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në rastin *Waite i Kennedy* që të mund të vlerësonte nëse do të duhej të hiqej imuniteti i KB-ve për shkak të së drejtës në gjykim të drejtë. Gjykata Supreme ka konsideruar se imuniteti i KB-ve është absolut dhe se obligimet nga Karta e KB-ve do të duhej ta kishin primatin ndaj obligimeve, të cilat rrjedhin nga marrëveshjet e tjera ndërkombëtare, në pajtim me nenin 103 të Kartës së Kombeve të Bashkuara.

Në pajtim me këtë, Gjykata Supreme ka marrë parasysh

44 Gjykata e Apelit e ka analizuar Nenin II, paragrafin 2 të Konventës në dritën e Nenit 31 të Konventës së Vjenës mbi të Drejtën e Marrëveshjeve Ndërkombëtare, sipas të cilës marrëveshja duhet të interpretohet në përputhje me kuptimin e zakonshëm në lidhje me lëndën e marrëveshjes dhe me qëllimin.

45 Ankesa ndaj aktgjykimit në rastin *Nënat e Srebrenicës*, parag. 5.4.

46 *Ibid*, parag. 5.11.

47 *Ibid*, parag. 5.5.

48 *Ibid*, parag. 5.10.

49 *Ankesa ndaj aktgjykimit në rastin Nënat e Srebrenicës*, par. 5.7.

aktgjykimin e Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në rastin *Behrami*⁵⁰, ku gjykata e ka konfirmuar se kundërshtimet janë të papranueshme, sepse nuk kanë ekzistuar kompetencat *ratione personae* për shqyrtimin e faktit nëse aksionet e pranisë ndërkombëtare janë kompaktibile me dispozitat e Konventës Evropiane për të Drejtat e Njeriut. Gjykata po ashtu i është referuar aktgjykimit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë në lidhje me çështjen e konfliktit të imunitetit dhe normave *ius cogens*, për çka flitet në pjesën në vijim.

2.2. Imuniteti dhe shkelja e normave *ius cogens*

Çështja nëse hierarkia midis imunitetit dhe normave *ius cogens* është relevante ka qenë në dhjetëvjetëshat e fundit temë e diskutimeve midis ekspertëve si dhe ka qenë lëndë e hulumtimit në gjykatat ndërkombëtare dhe vendore. Rasti, i cili më shpeshti ceket kur shtrohet kjo çështje është rasti *Gjermania kundër Italisë*⁵¹ para Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë në lidhje me aktgjykimin e Gjykatës Supreme italiane, e cila ka konfirmuar se Gjermania nuk ka të drejtë në imunitetin gjyqësor para gjykatave italiane, sepse paditësi ka kërkuar zhdëmtimin për shkeljen e normave imperative të së drejtës ndërkombëtare.

GjND ka arritur në konkluzionin se rregullat *ius cogens* i nxjerrin jashtë fuqisë rregullat mbi imunitetin ose, me fjalë të tjera, „Nuk ka konflikt midis atyre rregullave dhe rregullave mbi imunitetin shtetëror. Këto dy grupe të të drejtave kanë të bëjnë me gjëra të ndryshme. Rregullat mbi imunitetin e shtetit janë të karakterit procedural dhe janë të kufizuara në vërtetimin nëse munden ose jo gjykatat e një shteti për të pasur kompetenca në raport me shtetet e tjera. Rregullat

nuk kanë të bëjnë me çështjen nëse sjellja, për të cilën është nisur procedura, është e ligjshme ose e paligjshme.“⁵²

3. Përgjegjësia institucionale morale

I. Përgjegjësia institucionale morale mbetet një zonë e pahulumtuar në fushën e të drejtës ndërkombëtare dhe kjo lehtë mund të shihet nëpërmjet hulumtimit të literaturës relevante. Realiteti është se në fushën e të drejtës ndërkombëtare, shtetet, si entitete të pranuar, edhe më tutje akterë qendror.

Me qëllim që individi të jetë moralisht përgjegjës për veprat e veta, „ai do të duhej të posedonte aftësinë për të medituar për çështjet morale dhe që të jetë i ndërgjegjshëm për sjelljet e veta në përputhje me kodekset e caktuara morale“.⁵³ Kushti i dytë është se sjellja konkrete është e motivuar me një qëllim të caktuar dhe me interesa si dhe që individi të veprojë lirisht.⁵⁴ Megjithëkëtë, nëse „kolektiv“ si organizatë ndërkombëtare posedon këto karakteristika, mund të konsiderohet moralisht përgjegjës për veprat e veta.⁵⁵

Me qëllim që të hapet çështja e përgjegjësisë institucionale morale në mënyrë specifike për KB-të, do t'i shfrytëzoh argumentet të cilat i ka pashtuar Toni Erskine. Sipas fjalëve të tij, që institucioni të kualifikohet si agjent, krahas kushteve të cilat janë përmendur më herët, një kusht shtesë është: „Një identitet, i cili është më shumë se përmbledhja e identiteteve të pjesëve të tij përbërëse dhe i cili, së këndejmi, nuk mbështetet në një anëtarësi të caktuar; struktura, e cila i sjellë vendimet; identiteti nëpër kohë; dhe koncepti i vetvetes si njësi.“⁵⁶

50 Rasti është ngritur kundër Francës në rastin e djaloshit, i cili ka pësuar me vdekje dhe për vëllamë e tij, i cili është lënduar në eksplozim të bombës, të cilën NATO-ja e ka hedhur në Kosovë. Prokurori ka vënë në spikamë se incidenti ka ndodhur, sepse forcat franceze në Kosovë nuk e kanë shënjuar bombën si të deaktivizuar, gjë që ka qenë detyrë e tyre. Ankesa është bazuar në nenin 2, i cili rregullon të drejtën në jetë sipas dispozitave të ECHR.

51 *Imuniteti gjyqësor i shtetit (Gjermania kundër Italisë)*, Aktgjykim, 3 shkurt i vitit 2012.

52 *Ibid*, parag. 93.

53 Erskine Toni (2004). *Gjaku në duart e KB-ve? (Blood on UN's Hands?) Atribuimi i obligimit dhe përcaktimi i fajit për organizatat ndërqeveritare*. Global Society, f. 26.

54 Harbour V. (2003) *Agjencia morale kolektiv dhe procesi politik (Collective Moral Agency and the Political Process)*.

55 Copp David (1991) *Përgjegjësia dhe mosveprimi kolektiv (Responsibility and Collective Inaction)*, Journal of Social Philosophy Volume 22, Issue 2, p. 71–80.

56 *Supra* n. 20, p. 24.

Kushti i parë kërkon që KB-të të posedojnë një identitet, i cili nuk është i kufizuar me identitetin e shteteve anëtare. Madje edhe nëse identiteti dhe subjektiviteti juridik nuk janë të njëjtë, fakti se KB-të e kanë subjektivitetin e vet vetjak juridik ndërkombëtar⁵⁷ është po ashtu relevant dhe implikon që KB-të kanë identitet të ndashëm prej shteteve të tyre anëtare dhe se, së këndejmi, veprimet e tij juridike kanë implikime morale.⁵⁸ Kushti i ekzistimit të identitetit nëpër kohë bëhet vetvetiu i qartë – organizata është themeluar pas luftës së Dytë Botërore me qëllimin kryesor parandalimin e konflikteve dhe promovimin e paqes dhe të sigurisë ndërkombëtare.

Struktura e sjelljes së vendimeve në KB qartë është e përkufizuar në Kapitullin V të Kartës së KB-së: kjo strukturë i bartë vendimet individuale të shteteve anëtare në aksionin e përbashkët institucional, gjë që është po ashtu vërtetim se bëhet fjalë për konceptin e KB-ve si njësi të veçantë.

3.1 Atribuimi i përgjegjësisë

Përgjegjësia morale nuk është njësoj si edhe përgjegjësia juridike. Mejthëkëtë, është e zakonshme që, kur një vepër e caktuar shkakton përgjegjësi morale, kjo me vete tërheq edhe përgjegjësinë juridike për atë vepër të kryer. Dy terme të tjerë, të cilët janë ngushtësisht të lidhura, janë „pushteti“ dhe „përgjegjësia: pushteti shpesh konsiderohet si kusht dhe si shkak i përgjegjësisë dhe rritja e pushtetit drejtpërdrejtë ndikon në rritjen e përgjegjësisë.⁵⁹

Steven Lukes e promovon analizën se identifikimi i përdorimit të pushtetit nga ana e organizatave në të njëjtën kohë është edhe atribuimi i përgjegjësisë dhe shton: “Me fjalë të tjera, poenta e locimit të pushtetit është që të caktojë përgjegjësinë për pasojat, të cilat do të rezultojnë nga aksioni ose mungesa e aksioneve të caktuara, agjentëve specifik.”⁶⁰ Ai, po ashtu e vë në spikamë se „të pushtetshëm janë ata për të arrijmë te përfundimi se janë të pushtetshëm

ose ata të cilët mund të konsiderohen përgjegjës për pasojat e rëndësishme”. Schaap po ashtu e përkrah mendimin se posedimi ose përdorimi i pushtetit shkaktojnë pasojat të drejtpërdrejta sa që agjenti do të jetë moralisht përgjegjës për veprimet e veta si edhe për pasojat e mundshme, të cilat ato veprime kanë mundur për t'i pasur për të tjerët.⁶¹

Kritikët e qasjes së Lukesit konsiderojnë se, sipas analizës së tij, kur nuk ka pushtet nuk mund të arrihet as tek atribuimi i pushtetit, sepse, sipas mendimit të tij, nëse një problem nuk krijohet me përdorimin e forcës, atëherë ai është prodhim i kufizimeve strukturale. Koncepti i përgjegjësisë politike është promovuar si kritikë e punës së Lukesit, sepse trajton çështje të cilat janë të përjashtuara nga analiza e tij. Kjo kërkon që “madje edhe nëse asnjë agjent ose agjenti, që mund të identifikohen, nuk mund të konsiderohet përgjegjës për krijimin e marrëdhënies së dhënë të dominimit, ata akterë, veprimet e të cilëve kanë ndihmuar që ai raport të prodhohet, janë të obliguar që të përpiqen për ta kuptuar dhe për ta ndryshuar.”⁶²

4. Përfundim

Imuniteti i KB-ve, i cili i është miratuar me Nenin 105 të Kartës së KB-ve, dhe Konventa mbi Privilegjet dhe Imunitetin e Kombeve të Bashkuara i japin kësaj organizate „privilegje dhe imunitete, të cilat janë të nevojshme për përmbushjen e qëllimeve të organizatës“ dhe po ashtu e parandalon keqpërdorimin e gjykatave vendore në lidhje me pretendimet/kërkesat lidhur me misionet paqësore të KB-ve.

Në rastin *Nënat e Srebrenicës*, Gjykata Supreme holandeze konsideron se KB-të e kanë pasur imunitetin më të gjerë absolut dhe e ka refuzuar *Kennedy test-in*, i cili thotë se imunitet është i pranueshëm nëse është proporcional me qëllimin legjitim dhe nëse palët e interesuara kanë mekanizma alternativ të arsyeshëm. Gjykata Supreme e ka konfirmuar aktgjykimin e shkallës së dytë, por me

57 Subjektiviteti juridik i KB-ve është i konfirmuar nga ana e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë në *Mendimin këshillëdhënës mbi reparacionet për shkeljet e shkaktuara në shërbim të Kombeve të Bashkuara (I.C.J. Reports 1949, pp. 174-188, at 179).*

58 Erskine, *supra* n. 24, p. 34.

59 Stahl B.C. (2004) *Përgjegjësia për sigurinë e informatave dhe privatësinë: problemi i etikës individuale? (Responsibility for Information Assurance and Privacy: A Problem of Individual Ethics?)* De Montfort University, UK, Volume 16, Issue 3, p. 19.

60 Lukes, S. (2005) *Pushteti: Shikimi radikal* (botimi i dytë i përmirësuar), New York: Palgrave Macmillan. p. 56.

61 Schaap, A. (2000). *Pushteti dhe përgjegjësia: a duhet ta kursejmë kokën e mbretit? (Power and responsibility: should we spare the king's head?)* Politics, 20(3), p. 129-135.

62 Hayward. C. (2006) *Mbi pushtetin dhe përgjegjësinë (On Power and Responsibility)*, Political Studies Review, vol. 4, p. 156-163.

një arsyetim tjetër, që po ashtu është i zbatueshëm në aktgjykimin e Gjykatës së Shkallës së parë (të Qarkut). Ky rast tregon se si të njëjtat aktgjykime mund të nxirren nga arsyetimi ndryshe dhe se si gjykatat i sjellin konkluzionet juridike në lidhje me vëllimin e imunitetit të KB-ve.

Përgjegjësia morale institucionale kërkon elemente shtesë, duke filluar prej atyre që kërkojnë që individi të konsiderohet moralisht i përgjegjshëm, kurse KB-të, si organizatë ndërkombëtare, t'i plotësojnë të gjitha kriteret, të cilat kërkohen. Qëllimi kryesor i KB-ve është promovimi i paqes dhe i sigurisë ndërkombëtare dhe, ashtu siç është

vënë në spikamë në preambulën e Kartës së KB-ve, KB-të promovojnë edhe të drejtat themelore të njeriut. Sipas teorisë së Lukesit, pushteti moral në mënyrë automatike e kërkon përgjegjësinë morale, kurse në kontekstin e KB-ve kjo do të thoshte për te përgjegjësi morale për shkeljet e kryera gjatë misioneve paqësore.

„Pushteti duhet të shndërrohet në autoritet, kurse kompetenca duhet të përkrahet nga ana e gjyqësorit.“

(Inis L. Claude, 1966.)

Marrëdhëniet konfliktuale dhe post-konfliktuale të Dubrovnikut dhe Trebinjës:

Analiza e marrëdhënieve të dy qyteteve fqinje në luftë dhe në paqe

Mirza Hebib

Në dritën e shpërbërjes së Jugosllavisë, kurse pas shpalljes së pavarësisë së Republikës së Kroacisë në vitin 1991, Armata Popullore Jugosllave (APJ), me përkrahjen e Mbrotjtjes Territoriale të Malit të Zi, ka kryer sulm mbi Dubrovnikun. Rrethimi ushtarak nëntëmujor i Dubrovnikut, nga vjeshta e vitit 1991 e deri në pranverën e vitit 1992, ka pasur pasoja të paparashikueshme negative jo vetëm në Dubrovnikun dhe tërë rajonin dubrovnikas, por edhe në popullatën e hapësirave prej të cilave është kryer sulmi. Sulmet janë përkrahur me të vetmen mënyrë të parandalimit të „gjenocidit ustash“ mbi popullatën serbe në Kroacinë e pavarësuar, porse nga perspektiva e sotme mund të themi se si shtytja kryesore ka qenë nacionalizmi serbomadhi, i cili në vitet nëntëdhjetë ka qenë në kulmin e tij dhe i cili nuk e ka lejuar humbjen e Dubrovnikut, qoftë për arsye strategjike, ashtu edhe për ato ideologjike. Pas përfundimit të luftës, popullata e Dubrovnikut dhe e Trebinjës mbyllet në dy qytete, përndryshe 30 kilometra larg njëri tjetrit, dhe ndërpritet secili aspekt, do të mund të thoshim, i marrëdhënieve mijëvjeçare. Në punim analizohet sulmi në Dubrovnikun dhe jepet një pamje dhe një vështrim në gjendjen njëzet vite pas përfundimit të konfliktit.

1. Hyrje

Dubrovniku është qytet historik i vendosur në pjesën më të ngushtë të bregut kroat me një bërthamë historike të qytetit të ruajtur mirë të përfshirë në regjistrin e Trashëgimisë Botërore të UNESCO-s. Thelbin e qytetit e përbënë qyteza mesjetare me një sipërfaqe prej rreth 13,38 hektarësh

e rrethuar me mure e me fortifikata nga të gjitha anët. Qyteti është i pasur me monumente të jashtëzakonshme arkitektonike, duke përfshirë kishat, pllajtat dhe ndërtesa publike dhe, së këndejmi, konsiderohet si një nga fortifikimet më të bukura qytetare në Evropë.

Nga data 1 tetor e vitit 1991, Armata Popullore Jugosllave (APJ) dhe forcat malaziasë e kanë rrethuar qytetin dhe e kanë granatuar me qëllim të bashkëngitjes së qytetit dhe të zonave përreth të Malit të Zi fqinj.

Qysh nga viti 1971, kazerma e deriatëhershme e APJ-së në Dubrovnik ka qenë e boshatisur, kurse të vetmit ushtarë, të cilët mbeteshin në qytet kanë qenë marinarët e varkave të vogla të Marinës Detare Jugosllave, që kazermat e ishullit në Lastovë i kanë furnizuar me ushqim dhe me ujë. Në afërsi të Dubrovnikut, në vendin e quajtur Kupari, ka ekzistuar kompleksi i hoteleve në përbërje të institucionit ushtarak të Kuparit, me të cilin ka udhëhequr APJ, por ushtarët në shërbim në Kuparit kryesisht kanë qenë personel i shërbimit hotelier, derisa vet Institucioni ka qenë pothuajse e paarmatosur. Armatimi i tërësishëm i mbrotjtjes territoriale të Dubrovnikut ka qenë ruajtur në depot ushtarake në fshatin Duzhi afër Trebinjës, kurse rezervistët nga Dubrovniku në ushtrimet ushtarake kanë shkuar në poligonin ushtarak Grab mbi Trebinje ose në afërsi të vendit Ivanica, në komunën e atëhershme të Trebinjës. Komuna e Dubrovnikut dhe e Trebinjës deri në kohën e shpërbërjes së Jugosllavisë kanë qenë komunë kufitare, kurse vet qytetet janë të vendosura në largësi ajrore rreth 20 km përkatësisht 35 kilometra rrugë.

Në aspektin gjeostrategjik, komuna e Dubrovnikut është gjendur në një pozitë jashtëzakonisht të rëndë dhe mosmirënjohëse për organizimin e mbrojtjes së qytetit. Përndryshe, fqinjët tokësor, nga të gjitha anët, Bosnja dhe Hercegovina dhe Mali i Zi, pas pavarësimit të Kroacisë në vitin 1991 ende kanë qenë pjesë përbërëse të RSFJ-së dhe, së këndejmi, Dubrovniku fizikisht ka qenë i ndarë nga Kroacia. Sulmuesit nga hapësira e Trebinjës, po edhe nga Mali i Zi së shpejti do ta shfrytëzojnë një pozitë të këtyllë mosmirënjohëse dhe, së këndejmi, do ta shpëpusin plotësisht hapësirën e komunës së Dubrovnikut nga bota tjetër.

Në datën 25 prill të vitit 1991 është mbajtur referendumi në kuadër të të cilit qytetarët e RF të Kroacisë janë deklaruar se si nuk dëshirojnë të mbesin pjesë e RSFJ-së si dhe se dëshirojnë të jetojnë në shtetin e pavarur me mundësinë e hyrjes në aleanca me republikat e tjera. Në bazë të referendumit të cekur, në datën 25 qershor të vitit 1991, Kuvendi i Kroacisë e ka miratuar vendimin mbi sovranitetin dhe pavarësinë e Kroacisë. Të shtyrë nga frika për pozitën e popullit serb në Kroacinë e pavarur dhe, në të vërtetë, duke mos e dashur shpërbërjen e bashkësisë jugosllave si dhe duke iu referuar ngjarjeve të Luftës së Dytë Botërore dhe mundësisë së përsëritjes së gjenocidit ustash mbi popullatën serbe në Kroacinë e vetëvendosur, udhëheqja politike e serbëve dubrovnikas të asaj kohe e themelon degën e Partisë Demokratike Serbe (PDS) me qëllim të mbrojtjes dhe të mbijetesës së popullatës serbe në hapësirën e Dubrovnikut. Tubimi themelues dhe mitingu i përkrahjes është mbajtur në

vitin 1991 në vendin e quajtur Ivanica në prani të politikanëve serb të kreut të partisë. Në atë takim kanë qenë të pranishëm Radovan Karaxhiqi, Bozhidar Vuçureviqi, Jovan Rashkoviqi, Novak Kilibarda, Jovan Pejoviqi dhe shumë të tjerë. Në transkriptet e fjalimeve të asaj kohe qartazi është shprehur mundësia e operacioneve ushtarake, me anë të të cilave nga Dubrovniku do të krijohet Republika Dubrovnikase e re dhe e pavarur dhe e cila në një mënyrë do të ishte nën patronatin e Serbisë. Imponohet pyetja se përse, për çështje të këtylla, debaton një parti politike dhe a institucionalizohet si dhe a fshihet pikërisht në kuadër të partisë politike qëllimi i qartë për atë që do të pasojë. Në atë periudhë, në Mal të Zi, me përkrahjen e qeverisë, është zhvilluar fushata aktive e zjarrtë nën parullën „Luftë për paqe“ me anë të frikësimit të popullatës së atjeshme me informacione të rrejshme se përreth po tubohet ushtria kroate e përbërë prej „ustashëve“ dhe mercenarëve të jashtëm me qëllim të sulmit mbi Malin e Zi dhe të pushtimit të Bokës së Kotorrit.⁶³

2. Sulmi në Dubrovnik në vitin 1991

Në muajin shtator të vitit 1991 kanë filluar armiqësitë midis APJ-së dhe luftëtarëve kroat⁶⁴ në pjesën jugore të bregdetit kroat. Në datën 30 shtator të vitit 1991, në pajtim me Direktivën e Shtabit të Përgjithshëm të RSFJ-së, ish komandanti i Grupit Operativ 2 (GO), gjeneral-nënkoloneli Jevrem Cokiq, iu ka dhënë njësave vartëse urdhrin që të bllokojnë Dubrovnikun.⁶⁵ APJ ngadalë ka përparuar dhe i ka detyruar forcat kroate që të tërhiqen nga rrethina dubrovnikase.

63 J. Raguzh, Takimi themelues i PDS për Dubrovnik – Paralajmërimi i hapur i agresionit në zonën e Dubrovnikut, në Revistën për Historinë bashkëkohore, vit. 35, 1, Instituti Kroat për Histori, Zagreb, 2003., f. 35-41.

64 Në mbrojtjen e qytetit në fillim kanë marrë pjesë njësitë e vet-organizuar të paarmatosura, të cilat vetëm më vonë janë institucionalizuar. Në pajtim me terminologjinë e GJPNJ në punim shfrytëzohen nocionet e forcës kroate ose luftëtarët kroat. Sipas nenit 2 (1) të Ligjit mbi të drejtat e luftëtarëve kroat të Luftës Atdhetare dhe anëtarëve të familjeve të tyre „Luftëtarë kroat i luftës Atdhetare është personi i cili si vullnetarë dhe pjesëtarë i Forcave të Armatosura të Republikës së Kroacisë (ZNG, Ushtrisë Kroate, Ministrisë së Mbrojtjes, Policisë, Ministrisë së Punëve të Brendshme, Forcave Mbrojtëse Kroate (FMK) si dhe pjesëtarë i forcave të armatosura dhe reparteve të Mbrojtjes Popullore, është personi i cili në to i ka kaluar së paku 5 muaj deri në datën 24 dhjetor të vitit 1991), dhe në mënyrë të organizuar ka marrë pjesë në mbrojtjen e pavarësisë, të tërësisë territoriale, përkatësisht të sovranitetit të Republikës së Kroacisë në cilëndo periudhë të Luftës Atdhetare.“

65 „Me pjesën më të madhe të forcave të kalohet në sulm me forcat kryesore në drejtimet: Ljubinja – Zavala – Slano; f. Ljubovo -Ivanica – Çibaçi dhe Grab – Dubravka – Molunat, kurse me forcat ndihmëse të sigurohen objektet dhe aerodromi në Mostar në luginën e Neretvës, me qëllimin që: me përkrahjen e tipit avio, me atë artillerike dhe të marinës me veprime të njëkohshme dhe energjike të shkatërrohen forcat në drejtimet e sulmit dhe të shpërthehet në brigje, të shkëputet magjistrallja e Adriatikut në shumë vende në sektorin Slano - Prevlaka, të bllokohet nga toka dhe nga deti Dubrovniku, aerodromi Çilipi dhe Prevlaka dhe të pamundësohet manovrimi i forcave të armikut e, pastaj, duke u siguruar nga drejtimi i vendit të quajtur Pllaka, të realizohet shkatërrimi dhe çarmatimi i forcave të rrethuara të armikut dhe të jetë në gjendje gatishmërie për veprimet e mëtejme të ofensivës në Hercegovinën Perëndimore.“ (Admirali Jokić, P. 4436-4437; Lëndë e provave nr. D44.)

Gjatë veprimeve të luftës në vitin 1991 në komunën e Dubrovnikut është granatuar qyteti. Shumë njerëz janë strehuar në hotelet dubrovnikase, në manastire në qytetin e Vjetër dhe në muzeun Rupe. Mbi qytetin janë kryer sulme nga ajri.⁶⁶ Ato sulme në fillim nuk kanë qenë të shpeshta, por gjatë granatimit janë bërë gjithnjë e më intensive. Është goditur trafostacioni në Lumin Dubrovniku kur edhe Dubrovniku ka mbetur pa rrymë elektrike dhe pa ujë.⁶⁷

Në fillim të muajit nëntor të vitit 1991 çeta mjeteve të blinduara e Brigadës së Motorizuar (Br. Mt) 3/472, në krye me kapitenin Neshiq e ka marrë urdhrin që të marrë pjesë në veprimet e luftës me qëllim të pushtimit të fshatit Bosanka dhe rrethinës. Në veprimet luftarake ka marrë pjesë edhe grupi i artilerisë bregdetare 107. Në atë operacion ka marrë pjesë edhe Mbrojtja Territoriale (MT) e Herceg Novit, si edhe Togu i Çetës së 3 3/472. i Br. Mt në krye me togerin Peshiq. Në periudhën nga muaji dhjetor i vitit 1991, midis palëve në konflikt ka ekzistuar një pabarazi e madhe në armatim. Forcat kroate ishin në numër shumë më të vogël, posaçërisht kur është fjala për artilerinë.⁶⁸

Blokada e Dubrovnikut nga APJ ka zgjatur disa javë gjatë të cilave APJ dukshëm ka përparuar në terren, me çka fuqishëm e ka shtrënguar rripin rreth Dubrovnikut. Megjithëkëtë, duhet të themi se si Dubrovniku ka qenë vetëm një nga çështjet e shumta kontestuese midis Beogradit dhe Zagrebit, por do theksuar edhe faktin se ka qenë në fuqi marrëveshja e Kroacisë dhe e Serbisë mbi ndërprerjen e pakusht të zjarrit

dhe tërheqjen e forcave të APJ-së nga Kroacia, që nuk janë zbatuar.⁶⁹ Trupi gjykues i GJPNJ⁷⁰ ka konstatuar disa herë në kuadër të aktgjykimit të Pavle Strugarit, ish gjeneralit të APJ-së, se si urdhërdhënësit e sulmit mbi Dubrovnikun janë gjendur në Trebinje.⁷¹

Në datën 5 dhjetor të vitit 1991 janë mbajtur negociatat dhe sipas dëshmisë së Jokiqit kanë qenë të zgjidhura të gjitha çështjet midis APJ-së dhe forcave kroate, pos mënyra e kryerjes së inspektimit të anijeve në det. Por, megjithëkëtë, sulmi më i vrazhdë ka pasuar në datën 6 dhjetor. Qëllimi për të kryer sulmin në datën 6 dhjetor është i dukshëm edhe në deklaratat sipas të cilave togeri Lemal në takimin në datën 5 dhjetor të vitit 1991 në Ivanicë ka kërkuar pajime për detyrën, duke përfshirë pancirin e xhaketës, eksplozivin plastik dhe granatat.⁷²

Trupi gjykues ka konstatuar se si vet sulmi ka filluar sipas urdhrave të Kovaçevićit në orët e hershme të datës 6 dhjetor të vitit 1991. Qëllim ka qenë pushtimi i kuotës dominuese topografike Sërgj menjëherë mbi Dubrovnik që do të përbente një goditje të rëndësishme psikologjike për qytetarët e Dubrovnikut. Kovaçevići nuk ka dhënë kurrfarë urdhrash në lidhje me nivelin, me të cilin duhej të kryheshin veprimet në atë zonë: *“Nuk ka pasur kufizime, vetëm le të ketë të shtëna.”*⁷³ Kovaçevići e ka pritur dorëzimin e luftëtarëve kroat në Sërgj, gjë që sigurisht do të përbente një hap të rëndësishëm në arritjen e qëllimit. Qyteti i Vjetër në mënyrë intensive është granatuar nga të gjitha anët.⁷⁴

66 Lucijana Peko, P. 1842.

67 Gjelo Jusiç, P. 1359-1360., Gjelo Jusiç, P. 1360.

68 Kapiteni Negodiç, P. 5355.

69 Marrëveshja e Gjenevës, 23 nëntor i vitit 1991. (UN Doc. S/23239. Annex).

70 TPNJ për shkurtësën për Tribunalin Penal Ndërkombëtar për ish Jugosllavinë në Den Haag.

71 Admirali Jokiç, P. 4039.

72 Nënkoloneli Stojanoviç, P. 7825. Të shikohet dëshmia e kapedanit Neshiq, P. 8167. Ai është gjendur në Zharkovicë dhe ka deklaruar se nënkoloneli Stojanoviç e ka ngritur një pjesë të pajimeve për ushtarët e tij në mbrëmjen e datës 5 dhjetor të vitit 1991.

73 Dëshmitari B, P. 5052; në lidhje me këtë edhe deklarata e kapedanit Negodiç, P. 5266-5267.

74 *„Granatat e para, të cilat kanë ushtuar ashtu afër, në të vërtetë, ne as që e kemi ditur se kanë rënë në Qytetin e Vjetër, sepse ne kemi punuar brenda, por të shtënat janë dëgjuar gjithnjë afër e më afër dhe, ashtu, myshterinjtë të cilët vinin në butik me tmerr flisnin se kanë filluar të gjuajnë me granata në Stradun, nëpër fontanë, nëpër ..., para kishës së të Shenjtit Vllaho. Kurse pastaj, më vonë, krejt kjo na është afëruar neve, afër e më afër dhe gjithnjë ka qenë e fortë e më e fortë. Kështu që unë, në një moment, kur kanë ndodhur sulmet më të forta, janë hedhur nga pesë-gjashhtë, ndoshta nga dhjetë granata në të njëjtën kohë nëpër të gjitha pjesët e qytetit, kështu që i gjithë qyteti ka qenë i sulmuar“* (Nikolla Joviç, P. 2934-2935.)

Përpos Qytetit të Vjetër, vrazhdësisht janë granatuar edhe pjesët veriperëndimore të Qytetit të Vjetër si dhe hotelet në veriperëndim dhe juglindje të Qytetit të Vjetër, në parim, të gjitha zonat e banimit. Sulmi në Dubrovnik pashmangshëm ka shkaktuar viktima në civilët. Dorëzimi i luftëtarëve kroat në Sërgj nuk ka ndodhur kurrë.

Në të njëjtën ditë, Colm Doyle, shefi i Misionit Vëzhgues Evropian është takuar me përfaqësuesit e APJ-së në shtabin e tyre në Trebinje, dhe, ashtu siç është shënuar më vonë në atë takim, Doyleut i është thënë se si veprimet luftarake në Dubrovnik janë përgjigje ndaj sulmeve në ushtarët serb në hapësirat e tjera në Bosnjë dhe Hercegovinë.⁷⁵

Pas trysnisë së bashkësisë ndërkombëtare, njësitë e APJ-së dhe të MT-së ngadalë janë tërhequr brenda territorit të Bosnjës dhe Hercegovinës, duke i pushtuar disa kuota të caktuara dominuese në afërsi të kufirit kroat. Duke i pushtuar kuotat e tilla, ato kanë ruajtur një përparësi të madhe ndaj luftëtarëve kroat dhe, së këndejmi, edhe kontrollin mbi Magjistralen e Adriatikut. Gjatë operacionit në Çagalj, në kuadër të të cilit është çliruar Fusha e Popit në B dhe H janë krijuar kushte për çlirimin e mëtejme të zonës së Dubrovnikut. Me operacionin Tigr i verën e vitit 1992 rezulton deri të çlirimi i pjesës së rrethinës dhe i Gurit të Golubit. Me operacionin Vlashtica është pushtuar kuota dominuese e lartë 915 m. Aksioni ka përfunduar në muajin tetor të vitit 1992 me pushtimin e Vlashticës, Majës së Ilisë (Ilijin vrh), Buvavcit dhe linjës Sërnjak – Orah – Bobovishte – Gradina. Në fushëbetëjen e Dubrovnikut situata e tillë ka mbetur fare deri në muajin dhjetor të vitit 1995, kur është nënshkruar Marrëveshja Paqësore e Daytonit, me të cilën ka përfunduar lufta në B dhe H, por edhe pas të cilës ka pasuar edhe tërheqja e forcave ushtarake nga rrethina e Dubrovnikut.⁷⁶

Është e vështirë të flitet mbi përmasat e dëmit. Është interesante se si në datën 8 dhjetor, „Komisioni“, midis të tjerash i përbërë edhe nga oficerë të APJ-së, e ka vizituar Qytetin e Vjetër dhe i ka bërë shënimet kornizë mbi

dëmtimet. Trupi gjykues, në aktgjykime konstaton se si „Komisioni“ nuk i ka vizituar të gjitha zonat dhe, së këndejmi, të dhënat e cekura nuk janë absolutisht të besueshme. Është e pakontestueshme se si Qyteti dhe pjesa më e madhe e komunës dubrovnikase kanë përjetuar dëme të mëdha materiale. Në vet bërthamën e qytetit janë shkatërruar shumë përmendore kulturore të kategorisë së lartë. Vetëm në një sulm prej dymbëdhjetë orëve në bërthamën e vjetër të qytetit janë dëmtuar rëndë rreth 30% e objekteve.⁷⁷

Në Trsten është djegur dhe është shkatërruar arboretumi 500 vjet i vjetër. Janë shkatërruar plotësisht 2.127 shtëpi, kurse 7.771 banorë kanë mbetur pa kulm mbi kokë. Është shkatërruar edhe porti ajror në Komunën fqinje Konavle. Mbi shumën dhe vlerën e dëmit të shkaktuar është e vështirë të shkruhet, por ekzistojnë të dhëna se vetëm në bregdet dhe në ishuj është shkaktuar dëm prej rreth 100 329 134 DEM (Marka Gjermane).⁷⁸

Gjatë veprimeve luftarake në Dubrovnik, në rrethinën e tij dhe me rastin e pastrimit të rrethinës dubrovnikase si dhe gjatë mbrojtjes aktive të pikave të prekura, janë vrarë 182 luftëtarë kroat dhe 11 pjesëtarë të Mbrojtjes Popullore nga Qarku i Neretvës-Dubrovnikut, 235 luftëtarë të trupave që kanë ardhur nga pjesë të tjera të Kroacisë si dhe 92 civilë.⁷⁹ Një pjesë e veteranëve të Dubrovnikut janë zënë rob dhe janë dërguar në kampe të përqendrimit në Bileqë (B dhe H) dhe në Morinj (Mali i Zi). Në anën tjetër të betejës kishte disa qindra ushtarë të vrarë, prej tyre rreth 250 nga hapësira e Trebinjës, por viktima civile nuk ka pasur.

3. Një politikë diametralisht e vendosur ndaj konceptimit njerëzor

Kohën e luftës dhe gjendjen në Trebinje në kuadër të memoareve të tij e ka përshkruar edhe Gjuro Kriste, në kohën e tij drejtor i shkollës fillore në Trebimle, fshat jo larg nga Trebinja si dhe veprimtar shumëvjeçar në fushën e kulturës në qytetin e Trebinjës. Kriste e përshkruan gjendjen kaotike në Trebinje si dhe e vë në spikamë se si

75 Lëndë e provave nr. P61, separatori 39; Sllobodan Vuković P. 5990-5993; 5827.

76 Ibid. f. 112-115.

77 V. Vierda, Analizë e Entit për Rindërtimin e Dubrovnikut, Qendra Muzeale e Dokumentacionit, Dubrovnik, 2007.

78 J. Cariq, Shkatërrimet dhe dëmet e luftës në bregdetin dubrovnikas në Luftës Atdhetare 1991-1992 në fondin e banesave, Përmbledhje e bregdetit dhe e ishujve dubrovnikas IV, Primorac, Dubrovnik, 1993.

qyteti ka qenë plot me rezervistë, me mjekra të gjata, të armatosur mirë.⁸⁰ Kriste dëshmon se si pozita e joserbëve ka qenë posaçërisht e vështirë si dhe se si informatat mbi sulmet edhe nuk i kanë pasur.⁸¹

Shumica e boshnjakëve, si dhe pothuajse të gjithë kroatët, kanë refuzuar për të hyrë në ushtrinë e Republika Srpska dhe për të shkuar në Dubrovnik. Pasi që policia ia ka arrestuar të dy djemtë, si qytetar i shquar i Trebinjës ia ka dalë të arrij deri te koloneli dhe ia ka shtruar pyetjen si më poshtë: *Zotëri kolonel, sikur si serb të ndodheshit në Dubrovnik, kurse sikur ushtria kroate të nisej për në Trebinje, si do të ndjeheshit ju në uniformën e ushtrisë kroate, aq më shumë sikur të kishit lindur në Trebinje?*, pyetje në të cilën koloneli është përgjigjur se si ai nuk do t'ia lejonte këtë vetes. Koloneli ia ka lejuar Kristit të vizitojë djemtë e tij të paraburgosur, kurse në shënimet e tij ai dëshmon mbi tmerret në të cilat ka hasur në atë hapësirë, në të cilën do të ndodheshin 3 boshnjak (mysliman) dhe 3 kroat, të cilët kanë refuzuar për të veshur uniformat dhe për t'u nisur në sulm kundër Dubrovnikut.⁸²

Është interesant konstatimi i Kriste i cili e ka kaluar luftën në Trebinje dhe i cili thotë se si çdo ditë i kanë dëgjuar të shtënat e zjarrit mbi Dubrovnikun, por edhe se si janë ndjerë rehat kur granata do të binte në Trebinje, edhe pse frikoheshin se mund të vdisnin nga të vetët.

Një dokument posaçërisht interesant është edhe Karta e Miqësisë dhe e Përkushtimit ndaj Dubrovnikut e miratuar në muajin dhjetor të vitit 1991 nga Këshilli Komunal i organizatës myslimane boshnjake në Trebinje. Në kuadër të së njëjtës, banorët e së njëjtës e kanë vënë në spikamë se si kjo Kartë „përbënë vazhdimësinë e dëshmisë së përkushtimit, të miqësisë dhe të fqinjësisë së mirë midis Bosnjës dhe Dubrovnikut, midis boshnjakëve dhe dubrovnikasve.“

Karta përmban edhe lutjen për falje, në të cilën e theksojnë se si nuk kanë „forcë dhe pushtet që të të ndihmojmë ashtu siç banët dhe mbretërit tanë të ndritshëm kanë mundur. Ty, strehës më të bukur të rinisë dhe të dashurisë sonë. Të vetmen që kemi mundur, ne edhe e kemi bërë, ne kemi refuzuar, edhe kusht të humbjes së punës dhe të vendbanimit, për të shtë në rininë dhe në dashurinë tonë. Me shpresën se një ditë prapë do të na pranosh në kraharorin tënd të ngrohtë e shkëmbor, të lutemi – të na falësh neve, sepse ata nuk e dinë se çka bëjnë.“⁸³

Në kuadër të ekspozesë nuk mundemi të mos i theksojmë protestat e organizuara në shenjë të përkrahjes së Dubrovnikut. Në Cetinje, në zemrën e Malit të Zi, janë mbajtur dy protesta. Protesta e parë kundër luftës është mbajtur në datën 3 dhjetor të vitit 1991, në të cilën më shumë se 10.000 malazias e kanë shprehur keqardhjen e tyre për shkak të sulmeve mbi Dubrovnikun dhe kanë kërkuar falje. Protesta e dytë është mbajtur në datën 1 shkurt të vitit 1992 dhe me anë të saj, me anë të këngës „Nga Lovçeni zana qanë, të na falësh Dubrovnik“ i është dërguar mesazhi Sllobodan Milosheviqit se si janë kundër pjesëmarrjes së ushtarëve malazez në sulmet mbi Dubrovnikun. Në Beograd e njëjta protestë kundër luftës është mbajtur me moton „Le ta presim urrejtjen që ta ndërpresim luftën“ në kuadër të së cilës pranë qytetarëve kanë qëndruar artist të njohur, kompozitor dhe aktorë si Mirjan Karanoviqi dhe Rade Sherbetxhija, të cilët së bashku kanë kënduar „Unë nuk mund të luftoj kundër mikut tim.“ Është organizuar edhe nënshkrimi i peticionit për Dubrovnikun në Fakultetin Filozofik në Beograd. Gjatë protestës është theksuar miqësia tradicionale e Dubrovnikut dhe e rrethinës së tij hercegovinase, duke vënë në spikamë shembuj se si fshatrat Konavala dhe të ato bregdetit dubrovnikas qysh nga koha e kryengritjes së Nevesinjes iu kanë ofruar strehim familjeve

79 M. Gjurash, Regjistri i viktimave të qarkut të neretvës-dubrovnikut në Glas Grada, numër 298, marrë në datën 3 dhjetor të vitit 2010., f. 5.

80 Gj. Kriste, MORAshnica – Pamje të një kohe, Ragusa, Dubrovnik, 2007., f. 170-171.

81 „Në prag të ditës, D“ (1 tetor i vitit 1991) me kureshtje e kemi vëzhguar çfarëdo informacioni mbi situatën momentale. Por kush do të të jepte informacion? Tashmë e disa muaj ndjehet ndryshimi i madh në sjelljen e serbëve ndaj kroatëve. Nëse bëhet bisedë, atëherë ajo është për temat e zakonshme nga jeta e përditshme. Asgjë mbi politikën, sepse këtu ka vetëm një politikë, në mënyrë diametrale të vendosur për konceptimin tonë.“ (Gjuro Kriste)

82 Ibid. f. 176.

83 Teksti i Kartës së Përkushtimit ndaj Qytetit të Dubrovnikut është në dispozicion në www.behar.hr/1991-bosnjaci-trebinja-pisu-povelju-odanosti-dubrovniku, publikuar në datën 23.09.2013., në dispozicion në datën 05.01.2014.

të dëbuara nga Popovo polje, Bileqe dhe Stara Crna Gore. Po ashtu është theksuar se si gjatë Luftës së Dytë Botërore në Dubrovnik është tubuar jo vetëm ndihma për partizanët, por edhe se dubrovnikasit i kanë dërguar popullatës së Popovo poljes krip dhe gurrkali ose sulfurin blu për kafshët dhe për kultivimin e vreshtarisë.⁸⁴

4. Ndryshimet demografike dhe marrëdhëniet postkonfliktuale të dyja qyteteve

Siç është theksuar tashmë, sipas regjistrimit të popullatës së vitit 1991, popullatën e Trebinjës e kanë përbërë rreth 69% serb, 19,5% boshnjak (myslimanë), 1,5% kroat, 6% jugosllav dhe 4% të tjerë. Edhe pse nuk i kemi rezultatet e regjistrimit zyrtar të popullsisë, sipas situatës *de facto*, por edhe sipas hulumtimeve të zhvilluara nga ana e CIA World Factbook të vitit 2008, Trebinja është një qytet etnikisht i pastër, përkatësisht qytet në të cilin sot jetojnë mbi 95% serb. Kroat pothuajse edhe nuk ka, kurse boshnjakët, përndryshe të shpërngulur anë e kënd Evropës, më së shumti në Danimarkë dhe Suedi, në Trebinje kthehen vetëm gjatë periudhës së verës.

Në Dubrovnik, sipas regjistrimit të vitit 1991 kanë jetuar 77,5% kroat, 8,5% serb, 5,5% myslimanë, 2% jugosllav, 1% malazez si dhe 5% të tjerë. Sipas regjistrimit të vitit 2011, në Dubrovnik jetojnë 90,4% kroat, 3,5% boshnjak, 2,7% serb, 0,5% malazez si dhe rreth 3% të tjerë. Është e dukshme se si në Dubrovnik në masë të madhe është zvogëluar numrit i popullatës serbe. Sipas dëshmive të popullatës lokale, shumica e serbëve e kanë braktisur Dubrovnikun menjëherë para shpërthimit të konfliktit të armatosur të vitit 1991. Edhe pse nuk ka krime të regjistruara mbi popullatën serbe në Dubrovnik, konsiderojmë se rrethanat postkonfliktuale dhe gjendja e të drejtave të njeriut si dhe hedhja dhe ekskluziviteti i fajit nuk e kanë mundësuar kthimin e sigurt të popullatës. Një pjesë e popullatës serbe kanë mbetur në Dubrovniku, derisa shumica i kanë këmbyer ose i kanë shitur pronat e tyre dhe, së këndejmi, kanë kërkuar një jetë të re diku tjetër, me shumicë pikërisht në Trebinje.

Si edhe në hapësirën e ish Jugosllavisë, për shkak të situatës së gjithmbarshme, ka rezultuar deri te ndarjet e mëdha midis njerëzve. Për shkak të hedhjes së fajit që në fillim të vet konfliktit të armatosur, por edhe për shkak të

mashtimeve të kreut politik, krijohet urrejtja ndaj të gjithë pjesëtarëve të këtij apo të atij populli. Në diskursin kroat formohen tregime mbi përgjegjësinë e serbëve trebinjas për sulmet mbi Dubrovnikun, derisa, në anën tjetër, paraqiten arsyetime se si të gjitha ngjarjet kanë përbërë asgjë më tepër se sa mbrojtje të popullit serb në hapësirën e Dubrovnikut gjatë „shpërbërjes kundërkushtetuese të shtetit të përbashkët. Në një periudhë shumë të shkurtë kohore delegitimohet ish shteti dhe, së këndejmi, të gjitha ngjarjet e deriatëhershme fillojnë të vështrohen si mashtime. Kroatët pohojnë se si Jugosllavia ka përfaqësuar asgjë pos një Serbi të Madhe, derisa serbët e theksojnë se si kjo ka qenë një aleancë në kuadër të së cilës kanë sunduar kroatët, në krye me udhëheqësin e “tyre” Josip Brozin me qëllim të përçarjes së serbëve dhe të shkatërrimit të traditës monarkiste serbe. Pavarësisht nga të gjitha, urrejtja dhe shpëputja e marrëdhënive midis popullatës bëhet realitet i pasluftës. Popullata pozicionohet në dy gaborre, në dy qytete në një largësi prej tridhjetë kilometrash dhe të gjitha aspektet e bashkëpunimit të përbashkët e pjesërisht edhe ato të komunikimit ndërpriten. Niveli i rritur i urrejtjes e arrin pikën kulmore pikërisht pas përfundimit të luftës, kur partitë kombëtare politike kanë filluar të mbledhin pikë politike duke shpallur pikërisht vetveten „mur mbrojtës” nga agresori në anën tjetër.

5. Ndjekja penale për sulmet në rajonin e Dubrovnikut

Në kuadër të Tribunalit Penal Ndërkombëtar për ish Jugosllavinë, për shkak të krimeve të kryera gjatë sulmeve në rajonin e komunës së Dubrovnikut janë ngritur shumë aktakuza.

Gjenerali Pavle Strugar është dënuar me dënimin e përbashkët prej tetë vitesh burgim për shkak të rolit të tij në granatimin e qytetit, me çka i ka shkelur ligjet dhe zakonet e luftës si dhe për shkak të shkatërrimit të ndërgjegjshëm dhe të dëmtimit të institucioneve religjioze, karitative, arsimore, artistike dhe shkencore, përmendoreve historike të kategorisë më të lartë si dhe veprave artistike dhe shkencore. Dënimi pas procedurës ankimore, për shkak të gjendjes shëndetësore të të dënuarit, është zvogëluar në dënimin në kohëzgjatje prej shtatë e gjysmë vitesh. Pas vuajtjes së dy

84 S. Prodanović, Shkatërrimet Petoljetka, Republika nr. 149, viti VIII, 1996., f. 21-25.

të tretave të dënimit, Strugari përkohësisht është lëshuar në liri. Miodrag Jokiçi (komandant i Sektorit 9 të marinës ushtarake të Bokës) është dënuar me 7 vite burgosje. Pas vuajtjes së dy të tretave të dënimit është lëshuar në liri.

Vlladimir (Rambo) Kovaçevići (komandant i batalionit të tretë të Brigadës së Motorizuar 472 të APJ-së nga Trebinja) është akuzuar së bashku me Strugarin⁸⁵, por rasti i tij, për shkak të paaftësisë procesore në lidhje me sëmundjen shpirtërore të diagnostikuar, i është lëshuar gjyqësorit vendor.⁸⁶

Për veprimet në zonën e Dubrovnikut ka qenë i akuzuar edhe Slobodan Millosheviçi, por procedura është ndërprerë për shkak të vdekjes së të akuzuarit në datën 6 mars të vitit 2006.

Është akuzuar edhe Bozhidar Vuçureviçi, në kohë të luftës kryetar i Trebinjës, kryetar i zonës autonome serbe të Hercegovinës, kryetar i shtabit të krizës dhe i shtabit të luftës i komunës së Trebinjës si dhe kryetar i kryesisë së luftës së komunës së Trebinjës. Prokuroria Shtetërore e Qarkut në Dubrovnik e ka ngritur aktakuzën kundër Vuçureviçit për shkak të krimeve të luftës kundër popullatës civile dubrovnikase të rrethinës si dhe shkatërrimit të përmendoreve kulturore dhe historike. Vuçureviçi gjithsesi se, pos për krimet e kryera, do të mbahet mend edhe për deklaratën e tij: „Do ta krijojmë në një Dubrovnik edhe më të bukur e edhe më të vjetër!” Vuçureviçi në muajin prill të vitit 2011 është privuar nga liria në kalimin kufitar në Serbi dhe është paraburgosur në bazë të urdhër-arrestit ndërkombëtar. Dy muaj pas kësaj, Gjykata e Lartë në Beograd e ka sjellë Vendimin mbi lëshimin e përkohshëm në liri me kusht që të mos e lëshoj Serbinë deri në përfundimin e procedurës së ekstradimit. Pas një kohe të shkurtë pas kësaj, Vuçureviçi nisat për në Trebinje, kurse Gjykata e Apelit në Beograd e ka sjellë vendimin mbi atë se si nuk ka kushte për ekstradim, pasi që Vuçureviçi nuk gjendet në territorin e Serbisë.

Prokuroria shtetërore e Qarkut në Dubrovnik në datën 4 dhjetor të vitit 2009 ka ngritur aktakuza kundër komandantit të grupit të 2-të operativ – gjeneralit Jevrem Cokiçit, Mile Ruzhinovskit dhe Pavle Strugarit, pastaj kundër komandantit të sektorit të 9-të të marinës ushtarake, admiralit Miodrag Jokiçit dhe zëvendësit të tij, kapitenit të marinës Millan Zecit, komandantit të grupit të dytë taktik, gjeneralit Stankoviç, komandantit të Brigadës së motorizuar 472, nënkolonelit Viçiç dhe zëvendësit të tij, majorit Komar. Po ashtu janë akuzuar kapiteni klasit të I-rë, Vlladimir Kovaçevići i quajtur Rambo, komandanti i batalionit të 3-të të brigadës së motorizuar 472 dhe togeri i marinës Gvozdenoviç, komandant i topave raketor numër 403.⁸⁷

Në datën 15 maj të vitit 2010, Gjykata e Lartë në Podgoricë e ka shqiptuar aktgjykimin (jo të formës së prerë) për krimet e luftës të kryera në kampin e përqendrimit në Morinj pranë Kotorit. Zlatko Tarle është dënuar me burgim në kohëzgjatje prej 1,5 viti, Mllagjan Govedarica në kohëzgjatje prej 2 vitesh, Ivo Gojniçi në kohëzgjatje prej 2,5 vitesh, Boro Gligiçi në kohëzgjatje prej 3 vitesh, Shpiro Luçiçi në kohëzgjatje prej 5 vitesh, kurse Ivo Menzalin, i cili ndodhet në arrati, në kohëzgjatje prej 4 vitesh burgim. Të dënuarit, sipas aktakuzës, si pjesëtarë aktiv dhe rezervë të ish-APJ-së, kanë kryer krime të luftës kundër civilëve dhe të burgosurve të luftës të zonës së Dubrovnikut. Gjykata e Apelit në Mal të Zi, në datën 7 dhjetor të vitit 2010, i ka anuluar aktgjykimet dhe lënda është kthyer në procedurën e shkallës së parë para Gjykatës së Lartë.⁸⁸

6. Marrëdhëniet 20 vite pas konfliktit: mundësitë për krijimin e mekanizave të drejtësisë tranzicionale

Drejtësia tranzicionale përbënë një fushë, e cila i hulumton mënyrat se si duhet të sjellemi ndaj shkeljeve të drejtave të njeriut në të kaluarën në shoqëritë në tranzicion, kurse

85 Në aktakuzë thuhet se si personat janë të akuzuar, sepse: „Kanë ndezur pa qëllim më shumë se qindra projektilet në qytetin e Vjetër dubrovnikas, si rezultat i të cilave dy civilë e kanë humbur jetën, Pavo Urban dhe Tonçi Skočko, kurse tre civilë janë plagosur”, ndërkaq “plotësisht janë shkatërruar ose djegur gjashtë përmendore historike dhe arkitektonike nën mbrojtjen e UNESCO-s dhe janë dëmtuar 46 ndërtesa dhe objekte”.

86 „Vlladimir Rambo Kovaçević i paaftë për gjykim“, në www.blic.rs, publikuar në datën 25. 05. 2012., në dispozicion në datën 02. 01. 2014.

87 Kumtesë e Prokurorisë Shtetërore të Qarkut në Dubrovnik, në Slobodna Dalmacija, të datës 04. 12. 2009, f. 7-8.

88 Kumtesë mbi anulimin e aktgjykimet: Aktgjykim i anuluar për krimet ndaj të burgosurve kroat në Morinj, në Jutarnji list, e datës 07.12.2010. f. 12.

është një nga instrumentet më të rëndësishme të procesit të demokratizimit, që e udhëheqin organizatat ndërkombëtare duke qenë se mund të funksionojë si katalizator efikas i pajtimit postkomunist dhe i stabilizimit.⁸⁹

Qëllimi themelor është për të ruajtur paqen e qëndrueshme si dhe për të ndihmuar gjatë demokratizimit. Sipas Qendrës Ndërkombëtare për drejtësi tranzicionale, veprimet e drejtësisë tranzicionale përfshijnë:

- a) Ndjekjen penale dhe format jashtëgjyqësore të ndjekjes (siç janë mekanizmat për konstatimin e së vërtetës);
- b) Reparacionet për viktimat si dhe përpjekjet për të plotësuar nevojat e tyre, ku mund ta përfshijmë edhe procesin e memorializimit;
- c) Transformimin e sistemit të sigurisë dhe heqjen potenciale të shkelësve të të drejtave të njeriut nga institucionet publike dhe

ç Reformën e institucioneve publike me qëllim që të parandalohet shkelja e përsëritur e të drejtave të njeriut nga e kaluara.⁹⁰

Nëse fillojmë të analizojmë sipas treguesve të dhënë marrëdhëniet e dy qyteteve në periudhën e pasluftës, lirisht mund të konstatojmë se 24 vite nga vet sulmi mbi Dubrovnikun, por edhe 20 vite nga përfundimi zyrtar i çdo lloji të konfliktit të armatosur në hapësirën e ish Jugosllavisë, rezultatet në lidhje me çështjen e krijimit të mekanizmave të drejtësisë tranzicionale janë minimale. Në kuadër të ndjekjes penale rezultatet janë minore. Ata, të cilët janë dënuar me aktgjykime të plotfuqishme, tashmë janë të liruar. Disave iu janë anuluar aktgjykimet, kurse disa të tjerë janë të paqasshëm për organet e ndjekjes penale.

Kur është fjala për konstatimin e së vërtetës, këtu madje as që kemi provuar diçka si më të rëndësishme. Secili i ka shkruar

faqet e historisë së vet. Banorët e njërit qytet e kanë tregimin e vet dhe janë absolutisht të bindur në te, derisa, nga ana tjetër, kemi kriter tjetër të vështrimit në hollësitë e njëjta.

Reparacione nuk ka, gjë që deri diku është e lidhur edhe me mos konstatimin e fajësisë. Kur është fjala për vet ripërtëritjen e pasluftës të Dubrovnikut, e cila ka kushtuar rreth 80.000.000 US \$, një pjesë është siguruar nga buxheti i Republikës së Kroacisë, përkatësisht nga Ministria e Kulturës për Programin e ripërtëritjes së Dubrovnikut, derisa pjesa tjetër e mbetur është siguruar nga burime të ndryshme, duke përfshirë këtu edhe UNESCO-n dhe donacionet. Është interesant për të përmendur se si Mile Gjukanoviç, kryetari i Republikës së Malit të Zi, në emrin e tij dhe të qytetarëve të Malit të Zi, në vitin 2000 ka kërkuar falje për sulmin mbi Dubrovnikun si dhe për të gjithë dhembjen, vrasjet dhe humbjet materiale, të cilat i kanë shkaktuar malazetë në përbërje të APJ-së. Pas një vargu të madh të viteve në mënyrë aktive bëhen negociata edhe lidhur me reparacionet monetare të Malit të Zi për sulmin në Dubrovnikun, kurse për pjesën e parë tashmë është arritur marrëveshja. Përndryshe, në vitin 2005, Mali i Zi e ka nënshkruar Memorandumin, me të cilin janë obliguar për t'i paguar kompanisë „Dubrovačko mljekarstvo“ 375.000 euro për 650 lopë të plaçkitura në luftë nga ferma në fshatin Gruda, komuna e Konavles. Ky Memorandum ka nxitur debate të ashpra midis pozitës dhe opozitës së Malit të Zi, kurse në të njëjtën kohë ka përfaqësuar edhe hapje të temës në diskursin publik malazet mbi ngjarjet e vitit 1991. Vet akti i kësaj pagese *de facto* e vërteton pranimin e fajësisë, nëse për asgjë tjetër, atëherë për veprimet e pandershme në hapësirën e një shteti tjetër si dhe për mundësinë e hapjes së çështjeve të tjera me qëllim të vendosjes së drejtësisë tranzicionale. Në vitin 2008, kryetari i Kuvendit të komunës së Trebinjës, Nikolla Sekuloviç me keqardhje ka konstatuar se si është pjesë e së keqes, e cila i ka ndodhur Dubrovnikut edhe nga ana trebinjase. Shoqata Klubi Alternativ në vitin 2012 e ka filluar projektin në kuadër të të cilit kanë kërkuar nga pushteti lokal që të shprehë kërkimfaljen duke qenë se „*Trebinja nuk mundet dhe nuk dëshiron të jetojë e getoizuar.*“⁹¹ Në muajin prill të vitit 2012 është mbajtur

89 Përkufizimi sipas Qendrës Ndërkombëtare për Drejtësi Tranzicionale, www.ictj.org, qasur në datën 13.01.2015.

90 Përkufizimi sipas Qendrës Ndërkombëtare për Drejtësi Tranzicionale, www.ictj.org, qasur në datën 13.01.2015.

91 Pajtimi i Dubrovnikut dhe i Trebinjës, Al Jazeera Balkans, www.balkans.aljazeera.net, publikuar në datën 04. 01. 2012., qasur në datën 14. 01. 2015.

takimi i parë i kryetarëve të Trebinjës dhe të Dubrovnikut me rastin e të cilit Dobroslav Çuk, shef i komunës së Trebinjës ka shprehur keqardhjen për krejt atë çfarë ka ndodhur.⁹² Ai ua ka qartësuar gazetarëve se si është fjala për keqardhjen, dhe jo për kërkimfaljen, duke qenë se kërkimfalja duhet të jetë e dyanshme.

Vet shkella e të drejtave të njeriut, para së gjithash humbjet njerëzore, por edhe nderimi i atyre të cilët e kanë mbrojtur popullin, administrata e qytetit të Dubrovnikut si dhe disa organizata joqeveritare, janë shënuar me ndërtimin e përmendoreve. Kështu, për shembull, në hapësirën e Qytetit të Dubrovnikut, i kemi 14 përmendore që burojnë nga Lufta atdhetare. Prej tyre, 11 përmendore i janë kushtuar luftëtarëve mbrojtës të rënë të qytetit dhe 1 të gjithë mbrojtësve të qytetit, derisa 2 i janë kushtuar viktimave civile të luftës. Në kuadër të regjistrit të përmendoreve, le t'i vëmë në spikamë edhe pllakat publikisht të shpallura me shënimet për dëmtimet e bërthamës së vjetër të qytetit, të cilat sigurisht se përbëjnë një segment të rëndësishëm të shënimit të sulmeve në Dubrovnikun në vitin 1991.⁹³

Në verën e vitit 2011 në Trebinje është ngritur „Përmendorja për të gjithë luftëtarët e rënë në mbrojtjen e qytetit“, në përkujtim të të gjithë ushtarëve serb nga hapësira e Trebinjës, të cilët kanë „rënë duke mbrojtur qytetin dhe duke luftuar për idealet e shenja të popullit serb – patriotizmin dhe lirinë“, siç

e ka vënë në spikamë Dobroslav Çuk, kryetar në atë kohë i Komunës së Trebinjës.

Vet sistemi i sigurisë nuk ka kaluar ndonjë transformim si më të madh kuadrovik⁹⁴, por mendoj se mundemi për të thënë se si shërbimet dubrovnikase, por edhe ato trebinjase, janë të obliguara për garantimin e sigurisë në hapësirat e këtyre dy qyteteve në mënyrë efikase për çka dëshmon edhe fakti se dubrovnikasit gjithnjë e më shpesh e vizitojnë Trebinjën, kurse trebinjasit Dubrovnikun.

Në kohët e fundit, me gjithë mungesën e marrëdhënieve të drejtpërdrejta midis dy njësive të vetëqeverimit lokal, por edhe faktit se si të dyja qytetet i ndajnë jo vetëm dy shtete, por edhe kufiri i strukturës supranacionale të Bashkimit Evropian, bashkëpunimi midis popullatës është më se i hetueshëm. Dubrovnikat shkojnë në Trebinje për të blerë gjëra të ndryshme, blejnë pemë dhe perime vendore, rroba dhe veshmbathje, i riparojnë automobilët, kurse në kohët e fundit gjithnjë e më shumë përdorin edhe shërbimet mjekësore. Shumë dubrovnikase janë çdo të shtunë në tregun trebinjas dhe pohojnë se si prodhimet janë më natyrale, më të shëndetshme dhe më të lira se sa në Dubrovnik. Çmimet në Trebinje shprehen në marka të konvertueshme, kurse në kohët e fundit gjithnjë e më shumë bëhen pagesat edhe në kunat kroate dhe në euro.⁹⁵Në një intervistë për Klix.ba, një shitëse me emrin Zorica e thekson se si për te janë „të gjithë blerësit të

92 Deklaratë e Dobrosllav Qukut, kryetarit të komunës së Trebinjës në takimin e parë të pasluftës me kryetarin e Dubrovnikut: „Si kryetar i bashkisë së Trebinjës me bashkëqytetarët e mi thellë dhe sinqerisht e ndjej keqardhjen për krejt atë që na ka ndodhur dhe për secilën viktimë të pafajshme si dhe për secilin dëm, e madje edhe për atë më të voglin që iu është shkaktuar juve, fqinjëve tanë dhe qytetit të Dubrovnikut. Besoj se edhe i keni të njëjtat ndjenja dhe se ka ardhur momenti kur njëmend jemi të gatshëm që së bashku të ndjejmë keqardhjen për atë që na ka ndodhur, që të dëshirojmë që diçka e ngjashme të mos përsëritet më kurrë dhe që t'ia falim njëri-tjetrit në frymën e krishterë, ashtu siç jo fort moti na kanë mësuar peshkopi hercegovas i zahumljes dhe peshkopi bregdetasi Grigorijsi dhe peshkopi dubrovnikas.“

93 Përmendoret e dala nga lufta atdhetare në zonën e Dubrovnikut: 1. Përmendorja për luftëtarët e rënë në Tërsten; 2. Përmendorja për 101 luftëtarët kroat të vrarë në betejat rreth Osojinkut; 3. Përmendorja për luftëtarët në Mërçevë; 4. Kryqi Qendror në kujtim të të gjithë luftëtarëve të rënë gjatë luftës atdhetare; 5. Përmendorja për luftëtarët e rënë boshnjak (Mysliman); 6. Përmendore për policët-luftëtarët e rënë; 7. Përmendore për luftëtarët dubrovnikas në Pilame; 8. Përmendore për luftëtarët e rënë në Sustjepan; 9. Përmendore për luftëtarët në Stari Mokoshici; 10. Pllakë përkujtimore për nëntë civilët e vrarë në granatimet e datës 07.10.1991 Novi Mokoshici; 11. Përmendore për luftëtarët në Komolc; 12. Përmendore për luftëtarët e rënë në Sërgj; 13. Përmendore për luftëtarët e rënë në fshatin Bosanka; 14. Përmendore për viktimat civile të luftës në Parkun e viktimave të pafajshme të luftës (në ndërtim e sipër); 15. Pllakat publikisht të shpallura me shenjat e „dëmtimeve të shkaktuara nga agresioni i APJ-së, serbëve dhe malazezve në Dubrovnik 1991/92.“

94 Klubi Alternativ në Trebinja në vitin 2012 ka kërkuar lustrimin për të gjithë ata të cilët gjatë njëzet viteve të kaluara e kanë kultivuar kultin e fashizmit, të çetnikizmit, të ustashizmit dhe të nacional-klerikalizmit si dhe të të gjitha fenomeneve devijonte dhe të rrezikshme për shoqërinë.

95 Dubrovnikasit në shopping shkojnë në Trebinje, blejnë pemë, perime, por edhe veshmbathje, Klix.ba, www.klix.ba, publikuar në datën 21.07.2013., e qasshme në datën 14. 01. 2015.

njëjtë dhe se si ka mjaft myshteri të rregullt nga Dubrovniku, të cilët e thërrasin më herët dhe i bëjnë porosinë se çfarë gjërash të përgatiten për ta. Zorica e thekson se si dubrovnikasit ia dinë vlerën produkteve vendore, pa shtesa artificiale, por edhe çmimeve të volitshme“.

Është e rëndësishme të ceket se si gjatë kohëve të fundit disa agjenci të caktuara turistike nga Dubrovniku në periudhën e verës, autobusët me mysafirë të huaj i dërgojnë në vizita në Trebinje në degustime të lira të ushqimeve tradicionale. Vet vizita e Trebinjës për mysafirët e huaj përbënë përjetim si dhe një befasi në largësi prej 30 minutash prej Dubrovnikut. Një qytezë e vogël hercegovinase, e vendosur në Trebishnicën e ftohtë, e rrethuar nga guri i djegur si dhe me një larmi të mbetjeve të trashëgimisë kulturore si nga periudha osmane⁹⁶, ashtu edhe nga ajo austrohungareze.

Gjatë ditëve të verës, plazhet dubrovnikase gjithnjë e më shumë janë të mbushura me trebinjas, qoftë të popullatës përherë të vendosur, qoftë të diasporës së shpërngulur boshnjake. Në mënyrë që të lahen në ndonjërin nga plazhet në afërsi të Dubrovnikut, trebinjasit, me automobil, në kushte ideale arrijnë atje për 30 minuta. Në ditët e verës nuk i pengon as kontrolli kufitar, i cili din të rezultojë edhe në pritje deri në dy orë, për çka dëshmojnë plazhet plotë në linjen Kupari – Srebreno.

Sipas mendimit tonë, një nga projektet më të rëndësishme, i cili i lidh të dyja qytetet, është edhe ripërtëritja e ish linjës hekurudhore me binarë të ngushtë në relacionin Çapljini – Dubrovnik, në kuadër të projektit „Me biçikleta nëpër histori e përcjellim Çirën“ që financohet nga mjetet e Instrumentit të Para-anëtarësimit (IPA) për bashkëpunimin përtejkuftar dhe i cili është nënshkruar në datën 18 dhjetor të vitit 2014. Projekti përfshin rindërtimin e pjesës së rrugës me qëllim të ndërtimit të shtegut biciklistik në atë hapësirë. Pjesa, e cila ka të bëjë me B dhe H, kurse bartës i të cilës është Ndërmarrja Publike Vjetrenica, e përfshin komunën e Çapljinit, Neumin, Ravnon dhe bashkësinë Turistike të Qytetit të Trebinjës, dhe ka një vlerë prej 296.000 eurove⁹⁷

7. Përfundim

Vlerësimet e ndryshme të operacioneve ushtarake në zonën e Dubrovnikut ende nxisin debate të ashpra midis historianëve dhe politikanëve të të dyja palëve. Shumë çështje ende mbesin pa një përgjigje të qartë. Kush i ka iniciuar operacionet ushtarake në zonën e Dubrovnikut dhe kush duhet të bartë përgjegjësinë për pasojat katastrofale të kësaj aventure? A është përgjegjëse për këtë fiasco ushtarake dhe politike vetëm APJ apo në mënyrë solidare ata përgjigjen së bashku me malazezët? Kush është fajtor në kreun politik? A ka pasur fare rrethim ose njësitë e APJ-së dhe vullnetarët malazez kanë hyrë në territorin e Kroacisë me qëllim që njëmend të “çlirojnë” qytetarët e vet nga përqafimi vdekjeprurës “i qeverisë ustashe”? e kështu me radhë. Mendoj se shumë përgjigje qartazi gjenden në kuadër të aktgjykimeve të Tribunalit të Hagës, në të njëjtën kohë edhe e vërtetë gjyqësisht e vërtetuar mbi vet sulmin në qytet. Në punim i kemi përkrahur pikërisht ato fakte. Tribunali i Hagës, në lidhje me çështjen e sulmeve mbi Dubrovnikun, nuk i ka kënaqur plotësisht nevojat e viktimave për ndjekjen penale të personave përgjegjës. Por, pavarësisht nga kjo, për faktet mbi veprimet e luftës të vërtetuara në kuadër të një organi ndërkombëtar, por edhe precedentit juridik se si pavarësisht nga rrjedha e luftës edhe kreu më i lartë mund të dënohet njëmend, duhet t’i jemi mirënjohës.

Në kohën kur kanë filluar negociatat mbi ndërprerjen e rrethimit të Dubrovnikut, ka qenë bërë plotësisht e qartë se si fushata e gjithmbarshme ka qenë një fiasco e APJ-së. Është dëshmuar se si fushata „Luftë për paqe“ është shndërruar në një ankth për establishmentin ushtarak të asaj kohe, si në marrëdhëniet vendore, ashtu edhe në ato ndërkombëtare. Një numër i madh i qytetarëve kanë qenë skeptik dhe dyshues në lidhje me gjithçka. Duhet ta theksojmë se si shtypi i asaj kohe plotësisht e ka lajthitur publikun si dhe të theksohet se vetëm një pjesë e vogël ka mundur të di se njëmend për çka është fjala.

96 Mbetjet e kulturës osmane në Trebinje, duke përfshirë xhaminë në qytetin e vjetër, shkatërruar plotësisht nga strukturat qeverisëse, gjatë luftës në Bosnjë. Pas luftës vjen për rivendosjen ndërtesën e shkatërruar, të cilat do të diskutohet dhe përfundimin e punës.

97 EK i ka miratuar mjetet: Fillon rindërtimi i hekurudhës Çapljini – Dubrovnik, Klix.ba, www.klix.ba, publikuar në datën 22. 12. 2014., qasur në datën 14. 01. 2015.

Kur flasim me faktet e cekura, e theksojmë se si është e domosdoshme që ato të potencohen me qëllim të fillimit të pajtimit të njëmendët. Pajtimi e nënkupton ballafaqimin e elitave me të kaluarën, por edhe pajtimin në nivelin individual të qytetarëve të shteteve të ndryshme, përkatësisht, në rastin tonë, të dy qyteteve. Përgjegjësia politike është veprimi i parë. Kërkimfalja nga institucionet shtetërore duhet të përbëjë bazën për pajtimin e qytetarëve të “zakonshëm”. Ka nevojë që të përkulemi para viktimave, jo vetëm në mënyrë protokollare, ashtu siç e bëjnë këtë politikanët tanë, por sinqerisht dhe njëmend. Ka nevojë për një transformim shpirtëror dhe ideologjik. Pos pajtimit, në mënyrë të shprehur janë të rëndësishme edhe reparacionet, të cilat në kuptimin material edhe konkretisht e dëshmojnë kërkimfaljen ndaj viktimave. Nuk duhet të harrojmë se si prona e gjithmbarshme e popullatës kudo ku ka kaluar APJ ose trupat malaziasë plotësisht është shkatërruar dhe plaçkitur. Me gjasë edhe sot fëmijët, në hapësirat prej të cilave janë kryer sulmet, e shfrytëzojnë porcelanin e vjedhur ose madje diku në ndonjë fshat e shohin televizionin e dikujt, sipas të gjitha gjasave duke mos e ditur prejardhjen e të njëjtit.

Prapëseprapë, ekzistojnë edhe tregimet pozitive. Kështu, për shembull, peshkopi mostaras-duvanjas dhe trebinjas-mrkas Ratko Periq e thekson se kisha katolike

ka marrëdhënie shumë të mira me komunën e Trebinjës, si dhe atë se si ai numër i vogël i popullit kroat që është kthyer në Trebinje është pranuar mirë dhe respektuar. Një bashkëpunim shumë të mirë ka edhe ef. Husein Hoxhiqi, imami kryesor në Trebinje, i cili nga lufta, me përkrahjen e diasporës boshnjake, i ka rindërtuar dhjetë xhami në zonën e Trebinjës. Nuk mund të mos theksohen mesazhet e dërguara nga kryetari i ri trebinjas Sllavko Vuçureviqi, i cili në hapjen e Xhamisë së Sulltan Ahmetit në Trebinje në verën e vitit 2014 ka porositur se si dëshiron që prej momentit kur besimtarët e kalojnë pragun e tempullit të lutjes të ndjejnë një shpresë dhe një forcë të re dhe që edhe njëherë e edhe tjetrën ta ndajmë me fqinjët e tyre të besimeve të tjera dhe të kombeve të tjera, sepse ka shumë gjëra të cilat të gjithë në mënyrë të njëjtë i vlerësojmë. Vuçureviqi e ka theksuar se si dëshiron „që të gjithë më shumë të kthehemi nga ajo që na është e përbashkët, drejt asaj me të cilën jemi të ngjashëm, nga ajo që na bënë fqinjë dhe qytetarë të mirë.“ Në të njëjtën ngjarje, prifti Drazhen Tupanjani, prift trebinjas ka thënë se si „Çmenduria i ka rrënuar këto vlera të shenjta. Dashuria, pendimi, falja dhe arsyeja i ripërtërijnë. Për këtë arsye, së bashku me vëllezërit e mi priftërinj dhe me besimtarët, me ipeshkvin Grigorije sot këtu ua dërgoj përsëritjet dhe urimet e mia. Dhe ju përsërites juve në emër të të gjithë neve në fund me përsëritjet biblike dhe me atë të Kur'anit. Paqja qoftë me ju. Irini paci. Pax vobis. Selam alejkum.“

Aktgjykimi në lëndën *Veselin Vllahović Batko*

Nasir Muftić

Hyrje

Gjatë rrethimit të Sarajevës, vendbanime të shumta urbane, siç janë Ilixha, Dobrinja ose Gërbavica⁹⁸ kanë qenë të okupuara. Engjëjt e bardhë, Shqiponjat e bardha, Sheshelastit (Beli angjeli, Beli orlovi, Shesheljevci) dhe (para)formacione të tjera, nga muaji prill i vitit 1992 e deri tek ri-integrimi i Gërbavicës në pranverë të vitit 1996, kanë bërë kërdrinë në vendbanimet e pushtuara, kanë plaçkitur, dhunuar, torturuar dhe vrasur. Për nga ligësia dhe monstruozeziteti, dëshmitarët e mbijetuar më së shumti e mbajnë në mend Veselin Vllahović-Batkën, pjesëtarin e formacionit Engjëjt e bardhë, me të cilin deri në vrasjen e tij ka komanduar Zoran Vitković, kurse pastaj Predrag Jovančić.⁹⁹

Procesimi penal i kryerësit të veprave penale ndërkombëtare është një nga mekanizmat e drejtësisë tranzicionale. Konsiderohet si një mekanizëm klasik, i cili e ka për qëllim vërtetimin e shkeljeve të së drejtës humanitare nga ana e organeve të pushtetit gjyqësor kombëtar ose instancave gjyqësore ndërkombëtare dhe, në përputhje me këtë, e ka edhe përmbushjen e qëllimeve të drejtësisë tranzicionale:

konfirmimin e së vërtetës, legjitimitimin e bashkësisë politike, reformat tranzicionale, realizimin e reparacioneve dhe pajtimin.¹⁰⁰

Kur flitet mbi procedurat penale në kontekstin e drejtësisë tranzicionale, kryesisht vihet në pah rëndësia e procesimit të individëve, të cilët në kohën e tranzicionit kanë qenë në pozitë më të larta në hierarkinë civile ose ushtarake.

Procesimi i individëve çfarë është edhe Veselin Vllahović Batko, i individëve, të cilët nuk kanë qenë në pozitë të tilla, po të cilët, prapëseprapë, janë mbajtur në mend për brutalitetin dhe vrazhdësinë e tyre, ka rëndësi të madhe simbolike për të gjitha viktimat e tij dhe për të gjithë ata të cilët ndonjëherë janë takuar me ta ose janë frikuar nga takimi me ta. Popullata civile, e cila në atë periudhë ka jetuar në Gërbavicë dhe në vendbanimet përreth, ka qenë në pamëshirën e pjesëtarëve të grupeve ushtarake dhe paraushtarake, të cilat janë ndodhur në atë hapësirë. Përkundër të gjitha tmerreve, të cilat i kanë përjetuar, numrin më të madh të popullatës së mbijetuar të Gërbavicës dhe të vendbanimeve sarajevase përreth e simbolizon figura e Veselin Vllahovićit, i cili është

98 Vendbanimi sarajevas Gërbavica gjatë rrethimit të Sarajevës ka qenë nën kontrollin e korpusit sarajevo-romanias. (Prokurori kundër Galiqit [2006] GJPNJ, IT-98-29-A (GJPNJ)).

99 Antiq, Irena. "Fantazmat e së kaluarës gërbavice" (Aveti gërbavice prošlosti.) Helsinki Charter (Karta e Helsinkit), nr. 149-150 / 2011, 18-20.

100 Martina Fischer and Ljubinka Petrović-Ziemer (eds.) 2013. Trajtimi i së kaluarës në Ballkanin Perëndimor. Nismat për krijimin e paqes dhe Drejtësia Tranzicionale në Bosnjë dhe Hercegovinë, Serbi dhe Kroaci. (Dealing with the Past in the Western Balkans. Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia. Berghof Report No. 18. Berlin: Berghof Foundation.

dalluar për egërsitë, të cilat i ka kryer. Në vazhdim do të bëhet një vështrim në aktgjykimin¹⁰¹, me të cilin Vllahoviç është shpallur fajtor për vrasjen e së paku 30 personave, si dhe për një numër të madh të plaçkitjeve, keqtrajttimeve dhe të dhunimeve.

Biografia

Veselin Vllahoviç, i njohur edhe si “Batko”, i lindur në datën 03 korrik të vitit 1969 në Nikshiq, Mali i Zi, është kriminel i luftës, në krimet e të cilit përfshihen dhunimet, paraburgimi i paligjshëm dhe tortura ndaj boshnjakëve dhe kroatëve në vendbanimin sarajevas Gërbavica në periudhën prej vitit 1992 deri në vitin 1995. Disa nga dëshmitarët e kanë njohur edhe më herët si boksier të Klubit Zheljezniçar, dhe si kujdestar të rendit në klubin sarajevas Sloga.¹⁰² Në gjykim është konstatuar se Vllahoviç di shkrim-lexim, se është me shkollë fillore të kryer, se është i pa profesion dhe i papunë, si dhe se është me gjendje të dobët pronësore. Po ashtu është vërtetuar se nuk e ka kryer shërbimin ushtarak, se është pa gradë ushtarake, si dhe se ka qenë edhe më herët i dënuar¹⁰³ (Vllahoviç e ka vuajtur dënimin me burgim në kohëzgjatje prej tri vitesh për shkak të banditizmit dhe sjelljes së dhunshme, por në vitin 2001 ka ikur nga Shtëpia ndëshkues-përmirësues në Supzh të Malit të Zi). Më vonë ka jetuar në Spanjë, ku ka qenë në kërkim për tri plaçkitje të armatosura në krahinën Alicante. Në datën 2 mars të vitit 2010 është

burgosur, kurse, pas arratisjes shumëvjeçare, në bazë të kërkesës së Prokurorisë së B dhe H, në datën 26.08.2010 i është dorëzuar drejtësisë së Bosnjës dhe Hercegovinës nga Mbretëria e Spanjës.¹⁰⁴

Aktakuza¹⁰⁵

Pas lëshimit të urdhër-arrestit, Prokuroria e Bosnjës dhe e Hercegovinës, në datën 17 shkurt të vitit 2011 e ka ngritur aktakuzën¹⁰⁶ kundër Veselin Vllahoviçit, e cila është konfirmuar në datën 24 shkurt të vitit 2011, si dhe aktakuzën e dytë¹⁰⁷ të datës 25 maj të vitit 2011, të konfirmuar në datën 31 maj të vitit 2011. Prokuroria ka hequr dorë prej disa pikave të caktuara të aktakuzës, kurse aktakuza e ndryshuar dhe e bashkuar, Vllahoviçin e ka ngarkuar për kryerjen veprës penale të krimeve kundër njerëzimit si dhe se në kuadër të ndjekjeve mbi bazën kombëtare, etnike dhe fetare ka kryer: privim ose heqje nga jeta (vrasje), dërgim në skllavëri, dhunim, paraburgime të paligjshme, keqtrajttime fizike dhe psikike (sjellje çnjerëzore), plaçkitje si dhe zhdukje të dhunshme të popullatës civile joserbe.¹⁰⁸

Shqyrtimi kryesor dhe aktgjykim i shkallës së parë

Në seancën për deklarim mbi fajësinë, në datën 24 mars të vitit 2011, i akuzuari Veselin Vllahoviç është deklaruar se nuk është fajtor. Pas deklarimit lidhur me fajësinë, ka filluar procedura e provave e prokurorisë.

PROVAT E PARAQITURA

Dëshmitarët e Prokurorisë	Provat Materiale të Prokurorisë	Dëshmitarët e Mbrojtjes	Provat Materiale të Mbrojtjes	Provat e Gjykatës
114	201	19	43	0

101 Prokurori kundër Veselin Vllahoviçit, D1 1 P 004659 11, Gjykata e B dhe H, X-PP-05/70 (Gjykata e B dhe H).

102 Sipas deklaratave të dëshmitarit: „D-47“, „D39“, Hasiba Zajkoviç, „D-7“, „D-38“, Kenan Çengiç, „A-1“ dhe Nijaz Alihoçhiç, si dhe Vendimi mbi regjistrimin e Veselin Vllahoviçit si garues në Klubin e boksit „Zheljezniçar“ i datës 17.12.1987.

103 Më shumë të dhëna biografike janë në dispozicion në aktgjykimin: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/4659_1K_VV_prvostupanjaska_29_03_2013.pdf.

104 Për më shumë hollësi shih në: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/index.php?id=910&jezik=b>.

105 Aktakuza e Prokurorisë së B dhe H numër T20 0 KTRZ 0000852 05 e datës 17.10.2012.

106 Aktakuza e Prokurorisë së B dhe H numër: T20 0 KTRZ 0000852 05 e datës 17.2.2011.

107 Aktakuza e Prokurorisë së B dhe H numër: T20 0 KTRZ 0001205 11 e datës 25.5.2011.

108 Aktakuza e ngarkon Veselin Vllahoviçin për veprë penale të krimeve kundër njerëzimit nga neni 172, paragrafi 1, pika h) e Ligjit Penal të Bosnjës dhe Hercegovinës (LPB dhe H) në lidhje me pikat a), c), e), g), i), k) dhe pikat f) të nenit 173, paragrafi 1, të gjitha në lidhje me nenin 180, paragrafi 1 i LP të B dhe H. Për më shumë, në dispozicion është: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=411&završen=1&jezik=b>.

Trupi gjykues, duke i vlerësuar provat, posaçërisht deklaratat e dëshmitarëve okularë, duke iu referuar parimit të vlerësimit të lirë të provave, e ka marrë parasysh faktin se ka kaluar një kohë e gjatë nga ngjarja deri te dëshmia dhe, së këndejmi, ka përfunduar se në rast të mospërputhjes midis deklaratës drejtpërdrejtë të dhënë para trupit gjykues dhe deklaratave të dhëna pas ngjarjeve, nuk do të kundërshtohet vërtetësia e dëshmisë, nëse është fjala për deviacione periferike. Duke iu referuar të drejtës obligative ndërkombëtare në Bosnjë dhe Hercegovinë, si dhe përkufizimit ligjor të veprës penale të Krimeve kundër njerëzimit¹⁰⁹, trupi gjykues ka vërtetuar se kjo veprë penale përmban tri elemente, të cilat në mënyrë kumulative duhet të plotësohen:

1. Ekzistimi i sulmit të gjerë ose sistematik

Trupi gjykues, duke vlerësuar ekzistimin e këtij kushti, i është referuar përkufizimit të gjerësisë ose karakterit sistematik të sulmeve, të krijuar nga Gjykata Penale Ndërkombëtare për ish Jugosllavinë (GJPNJ) në lëndën Prokurori kundër Kunarcit dhe të tjerëve¹¹⁰, si dhe Prokurori kundër Kordiqit dhe Çerkezit¹¹¹, ku Gjykata ka konstatuar se fjala *i gjerë* do të thotë „aksione masive, të shpeshta, të përmasave të mëdha të zbatuara në mënyrë kolektive me seriozitet të dukshëm dhe të drejtuara kundër një numri të madh të viktimave“, kurse koncepti i sistematikes mund të përkufizohet si „model i organizuar në mënyrë të themeltë dhe të rregullt i bazuar në politikën e përbashkët me mjete të dukshme publike ose private“.

Trupi gjykues ka përfunduar se në periudhën relevante të aktakuzës, përkatësisht për periudhën nga muaji maj i vitit 1992 e deri në fund të muajit korrik të vitit 1992, ka ekzistuar sulmi i gjerë dhe sistematik, i cili, nga provat me radhë të paraqitura, ka vazhduar edhe pas kësaj periudhe, kurse ka qenë ekskluzivisht i drejtuar kundër popullatës civile boshnjake dhe kroate, duke e vënë në pah se si në atë kohë janë vënë barrikatadat në rrugët kryesore të Sarajevës, se si Sarajeva ka qenë në mënyrë intensive e granatuar si dhe se “Kuvendi i Republika Srpskës i datës 12.05.1992 ka urdhëruar themelimin e Ushtrisë së Republika Srpska dhe e ka emëruar gjeneral Ratko Mlladiqin si Shef të Shtabit

të Përgjithshëm, që në datën 22.05.1992 e ka urdhëruar themelimin e Korpusit sarajevas - të romanis“. Po ashtu, trupi gjykues i është referuar deklaratave të një numri të madh të dëshmitarëve. Dëshmitarët kanë pohuar se si ka ekzistuar gjendja e izolimit të përgjithshëm pas ardhjes së formacionit paramilitar „Shqiponjat e bardha“ në Gërbavicë. „Trupi gjykues në mënyrë të padyshimtë ka vërtetuar ekzistimin e sulmit të gjerë dhe sistematik në zonën e qytetit të Sarajevës, posaçërisht në vendbanimin Gërbavica.“

2. Statusi i personave kundër të cilëve është drejtuar sulmi – civilët

Trupi gjykues i citon Konventat e Gjenevës si burim obligativ ndërkombëtar të të drejtave në Bosnjë dhe Hercegovinë, burim sipas të cilit civilët janë të mbrojtur gjatë kohës së konflikteve dhe armiqësive të armatosura. Trupi gjykues ka vërtetuar se si të gjithë të dëmtuarit, të cilët në këtë lëndë kanë qenë në cilësi të dëshmitarëve të prokurorisë, kanë qenë civil. Vihet në pah se si në mënyrë të padyshimtë është provuar se si në civilët është shtënë në mënyrë të qëllimshme derisa civilët i kanë kryer aktivitetet e tyre. Po ashtu, vihen në pah shembuj të caktuar të sulmeve mbi civilët, siç është granatimi i spitalit Koshevo, Spitalit Shtetëror, si dhe aktivitetet e snajperistëve të drejtuara kundër civilëve në Sarajevë. Trupi gjykues ka vërtetuar se është plotësuar edhe kushti i dytë.

3. I akuzuari ka qenë në dijeni për sulmin dhe veprat e tij janë pjesë e sulmit (nexus)

Edhe pse disa dëshmitarë të caktuar kanë pohuar se Vllahoviçi ka qenë pjesëtar i njësisë „Engjëjt e bardhë“, kjo nuk është vërtetuar në mënyrë të padyshimtë. Megjithëkëtë, në mënyrë të padyshimtë është vërtetuar se të akuzuarit i janë lëshuar uniforma dhe armatimi, si dhe se ka qëndruar në vendbanimin Gërbavica. Trupi gjykues ka vërtetuar se Vllahoviçi ka qenë pjesëtarë i forcave, të cilat kanë kryer sulm të gjerë dhe sistematik. Gjykata, në bazë të ekspertizës psikiatrike, të kryer nga ana e ekspertës dr. Zorica Llazareviçi, ka vërtetuar se në kohën e kryerjes së veprave, të cilat Vllahoviçit i vihen në barrë, ai ka qenë i përgjegjshëm,

109 Neni 172 i Ligjit Penal të Bosnjës dhe Hercegovinës.

110 Prokurori kundër Kunarcit dhe të tjerëve [2015] MKSJ, IT-96-23/1-PT (MKSJ).

111 Prokurori kundër Kordiqit dhe Çerkezit GJPNJ, IT-95-14/2-T (GJPNJ).

me fjalë të tjera ka qenë i ndërgjegjshëm për veprat e tij dhe për pasojat e tyre si dhe ka dashur që të njëjtat të jenë pjesë e sulmit, i cili është zhvilluar në mënyrë sistematike.

Persekutimi i popullatës jo-serbe i kryer me vepër tjetër penale dhe vendimi i gjykatës së shkallës së parë

Gjykata e ka trajtuar çështjen e ekzistimit të persekutimit të cilitdo grup të njerëzve ose kolektiveve mbi baza të palejueshme. Duke e trajtuar këtë çështje, trupi gjykues i është referuar dokumenteve dhe standardeve ndërkombëtare, duke e theksuar posaçërisht praktikën e GJPNJ-së. Trupi gjykues, në bazë të fakteve, në mënyrë të pakundërshtueshme ka vërtetuar se Vllahoviçi ka kryer persekutimin në bazë kombëtare dhe fetare, me anë të vrasjeve, me dërgimin në skllavëri, me paraburgimet e paligjshme, me torturat, me dhunime, me zhdukjen e përdhunshme të personave, me veprat e tjera çnjerëzore si dhe me anë të plaçkitjes së pronës. Trupi gjykues, me deklaratat e dëshmitarëve të mbrojtur, ka vërtetuar se Vllahoviçi persekutimin e ka kryer me anë të plaçkitjes së të dëmtuarve, me anë të dhunimit, me dërgimin në skllavëri të të dëmtuarve, me anë të vrasjeve dhe me mënyrat e cekura të veprimeve e ka vërtetuar përgjegjësinë e tij individuale penale. Akuza ka nxjerrë një numër të madh të dëshmitarëve-të të dëmtuarve, të dëshmuarit e të cilëve ka qenë provë themelore, me të cilin është drejtuar Gjykata. Duhet të theksohet se numri i vogël i deklaratave të dëshmitarëve nuk është konsideruar si i mjaftueshëm me qëllim që trupi gjykues në mënyrë të padyshimtë të konstatojë përgjegjësinë e Vllahoviçit dhe, në ato raste, në bazë të parimit in dubio pro reo e ka liruar lidhur me pretendimet e caktuara¹¹². Trupi gjykues i shkallës së parë e ka dënuar Veselin Vllahoviçin me dënimin afatgjatë në kohëzgjatje prej 45 vitesh.

Modeli unik i sjelljes së Veselin Vllahoviçit dhe keqtrajtimi i viktimave

Siç është cekur, në këtë lëndë deklarata ka dhënë një numër

i madh i dëshmitarëve – civil, të cilët e kanë përjetuar ferrin e Gërbavicës. Nga të gjitha deklaratat, Trupi gjykues ka mundur për të përfunduar se ka ekzistuar një varg i sjelljeve të kryera nga ana e Veselin Vllahoviçit, sipas të cilave ai është dalluar nga të tjerët. Së këndejmi, në bazë të deklaratave të dëshmitarëve është vërtetuar ekzistimi i një modeli unik të sjelljes së Vllahoviçit – si të sjelljeve, të cilat kanë të bëjnë me reputacionin e tij, me pamjen dhe me rrobat, të cilat i ka veshur, ashtu edhe modeli unik i abuzimit dhe i keqtrajtimit të popullatës së Gërbavicës. Kështu, shumica e dëshmitarëve të të akuzuarit Vllahoviç, atë e përshkruan si person i cili shfaqet në Gërbavicë në fillim të muajit maj të vitit 1992, në anën e ushtrisë serbe.¹¹³ Dëshmitarët e tjerë nuk e kanë njohur më parë, por kanë dëgjuar rrëfime sipas të cilave „aso kohe e gjithë Gërbavica ka shushuritur për njeriun monstruoz i cili i viziton shtëpitë, plaçkit, dhunon dhe vret“.¹¹⁴ Vllahoviçi e ka bartur vulën dalluese sipas kapelës së tij të zeze - „shajkaqës“, të cilën e ka bartur aso kohe dhe të cilën e bartë edhe në video spotin, i cili ka qenë shfaqur në Stacionin e TV „Srna“, në të cilin Vllahoviçi, me disa persona, qëndron në barrikadë me flamur, mban armatim automatik dhe i tregon tre gishtërinjtë, kurse në kokë e ka „shajkaqën“. Dëshmitarët thonë se Vllahoviçi ka shkuar nga Gërbavica me një Golf të bardhë dhe se ka pasur një thikë të gjatë.¹¹⁵ Një nga karakteristikat e tij ka qenë edhe qasja universale ndaj të dëmtuarve, kërcënimet me „therje“ ose me „vrasje“, kërkimi i „shpërblimit për jetën“, si dhe të cekurit e „përroit“, në të cilin do t'i dërgoj viktimat me qëllim të likuidimit.¹¹⁶ Njërit dëshmitarë, duke ia vënë thikën nën fytyrë dhe duke e kërcënuar se do ta ther, i ka thënë „ti do të më jesh i 87-ti sipas radhës!“.¹¹⁷ Dëshmitarët e kanë pohuar se Vllahoviçi viktimave të veta iu është kërcënuar me dërgimin në Trebeviç (bjeshkë e cila gjendet jo larg nga vendbanimi sarajevas Gërbavica), vend në të cilin një numër i madh i viktimave të tij janë zhvarrosur. Dëshmitari Nijaz Alihoxhiçi ka thënë „M'i ka kërkuar 10.000,00 DM që t'ia jap dhe nuk do të më pres. Kur kemi shkuar në Trebeviç, mbi njëfarë grope, unë e kam ndjerë një shije të pakëndshme, kurse

112 Është fjala për deklaratat e dëshmitarit, që nuk kanë fuqi dëshmuuese, duke përjashtuar secilin dyshim të arsyeshëm, që të mund të nxirrite përfundimin kundër Vllahoviçit, ose për deklarata të papëruptshme të më shumë dëshmitarëve mbi të njëjtën ngjarje.

113 Sipas deklaratave të dëshmitarëve: „D-35“, „D-36“, „D-13“, „D-47“, „Muhamed Shehiq, „D-39“, „D-5“, Rasim Torlak, „D-24“, „D-28“, „D-43“ dhe „D-10“.

114 Deklaratë e dëshmitares Razija Durakoviçi.

115 Deklaratë e dëshmitarit: Denis Suliq, „D-5“, „D-16“, „D-25“, „D-11“, Gjevdet Delaliq.

116 Deklarata të dëshmitarëve: „D-16“, „D-6“ i „D-21“.

117 Deklaratë e dëshmitarit „D-21“.

ai më ka thënë se pikërisht aty ka prerë shumë bali!“ Edhe dëshmitarët e tjerë flasin se si iu është kërcënuar Vllahoviqi me „dërgimin në përrua“.¹¹⁸

Dhunimin kryesisht e ka kryer në banesat e të dëmtuarve, të cilat pas kësaj edhe i ka plaçkitur, kurse disa prej viktimave i ka dërguar në banesën e tij në Vracama.¹¹⁹ Viktimat e dhunimit e kanë theksuar se Vllahoviqi i ka lidhur me zinxhirë dhe me pranga për radiator, si dhe i ka ngujuar në banesë¹²⁰. Dëshmitarët „D-11“ dhe „D-29“, të cilat në kuadër të radhës së punës disa herë kanë pasur rastin për të pastruar banesën e të akuzuarit, pohojnë se kur kanë shkuar në banesë pothuajse gjithmonë kanë hasur në gjurmë të gjakut dhe të urinës, derisa dëshmitarët „D-1“, „D-6“ dhe „D-11“ në të njëjtin edhe i ka dhunuar. Disa viktimave Vllahoviqi iu ka thënë që ta quajnë me emrin „Dragan“¹²¹, me qëllim që ta fsheh identitetin e tij. Megjithatë, ushtarët, të cilët kanë qenë në shoqëri me te e kanë quajtur me emrin „Batko“, si edhe për arsye se në Gërbavicë në atë periudhë ka qenë e njohur mënyra me të cilën egërsisht i ka keqtrajtuar viktimat, për çka edhe nuk ia ka dalë me fshehjen e identitetit.

Procedura sipas mjeteve juridike dhe vendimi i panelit ankimor

Të dyja palët në procedurë në kohë i kanë deklaruar ankesat për shkak të gjendjes faktike gabimisht dhe në mënyrë të paplotë të vërtetuar. Prokuroria e ka deklaruar ankesën sipas së cilës trupi gjykues nuk i ka vlerësuar në mënyrë të rregullt provat e paraqitura, të cilat kanë pasur të bëjnë me 6 pika të aktakuzës, për të cilat është liruar i akuzuari. Prokuroria e ka vënë në spikamë se trupi gjykues gabimisht i ka vlerësuar deklaratat e dëshmitarit Shefik Menziloviqit. Paneli ankimor këtë pretendim e konsideron të pabazuar, nga arsyeja se deklaratat e dëshmitarit nuk e ka vërtetuar faktin me siguri të plotë. Më tutje, Prokuroria e ka cekur se si trupi gjykues gabimisht i ka vlerësuar deklaratat e dëshmitarëve A-25, Zoran Kataniqit, Gjorgje Nedeljkoviqit dhe Dragoljub Gjukanoviqit. Paneli ankimor i ka refuzuar këto pretendime si të pabazuara. Mbrojtësit e Vllahoviqit e kanë kontestuar aktgjykimin për shkak të shkeljeve thelbësore të procedurës

penale – gjendjes faktike gabimisht dhe në mënyrë të paplotë të vlerësuar, duke e vendosur kërkesën në mënyrë alternative: anulimin e aktgjyimit të shkallës së parë dhe mbajtje të sërishme të shqyrtimit kryesor ose shqiptim të sanksioneve më të buta për Vllahoviqin. Mbrojtja konsideron se trupi gjykues „gabimisht e ka vërtetuar gjendjen faktike në pikëpamje të ekzistimit të sulmeve gjerësisht të përhapura dhe sistematike“. Mbrojtja e ka argumentuar këtë pohim duke pretenduar se si në periudhën kur Vllahoviqi i ka kryer veprat penale ka ekzistuar konflikti i të dyja palëve dhe jo sulm sistematik i njëres palë. Paneli ankimor e ka refuzuar këtë pretendim si të pabazuar. Mbrojtja ka kontestuar se i akuzuari ka qenë në dijeni për sulmin dhe se veprat e tij janë pjesë e sulmit. Mbrojtja ka theksuar se si nuk është provuar se Vllahoviqi ka qenë pjesëtarë i formacionit paramilitar „Shqiponjat e bardha“, si edhe i cilëso njësi tjetër paramilitare si dhe se, së këndejmi, nuk është provuar qëllimi diskriminues gjatë persekutimit, duke pohuar se si Vllahoviqi i ka kryer veprat e caktuara penale edhe ndaj pjesëtarëve të popullit serb dhe atë duke iu referuar asaj se si Vllahoviqi i ka dhunuar edhe femrat e kombësisë serbe. Pretendimet e mbrojtjes të cekura në ankesë, me përjashtim të pretendimeve të pikës 12 të pjesës liruese të aktgjyimit, janë refuzuar si të pabazuara.

Paneli ankimor e ka shqyrtuar pretendimin e mbrojtjes sipas të cilit Vllahoviqi i është shkelur e drejta në mbrojtje, posaçërisht duke theksuar se si Vllahoviqi nuk ka pasur kohë të mjaftueshme për përgatitjen e mbrojtjes. Kështu, mbrojtja i është referuar mospërputhjes midis deklaratave të dëshmitarëve të Prokurorisë të dhëna menjëherë pasi që kanë ndodhur ngjarjet dhe deklaratave me gojë para trupit gjykues të shkallës së parë. Mbrojtja edhe më tutje e ka vënë në pyetje paanashmërinë e trupit gjykues si dhe kredibilitetin e disa dëshmitarëve të caktuar, sepse trupi gjykues i shkallës së parë ia ka ndaluar mbrojtjes për t'i shtruar pyetje të caktuara atij dëshmitari. Llazareviqi në këtë pjesë të ankesës ka cekur edhe shumë shembuj individual në lidhje me dëshmitë e dëshmitarëve – viktimat të dhunimit. Nga ana tjetër, disa autorë i theksojnë pohimet e kundërta,

118 Deklarata të dëshmitarëve: „D-47“, „D-35“, „D-36“ dhe „D-29“.

119 Paragrafi 61 i aktgjyimit.

120 Deklarata të dëshmitarëve „D-6“, „D-1“ dhe Manuela Kreshiq.

121 Deklarata të dëshmitarëve: „D-6“ dhe „D-8“.

duke pohuar se si dëshmitarët e mbrojtur – viktimat të dhunës seksuale nuk kanë qenë mjaft të mbrojtur si dhe se, me gjithë faktin se është mundësuar që dëshmitë e tyre të incizohen me mjete audio vizuale, fytyrat e tyre kanë qenë të dukshme kur deklaratat është prezantuar para gjykatës.¹²²

Pjesa e ndryshuar e aktgjykimit – pika e 12 e pjesës ndëshkuese

Trupi gjykues i shkallës së parë me pikën 12 e ka dënuar Vllahoviçin për kryerjen e persekutimit me vrasjen e Zlatko Salçinit. Mbrojtja ka theksuar se deklaratat e dëshmitarit Esad Çoho dhe dëshmitarit D-37 dallojnë thelbësisht.

Përndryshe, sipas deklaratës së dëshmitarit Esad Çoho, të dëmtuarin Zlatko Salçin e kanë arrestuar pjesëtarët e „Shqiponjave të bardha“, kurse sipas deklaratës së dëshmitares D-37 këtë e ka bërë Vllahoviçi. Megjithëkëtë, paneli ankimor e ka vënë në spikamë se si dëshmitarja D-37 nuk mundet me siguri për të pohuar se në mesin e personave, të cilët e kanë arrestuar të dëmtuarin, ka qenë edhe Veselin Vllahoviçi. Po ashtu, bashkëshortja e Esad Çohos në shënimet zyrtare të dhëna agjencisë Shtetërore për hetime dhe mbrojtje të datës 04.01.2011 ka deklaruar se si Veselin Vllahoviçi „nuk ka asgjë“ me arrestimin e burrit të saj. Trupi gjykues ka përfunduar se si Prokuroria i ka parashtruar provat, të cilat kanë të bëjnë me arrestimin e të dëmtuarit, por jo edhe ato në bazë të të cilave mund të vërtetohet se Vllahoviçi ka marrë pjesë në vrasjen e tij, arsye kjo pse konstaton se nuk është provuar se Vllahoviçi e ka kryer këtë vepër penale. Trupi gjykues ka qenë i mendimit se anulimi i aktgjykimit vetëm në lidhje me njëren pikë do të zvarriste në mënyrë plotësuese procedurën dhe, së këndejmi, ka vendosur për ta modifikuar aktgjykimin në lidhje me këtë pikë. Paneli ankimor e ka theksuar se si, me rastin e matjes së lartësisë së dënimit, krahas qëllimit të dënimit, dënimin është e nevojshme për ta llogaritur në atë mënyrë, e cila merr parasysh edhe rrethanat vështirësuese e edhe ato lehtësuese.

Rrethana vështirësuese janë:

1. Modeli i sjelljes së Vllahoviçit: i parë në: „sasinë dominuese dhe të pazakonshme kriminale, e cila është e manifestuar me brutalitet dhe mungesë tmerruese të skrupujve“;
2. Pasojat, të cilat veprimet e tij i kanë lënë në viktimat si dhe në familjet e tyre, por edhe në popullatën e vendbanimeve Gërbavica, Vraca dhe Kovaçiqi;
3. Rrethanat e atmosferës: „...frikës, pashpresës, pasigurisë së viktimave,“ të cilat në mënyrë evidente i ka shfrytëzuar i akuzuari me qëllim që të manifestojë epërsinë e tij;
4. Intensiteti i rrezikimit dhe shkelja e të mirave të mbrojtura është i shprehur në lidhje me të akuzuarin dhe
5. Dënueshmëria e mëhershme e Veselin Vllahoviçit.

Paneli ankimor ka vërtetuar se nuk ekzistojnë rrethana lehtësuese, të cilat do të ndikonin në zvogëlimin e dënimit në rastin konkret.¹²³ Megjithëkëtë, gjatë matjes së dënimit është marrë parasysh edhe ajo se Vllahoviçi është liruar për pikën 12 të pjesës ndëshkuese të aktgjykimit të shkallës së parë. Gjykata në fund i ka nxjerrë konkluzionet në bazë të deklaratave të dëshmitarit Aresni Shkipinit se gjatë kohës së kryerjes së veprave penale Veselin Vllahoviçit ka ekzistuar stacioni i policisë Sarajeva e Re (Novo Sarajevo), me departamentin për luftimin e kriminalitetit. Më tutje, dëshmitari ka deklaruar se ka arritur informacioni nga ministria e punëve të brendshme që të burgoset „Batko“, e megjithëkëtë i njëjti ka ikur pak para se informacioni të ketë arritur. Paneli ankimor ka ardhur te konkluzioni se Vllahoviçit heshturazi i është miratuar kryerja e shumë veprave penale dhe atë me qëllim të sulmit sistematik dhe të gjerë. Paneli ankimor e ka dënuar Veselin Vllahoviçin me dënim afatgjatë në kohëzgjatje prej 42.

122 Aldina Muslija, „Të mbijetuarit e harruar: Një rast studimi mbi qasjen ndaj Drejtësisë dhe Mjeteve juridike për Viktimat e Dhunës Seksuale në Bosnjë dhe Hercegovinë“ (The Forgotten Survivors: A Case Study on Access to Justice and Remedies for Victims of Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina.)” 2013, 56, në dispozicion në: [http://goja.ceu.hu/search~S0/X?aldina muslija&SORT=D](http://goja.ceu.hu/search~S0/X?aldina%20muslija&SORT=D).

123 Paragrafi 724.

Përfundim:

Veselin Vllahoviç Batko nuk është simbol i trimërisë ose dikush në të cilin kushdo qoftë do të krenohet. „Monstrumi nga Gërbavica“ – siç e kanë quajtur, kurrë nuk ka marrë pjesë në kurrfarë aksioni ushtarak si dhe as që ka qenë formalisht anëtar i cilitdo formacion ushtarak ose paramilitar, edhe pse emri i tij është lidhur me disa formacione të caktuara. Me një arsimim modest dhe me një sjellje të dhunshme, ka qenë pikërisht mjet për realizimin e një plani më të madh. Përfundimi i Gjykatës së B dhe H se si në mënyrë të heshtur Vllahoviçit i janë miratuar kryerja e të gjitha krimeve me qëllim të sulmit sistematik në të vërtetë e tregon se ai ka qenë i instrumentalizuar nga ana e atyre, të cilët ia kanë miratuar veprimet e tilla. Në mbështetje të kësaj flet edhe aktgjykimi, ku është vërtetuar se ka kryer krime ndaj civilëve të pafuqishëm. Batko i egër dhe brutal, i cili ka lëvizur ato vite nëpër vendbanimin sarajevas të Gërbavicës, ka qenë frika më e madhe e popullatës në atë periudhë, e pas kësaj trauma e tyre e përjetshme. Edhe pse i është miratuar kryerja e krimeve, ai nuk ka qenë dikush të cilit i është besuar sjellja e vendimeve të as farë rëndësie për sukseset e „Engjëjve të bardhë“ ose të cilësdo njësi paramilitare ose militare, anëtar ose bashkëpunëtor i të cilës ka qenë. Qëllimi i veprimtarisë së tij ka qenë mbjellja e frikës dhe e panikut tek popullata. Ai, si individ, nuk ka qenë i domosdoshëm për arritjen e qëllimeve, por ajo çfarë ka bërë ai gjithsesi se po. Duke e pasur

parasysh se një nga mekanizmat e drejtësisë tranzicionale është edhe ndjekja penale, miratimi i një aktgjykimi të këtillë është jashtëzakonisht i rëndësishëm, por edhe i ndryshëm nga aktgjykimet dënuese për individët udhëheqës. Rëndësia e këtij aktgjykimi shihet, midis të tjerash, edhe në dënimin e asaj që Vllahoviçit e ka përfaqësuar – të të gjithë asaj prej të cilës popullata e Gërbavicës dhe e vendbanimeve përreth është frikësuar. Aktgjykimi për „Monstrumin nga Gërbavica“, ashtu siç e kanë quajtur, përbënë një satisfaksion të pjesshëm për qindra viktimat e tij, por në të njëjtën kohë nuk lë kurrfarë pasojash në ata, të cilët ia kanë mundësuar që të jetë mbret i jetës dhe i vdekjes në atë periudhë. Kur është fjala për reparacionet, Gjykata, të gjithë të dëmtuarit të përfshirë në këtë lëndë i ka udhëzuar për padi gjyqësore. Edhe pse nuk kemi më shumë informacione mbi kërkesat pronësore juridike, është pak e besueshme se të dëmtuarit kërkesat e tyre mund t'i realizojnë, duke pasur parasysh se Batko ka qenë i një gjendjeje të dobët pronësore.

Veselin Vllahoviç ndodhet në vuajtje të dënimit afatgjatë në Entin ndëshkues-përmirësues të Foçës. Vendimi mbi vuajtjen e dënimit në ENP ka hasur në kundërshtim të madh në publik, për shkak të mundësisë që Vllahoviçit atje të trajtohet si hero si dhe për shkak të faktit se është fjala për të njëjtin institucion nga i cili ka ikur Radovan Stankoviç kur ka qenë në vuajtje të dënimit për krime të luftës dhe ka qenë në arrati plot 5 vite.

Drejtësia tranzicionale në Serbi

Kompensimet e dëmeve për torturimin dhe trajtimin çnjerëzor në kampet e Republikës së Serbisë:

Studimi i rastit *Shljivovica* dhe *Mitrovo Polje*

Miodrag Pantović

Hyrje

Qëndrimi zyrtar i ish Republikës Federale të Jugosllavisë (RFJ) si dhe Republikës së Serbisë gjatë konflikteve të luftës në territoret e Bosnjës dhe Hercegovinës (B dhe H) në periudhën kohore 1992-1995 ka qenë që RFJ nuk është palë pjesëmarrëse e konfliktit të armatosur dhe se gjendej në gjendjen e luftës së tërthortë, kurse autoritetet e RFJ janë të obliguara që t'i respektojnë të gjitha të drejtat dhe zakonet e luftës në rast se do të rezultonte deri te shpërthimi i konflikteve të luftës në territorin e RFJ-së. Dhe njëmend, konflikte të drejtpërdrejta ushtarake në territorin e RFJ-së dhe, me vet këtë, edhe në Serbi nuk ka pasur, pos incidenteve sporadike në zonat kufitare, posaçërisht në rajonin e Drinës. Megjithatë, gjatë vitit 1992, posaçërisht në vitin 1993 rezultoi deri te një varg shkeljesh të rënda të të drejtave të njeriut të popullatës civile boshnjake në zonat kufitare nga drejtimi i B dhe H në territorin e RFJ-së, të kryera nga ana e serbëve të Bosnjës dhe e Ushtrisë së Jugosllavisë (UJ). Shembujt më të qartë i përbëjnë shkatërrimi i fshatit Kukuroviq në komunën Pribojit në Serbi, si dhe i fshatit Bukovica në komunën e Pljevljes në Mal të Zi. Po ashtu ka rezultuar edhe deri te kidnapimet, zhdukja dhe vrasja e civilëve të kombësisë boshnjake, qytetarëve të RFJ-së dhe Serbisë në zonën kufitare me B dhe H nga ana e formacioneve paramilitare të serbëve boshnjak (rastet Sjeverin dhe Shtpce). Një nga format më të rënda të

shkeljes së të drejtave të njeriut ka qenë edhe parburgosja masive, kurse më vonë edhe deportimi i civilëve boshnjak nga formacionet policore dhe ushtarake të Republika Srpska nga Policia e Malit të Zi gjatë pranverës së vitit 1992, pas të cilave shumicës së personave të deportuar i humbet çdo gjurmë. Nga viti 2006, të mbijetuarit dhe anëtarët e familjeve të tyre kanë iniciuar procedura të kompensimit të dëmit para gjykatave në Mal të Zi, prej të cilave shumica në momentin e shkrimit të këtij punimi nuk ka qenë të përfunduara¹²⁴.

Gjatë muajit korrik të vitit 1995, pas rënies së zonave të mbrojtura të Srebrenicës dhe Zhepës, rezultoi deri te sjellja çnjerëzore dhe shkelja masive e të drejtave të njeriut të civilëve të shpërngulur boshnjak, të cilët në numër të madh kishin ikur në territorin e RFJ-së. Në atë periudhë, pas kalimit të vijës së kufirit të Serbisë dhe B dhe H, një numër i madh i civilëve boshnjak janë burgosur dhe vendosur në qendra private në territorin e Serbisë dhe pas kësaj i janë ekspozuar sjelljeve çnjerëzore gjatë qëndrimit në kampe edhe pse zyrtarisht nuk kanë qenë pjesëmarrës në luftë, shteti i Serbisë, i cili as që e kishte njohur ndërkombëtarisht B dhe H, duke u sjellë në mënyrë çnjerëzore ndaj refugjatëve boshnjak, i ka shkelur, si normat ligjore vendore, ashtu edhe ato ndërkombëtare, të cilat kanë të bëjnë me mbrojtjen e refugjatëve dhe të personave të ekspozuar persekutimeve gjatë kohëzgjatjes së konfliktit të armatosur dhe atë para së

124 Në dispozicion në http://www.prelevic.com/human_rights_deportacija.htm, qasur në muajin shkurt të vitit 2015.

gjithash Konventën e Gjenevës mbi Statutin e refugjatëve të vitit 1951 si dhe Protokollin e New Your-kut mbi statusin e të njëjtëve të vitit 1967¹²⁵, si dhe dispozitat e Kushtetutës së Republikës së Serbisë¹²⁶ të vitit 1990, dhe të Kushtetutës së RFJ-së të vitit 1992¹²⁷. Po ashtu, është shkelur edhe protokollin i Konventës së Gjenevës mbi mbrojtjen e viktimave të konflikteve të armatosura ndërkombëtare, nënshkruar në cilës, në atë moment, ka qenë, si shtet trashëgimtar i RSFJ-së, RFJ.¹²⁸ Për shkak të torturës fizike dhe psikike, të cilës i janë ekspozuar gjatë qëndrimit në kampe, një numër i viktimave e ka iniciuar procesin për kompensimin e dëmit, i cili me gjithë rezistencat e mëdha procesore, zvarritjet e kontestimeve dhe qëndrimin e përgjithshëm negativ ndaj mekanizmave preparator, zgjat edhe më tutje para Gjykatës Themelore në Beograd.

Rënia e e enklavës së Zhepës dhe kampet Mitrovac dhe Shljivovica

Vendi Zhepa gjendet në territorin e Bosnjës dhe Hercegovinës, në komunën e Rogaticës, menjëherë në afërsi të kufirit me Republikën e Serbisë, përkatësisht ish RFJ-në. Sipas të dhënave të regjistrimit të paraluftës të vitit 1991, Bashkësia Lokale e Zhepës ka pasur 2441 banorë prej të cilëve 95% kanë qenë mysliman/boshnjak¹²⁹. Me fillimin e luftës në B dhe H në muajin prill të vitit 1992, e posaformuara aso kohe Ushtria e Republika Srpska (URS), me ndihmën e Armatës Popullore të Jugosllavisë (APJ) dhe formacioneve paramilitare merr nën kontroll vendet përreth (Rogatica,

Vishegradi dhe Foça) duke kryer persekutimin, vrasjen dhe dëbimin e popullatës boshnjake gjë që rezultojnë që një pjesë e popullatës boshnjake nga këto anë të fshihet në Zhepë, kurse Zhepa, krahas Srebrenicës dhe Gorazhdës, bëhet një nga enklavat e tjera boshnjake në Bosnjën Lindore. Rrjedha e cekur e ngjarjeve të luftës rezultojnë deri aty sa që numri i popullatës së enklavës së Zhepës vullshëm rritet kështu që në atë hapësirë të vogël gjatë vitit 1993 banojnë midis 15000 dhe 20000 njerëz. Në muajin prill të vitit 1993, gjatë sulmeve të vazhdueshme të URS dhe situatës së rëndë humanitare, e cila mbretëronte në zonën e enklavës, Këshilli i Sigurimit i Kombeve të Bashkuara e sjellë vendimin mbi shpalljen e Zhepës së bashku edhe me katër (4) enklavat e tjera boshnjake zona të mbrojtura nën kontrollin e Forcave Mbrojtëse të Kombeve të Bashkuara (UNPROFOR)¹³⁰ dhe gjendja e tillë, me disa modifikime të caktuara, zgjat krejt deri në muajin korrik të vitit 1995.

Në muajin korrik të vitit 1995, URS e fillon operacionin me emrin „Krivaja” në hapësirën e zonave të mbrojtura të Srebrenicës dhe të Zhepës.¹³¹ Srebrenica bie qysh në datën 11 korrik. Megjithatë, ngjarjet në enklavën e Zhepës marrin një rrjedhë tjetër. Mbrojtja e enklavës njoftohet për krimet masive dhe gjenocidin i cili po zhvillohej në Srebrenicë dhe përpiqet për të prolonguar rënien e enklavës në mënyrë që të sigurojë më shumë kohë për tërheqjen e popullatës¹³². Në atë moment, në hapësirën e enklavës ndodhen sipas vlerësimeve prej 10000 deri 15000 njerëz.

125 Rregullorja mbi ratifikimin e konventës mbi statusin e refugjatëve me aktin përfundimtar të konferencës së autorizuarve të plotfuqishëm të Kombeve të Bashkuara mbi statusin e refugjatëve, Gazeta Zyrtare e RFPJ – Marrëveshjet Ndërkombëtare dhe marrëveshjet e tjera nr. 7/60, Beograd, neni 3: „Shtetet nënshkruese do të zbatojnë dispozitat e kësaj konvente ndaj refugjatëve pa diskriminim në pikëpamje të rasës, besimit ose vendit të prejardhjes”.

126 Kushtetuta e Republikës së Serbisë, Gazeta Zyrtare RS 1-90, Beograd, neni 26: „Garantohet respektimi i personalitetit njerëzor dhe i dinjitetit në procedurën penale dhe në çfarëdo procedure tjetër, në rast të privimit përkatësisht kufizimit të lirisë si dhe gjatë kohës së ekzekutimit të dënimit. Askush nuk guxon t’i nënshtrohet torturës, dënimit dhe sjelljes poshtëruese”.

127 Kushtetuta e Republikës Federative të Jugosllavisë, Gazeta Zyrtare e RFJ-së, viti I, 1/92, Beograd, neni 22: „Garantohet pacenueshmëria e integritetit fizik dhe psikik të njeriut, e privatësisë së tij dhe e të drejtave të tij personale. Garantohet dinjiteti personal dhe siguria e njeriut”.

128 Konventa e Gjenevës mbi sjelljen ndaj të burgosurve të luftës – Konventa e III-të e Gjenevës, Gazeta Zyrtare e RFPJ nr. 24/50, Beograd, neni 87, paragrafi 3: „Është i ndaluar çdo dënim kolektiv për vepra individuale, çdo dënim trupor, çdo mbyllje në hapësirat, të cilat nuk janë të ndriçuara me dritën e ditës dhe, në përgjithësi, çdo formë e torturës ose e egërsisë”.

129 “Përbërja nacionale e popullatës – Rezultatet për Republikën sipas komunave dhe vendbanimeve në vitin 1991.”, buletini statistikor nr. 234, Botim i Entit Shtetëror për Statistika të Republikës së Bosnjës dhe Hercegovinës, Sarajevë 1991.

130 Rezoluta e Këshillit të Sigurimit nr. 824 (e qasshme në <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3b00f16028>) pristupljeno: shkurt, 2015.

131 Prokurori kundër Tolimirit, Miletiqit dhe Gverës, lënda nr. IT’-04-80-PT, aktakuza e parë e ngritur në datën 10 shkurt të vitit 2005.

132 *Ibid.*

Me negociatat e URS me ndërmjetësimin e përfaqësuesve të ish kontingjentit ukrainas të UNPRFOR-it fillon evakuimi i grave, i fëmijëve dhe i pleqve në drejtim Klادنjës, që ndodhej nën kontrollin e forcave të Ushtrisë së Bosnjës dhe të Hercegovinës. Fatkeqësisht, gjatë negociatave, URS e shkel marrëveshjen dhe e kidnapon Avdo Paliqin, ish komandantin e mbrojtjes të enklavës dhe më vonë e privon atë nga jeta. Në datën 31 korrik të vitit 1995 pjesëtarët e URS e marrin enklavën plotësisht, derisa pjesa më e madhe e banorëve meshkuj, që nuk ishte fshehur në pyjet në rrethinë, në mënyrë që të depërtojnë deri te territori nën kontroll të Armatës së B dhe H, ik drejt lumit Drin, përkatësisht liqenit artificial Peruqac¹³³.

Zhepa e ka përbërë të vetmin territor nën kontrollin e Armatës së B dhe H, që gjendej menjëherë pranë kufirit me URS, prej të cilës e ka ndarë gryka e lumit Drin dhe liqeni Peruqac. Refugjatët nga Zhepa në gjendje e tyre të përgjithshme të pashpresë pas rënies së enklavës kanë konsideruar se me kalimin në territorin e RFJ do të jenë më të sigurt, sepse, midis të tjerash, në kufirin midis RFJ dhe B dhe H është gjendur edhe kontingjenti i vëzhguesve ndërkombëtar, kurse në RFJ në mënyrë aktive edhe misioni i Komitetit Ndërkombëtar të Kryqit të Kuq (KNKK). Në grupin, i cili ka ikur, janë gjendur rreth 850 njerëz, në mesin e të cilëve edhe disa dhjetëra të mitur dhe dy (2) gra¹³⁴. Kalimi i refugjatëve është zhvilluar kryesisht në mënyrë kaotike dhe të paorganizuar me anë të përdorimit të barkave dhe të lundrave të improvizuara, kurse pjesa më e madhe e të ndjekurve e ka kaluar lumin gjatë granatimeve të shpeshta nga URS. Vet procesi i kalimit ka zgjatur disa javë nga fundi i muajit korrik e deri në mesin e muajit gusht të vitit 1995, derisa mbledhja, klasifikimi dhe seleksionimi i refugjatëve nga UJ është zhvilluar sipas një modeli të përcaktuar¹³⁵.

Gjatë kalimit të liqenit dhe ngritjes nëpër shkëmbinjtë vështirë të qasshëm të grykës së bjeshkëve Tara, të persektuarit kanë qenë të ndaluar nga pjesëtarët e UJ. Pjesëtarët e UJ rregullisht kanë kontrolluar refugjatët, shpesh duke ua marrë atyre gjërat e vlershme dhe ato të tjera personale, ndonjëherë edhe medikamentet dhe materialin mjekësor. Me rastin e kontrolleve të një grupi në bjeshkën Zvezda, pjesë e masivit të bjeshkës Tara, pjesëtarët e UJ pas maltretim të kanë vrarë Mujë Hoxhiqin nga Zhepa¹³⁶. Pas përfundimit të veprimit të cekur, refugjatëve iu është urdhëruar të qëndrojnë të ulur në tokë me kokën teposhtë, kurse pas kësaj, pjesëtarët e UJ e kanë bërë bartjen e refugjatëve deri te shkolla në fshatin Jagoshticë në komunën e Bajina Bashtës. Gjatë dërgimit deri te fshati Jagoshticë, shumë boshnjak janë rrahur dhe keqtrajtuar në mënyra të ndryshme poshtëruese dhe shpesh janë detyruar që ashtu të rraskapitur të vrapojnë deri te qendra e tubimit në Jagoshticë, e cila ka qenë disa kilometra në largësi nga vendi i kapjes. Kanë pasuar kontrolle të reja si dhe marrja e gjërave të çmueshme me anë të fyerjeve, sharjeve dhe keqtrajtmeve nga pjesëtarët e UJ. Refugjatët shpesh e kanë kaluar natën nën qiellin e hapur me duart në pozitën pas koke, krahas sjelljeve të tjera çnjerëzore¹³⁷. Pas kësaj ka rezultuar deri te transferimi i refugjatëve në qendrat e tubimit të formuara në Shjivovicë, komuna e Çajetinës, në një hapësirë të kazermave të shkatërruara të ndërmarrjes ndërtimore Planum, në të cilat deri në lëshimin e tyre kanë banuar rreth 400, dhe në fshatin Mitrovac, komuna e Aleksandrovcit, në hapësirën e ish pushimores së fëmijëve, në të cilën deri në fund të vitit 1996 kanë banuar rreth 450 njerëz¹³⁸. Transferimi deri te kampi është bërë me anë të kamionëve, derisa shpesh, gjatë hyrjeve në kamion, të burgosurit janë rrahur nga pjesëtarët e policisë ushtarake. Kamionët kanë qenë të stërmbushur, gjë

133 Prokurori kundër Tolimirit, Miletiqit dhe Gverës, lënda nr. IT'-04-80-PT, aktakuza e parë e ngritur në datën 10 shkurt të vitit 2005.

134 E qasshme në <http://www.hlc-rcd.org/?p=13128>; e qasshme në muajin shkurt të vitit 2015.

135 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 11-12.

136 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 12.

137 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 11-12.

138 Jelena Grujiq, "Ferri nën rojën e shtetit", *NIN: 3148*, 2011, e qasur në muajin shkurt të vitit 2015 në <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=60586>.

që ka shkaktuar vdekjen e një personi si rezultat i ngufatjes, derisa shumë prej tyre e kanë janë alivanosur¹³⁹.

Të dyja kampet i kanë siguruar pjesëtarët e MPB-së së Republikës së Serbisë. Gjatë hyrjes në kamp, të burgosurit kanë kaluar përmes një korridor të policëve, të cilët i kanë rrahur me shkopinj gome, me shqelma, me grushte dhe me shkopinj. Dhomat kanë qenë të stërmbushura. Ushqimi ka qenë i pamjaftueshëm dhe i çrregullt. Të burgosurve në kamp ua kanë ofruar një racion ditor, të cilin është dashur ta hanë për tre minuta. Ata, të cilët kanë qenë të fundit në ngrënie e racionit, janë rrahur. Vetëm pas një muaji, të burgosurve të kampit iu është bërë e mundshme që të lahen. Shumica e të burgosurve në kamp kanë qenë të infektuar me zhugë dhe me morra¹⁴⁰. Të burgosurit e kampeve kanë qenë të detyruar që të bëjnë kryq dhe të këndojnë këngë çetnike si kusht për të shkuar në WC. Policët kanë hyrë natën e ditën në dhoma, ku kanë qëndruar të burgosurit e kampeve dhe ata sipas rastësisë i kanë marrë dhe i kanë rrahur të burgosurit në mënyrën më të egër – me shkopinj gome, me grushte, me shqelma, me kablo elektrike, me pjesë të armaturës, me shufra të hekurit dhe me degë drurësh. Një pjesë e policëve ua ka fikur cigaret nëpër trup të burgosurve, i kanë detyruar për ta pirë ujin në të cilën më herët e kanë derdhur vajin e motorit, ua kanë vënë gypat e ujit në anus dhe pastaj e kanë lëshuar ujin në atë gyp. Disa të burgosur kanë qenë të keqtrajtuar seksualisht. Nga pasojat e torturës, 4 persona kanë vdekur në kamp¹⁴¹. Marrjen në pyetje të të burgosurve e kanë kryer policët në uniformë ose inspektorët në rroba civile dhe me anë të rrahjeve janë përpjekur të nxjerrin nga ta pranimin mbi gjoja pjesëmarrjen e tyre në krimet ndaj serbëve. Gjatë marrjes në pyetje, policët, të cilët

i kanë rrahur të burgosurit, e kanë lëshuar radion në mënyrë që të mbytnin zërin e klithmave¹⁴².

Krahas torturës, boshnjakët në kampe i janë ekspozuar për ditë poshtërimin të vrazhdë dhe trajtimit çnjerëzor. Disa të burgosurve policët iu kanë urdhëruar që të rrihen në mes vete, që të zhvendosin gur të mëdhenj nga një vend në tjetrin, që gjatë gjithë natës të vrapojnë në rrethin e kampit, të bëjnë pompa ose ngritje në duar, të qëndrojnë në oborr dhe të shikojnë në drejtim të diellit deri sa të mos alivanosen. Policët kanë luajtur lojën „abëz“ me të burgosurit e kampeve, duke i goditur ata me shkopinj gome¹⁴³. Përfaqësuesit e KNKK së pari kanë hyrë në kamp në Mitrovo Polje, ku i kanë regjistruar shumicën e të burgosurve. Në kampin në Shljivovicë kanë hyrë disa ditë më vonë, kur MPB e Serbisë ua ka dhënë lejen. Në bazë të informatave, të cilat i kanë marrë nga të burgosurit e tjerë të kampeve, përfaqësuesit e KNKK kanë ngulur këmbë para komandantit të kampit që t’iu mundësojë qasjen ndaj të burgosurve të kampit të izoluar. Lejen e kanë marrë vetëm pas dy muajsh¹⁴⁴. Në kamp, çdo shtatë ose dhjetë ditë kanë sjellë ushqim, pajime për higjienën personale, batanije, dyshek dhe cigare, kurse përmes tyre të burgosurit kanë dërguar dhe kanë pranuar porosi nga farefisi. Policët, gjatë muajve të parë, ushqimin të cilin e ka dorëzuar KNKK e kanë nxjerrë jashtë kampit. Në fillim të muajit dhjetor të vitit 1995 në kamp kanë ardhur përfaqësuesit e Komisarariatit për Refugjatët të Kombeve të Bashkuara (UNHCR), të cilët të burgosurve të kampeve iu kanë ofruar shkuarjen në një vend të tretë dhe kështu shumica e të burgosurve të kampit e kanë lëshuar RFJ-në deri në muajin prill të vitit 1996¹⁴⁵.

139 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 12.

140 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 12-14.

141 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 13.

142 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 14.

143 *Po aty*.

144 *Po aty*.

145 Jelena Grujiq, “Ferri nën rojën e shtetit”, *NIN: 3148*, 2011, e qasur në muajin shkurt të vitit 2015 në <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=60586>.

Procesi për kompensimin e dëmit para gjykatave në Serbi

Rasti Bogiloviç dhe Xheba

Në vitin 2007, Fondi për të Drejtën Humanitare (FDH), në emër të 20 ish të burgosurve nëpër kampe ka paraqitur 5 kërkesa paditëse për kompensimin e dëmit¹⁴⁶. Vetëm rastet Enesa Bogiloviç dhe Mushana Xheba janë afër përfundimit. Në rastin e Bogiloviçit dhe Xhebës, FDH së pari ka paraqitur kërkesën për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve jashtë zyrës së prokurorisë së përgjithshme të Republikës Serbisë, me të cilën nga shteti ka kërkuar që Enes Bogiloviçit dhe Mushan Xhebës t'iu paguhet kompensimi për përgjegjësinë për torturë dhe sjellje çnjerëzore dhe poshtëruese të pjesëtarëve të UJ-së dhe të MPB-së me rastin e burgosjes në kampin Shljivovica. Zyra e Prokurorit Publik të Republikës, si trashëgimtar juridik i Prokurorisë Ushtarake, fare nuk është deklaruar në lidhje me kërkesën e FDH-së. FDH, në emër të Bogiloviçit dhe Xhebës, në datën 23 nëntor të vitit 2007 ka paraqitur padinë para Gjykatës së tashme komunalet të Beogradit kundër Ministrisë së Mbrojtjes dhe MPB-së së Republikës së Serbisë, duke kërkuar që gjykata të obligojë institucionet e shtetit të Serbisë që Bogiloviçit dhe Xhebës t'ia paguanjë gjithsejtë 2.600.000 DRS. Gjykata, më në fund, pas tri vitesh, 10 seancave të mbajtura dhe shtyrjeve të shumta, ndryshimeve të trupit gjykues, kërcënimeve me bomba dhe mangësive të tjera procedurale ka sjellë aktgjykimin, me të cilin në tërësi e ka refuzuar kërkesën e FDH-së për kompensim të dëmit me arsyetimin e aktgjykimit se deklaratat e të dëmtuarve Bogiloviç dhe Xheba “nuk janë të vërteta, se nuk ia ka falur besimin dokumentacionit të tyre mjekësor dhe se ia ka falur besimin dëshmitarëve, të cilët kanë folur në dobi të institucioneve dhe e kanë mohuar se në kampin Shljivovica ka pasur fare sjellje çnjerëzore dhe keqtrajtim të të burgosurve dhe që askush prej boshnjakëve të burgosur nuk ka vdekur si rezultat i pasojave të torturës”¹⁴⁷.

Në bazë të ankesës së FDH-së, Gjykata e Apelit në Beograd në vitin 2011 në rastin Bogiloviç dhe Xheba ka sjellë vendimin me të cilin aktgjykimin e shkallës së parë aso kohe të Gjykatës Themelore në Beograd e kthen në procedurë të përsëritur me qëllim që të përplotësohet procedura e provave. Gjykata e parë themelore në muajin qershor të vitit 2012, pas procedurës së zhvilluar, e ka sjellë të njëjtin aktgjykim. Kundër këtij aktgjykimi, FDH e ka paraqitur ankesën kështu që për shkak të lëshimeve të gjykatës së shkallës së parë në procedurën e përsëritur, paneli i Gjykatës së Apelit i ka mbajtur dy seanca, në muajin dhjetor të vitit 2013 dhe në muajin qershor të vitit 2014¹⁴⁸. Në fund, në datën 10 shtator të vitit 2014, Gjykata e Apelit e ka sjellë aktgjykimin historik, me të cilin për herë të parë në historinë e gjyqësisë serbe një instancë e lartë gjyqësore ka sjellë aktgjykimin mbi përgjegjësinë e shtetit të Serbisë për torturë dhe sjellje çnjerëzore në kampet në territorin e saj duke caktuar se shteti i Serbisë e ka për detyrë që Bogiloviçit dhe Xhebës t'ia paguajë kompensimin në shumën e tërësishme prej 600.000 RSD¹⁴⁹. Gjykata e Apelit në arsyetimin e aktgjykimit të saj e ka theksuar se gjykata e shkallës së parë në mënyrë paushalle ia falë besimin deklaratave të dëshmitarëve, të cilët i ka propozuar shteti e të cilët kanë vetëm njohuri të tërthorta mbi kushtet në kampe ose të cilët vetëm përkohësisht kanë qenë të pranishëm në kamp. Eksperti gjyqësor ka vërtetuar se tortura e përjetuar në kampe ka lënë pasojë afatgjatë në shëndetin e Bogiloviçit dhe Xhebës. Përfundimet faktike mbi kushtet në kamp, Gjykata e Apelit i ka bazuar edhe në raportin e Delegacionit të Qeverisë së Bosnjës dhe të Hercegovinës, e cila e ka vizituar Shljivovicën në muajin prill të vitit 1996¹⁵⁰. Një pjesë e kërkesë padisë, e cila ka të bëjë me kompensimin e dëmit për shkak të dhembjeve fizike, frikës së përjetuar dhe dhembjeve shpirtërore për shkak të shkeljes së lirive dhe të drejtave të personalitetit, Gjykata e Apelit i ka refuzuar duke i konsideruar të vjetruara dhe, së këndejmi, FDH e ka iniciuar ankesën kushtetuese në Gjykatën Kushtetuese të Serbisë¹⁵¹. Kundër aktgjykimit

146 Duke u nisur nga pasojat e torturës, FDH me anë të padisë ka kërkuar që kompensimi të paguhet për: i. Vuajtjet e përjetuara fizike ii. Frikën iii. Dhembjet shpirtërore për shkak të shkeljeve të lirive dhe të drejtave të personalitetit iv. Dhembjet shpirtërore për shkak të zvogëlimit të aktivitetit jetësor.

147 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 18-19.

148 E qasshme në <http://www.hlc-rdc.org/?p=27376>; e qasshme në muajin shkurt të vitit 2015.

149 E qasshme në <http://www.hlc-rdc.org/?p=27376>; e qasshme në muajin shkurt të vitit 2015.

150 *Po aty*.

të Gjykatës së Apelit, Prokuroria Publike e Republikës e ka iniciuar Kërkesën për revidim të procedurës para Gjykatës Supreme të Kasacionit, kurse procedura ende është në zhvillim e sipër kështu që ende nuk ka ardhur deri te pagesa e shumës së gjykuar për kompensim¹⁵².

Rasti Vatresh, Durmisheviq dhe Jusufbegoviq

FDH në emër të pesë boshnjakëve, Mujo Vatreshit, Halid Durmisheviqit dhe Senad Jusufbegoviqit¹⁵³, viktimat të torturës në Shljivovicë, ka iniciuar kërkesë padi për kompensimin e dëmit kundër Republikës së Serbisë në datën 20 dhjetor të vitit 2007. Procedura e shkallës së parë edhe në këtë rast është zhvilluar ngjashëm me procedurën e Bogiloviqit dhe të Xhebës, ku në vitin 2010 gjykata e shkallës së parë e ka refuzuar padinë si të pabazuar për shkak të parashkrimit¹⁵⁴. Megjithatë, në vitin 2011, Gjykata e Apelit

e ka refuzuar aktgjykimin e shkallës së parë në rastin e tre boshnjakëve dhe atë në pjesën që ka të bëjë me parashkrimin e kërkesës për kompensim të dëmit për shkak të zvogëlimit të aftësisë së përgjithshme jetësore dhe e ka urdhëruar gjykimin e ri. Gjykata e Parë Themelore, në muajin janar të vitit 2013 e ka sjellë aktgjykimin në rastin e Mujo Vatreshit duke ia ndarë atij kompensimin në shumën prej 4.100 eurove, sepse aftësia jetësore i është zvogëluar për më shumë se 50% si rezultat i torturës në kamp, kurse parashkrimi në momentin e paraqitjes së kërkesës nuk ka hyrë në fuqi, sepse sëmundja psikike formën e saj përfundimtare e ka marrë në vitin 2005, gjë që me anë të ekspertizës është vërtetuar¹⁵⁵, derisa në rastin e dy të tjerëve nuk janë vërtetuar faktet, të cilat do ta vërtetonin se kanë rezultuar rrethanat për shkak të të cilave do të mund të kompensohej dëmi¹⁵⁶. Aktgjykimi i Gjykatës së Parë Themelore në rastin Vatresh, është i pari, në të cilin një instancë gjyqësore në Serbi ka sjellë aktgjykimin

151 *Po aty*. Përndryshe, sipas Ligjit mbi Marrëdhëniet Detyrimore (LMD) ("G. Zyrt. e RSFJ-së", nr. 29/78, 39/85, 45/89 – vendimi i KJF dhe 57/89, "Gazeta Zyrtare e RFJ", nr. 31/93 dhe "Gazeta Zyrtare e SMZ", nr. 1/2003 – Karta Kushtetuese) nenit 376, f. 1 dhe 2: „Kërkimi i kompensimit të dëmit të shkaktuar parashkruhet në afat prej tri vitesh kur i dëmtuari është njoftuar për dëmin, përkatësisht në afat prej pesë vitesh kur ka ndodhur dëmi. Megjithatë, kur është fjala për veprë penale (siç është shkelja e të drejtave të njeriut), LMD në nenin 377, paragrafi 1 parasheh që: „Parashkrimi hyn në fuqi kur të ketë kaluar koha e caktuar për parashkrim të ndjekjes penale”. Gjykata Supreme e Serbisë (GJSS), Departamenti Civil në vitin 2004 e ka miratuar qëndrimin juridik „Që afatet e parashkrimit për vepra penale nuk mund të zbatohen ndaj shtetit, por vetëm ndaj kryerësve të drejtpërdrejtë”. Megjithatë, sipas pikëpamjes së prof. Dr. Marija Karanikiq Miriq, të paraqitur në revistën Analet e Fakultetit të Drejtësisë të Universitetit në Beograd të publikuar në numrin I/2011, f. 196, botëkuptimi i tillë juridik i gjykatave në Serbi nuk është bazuar në arsye të vlerëshme, sepse „E para, për zbatimin e nenit 377, paragrafi 1 nuk kërkohet përgjegjësia penale, po as aftësia penale e personit përgjegjës, por vetëm e palës dëmtuese; e dyta, afati i vazhduar vlen edhe ndaj asaj pale dëmtuese e cila përgjigjet objektivisht për dëmin, të cilin e ka shkaktuar me anë të veprës penale. Nëse për zbatimin e afatit të zgjatur nuk është e nevojshme që përgjegjësia qytetare juridike e vet palës dëmtuese për dëmin e shkaktuar me anë të veprës penale të jetë e bazuar, atëherë është edhe më pak e rëndësishme përgjegjësia qytetare juridike e personit që përgjigjet për palët dëmtuese të jetë subjektive sipas natyrës juridike. (Ju lutem le të kihen parasysh se fjalja në vazhdim duket kuptimisht e paplotë) Krahas gjithë asaj që është thënë, vazhdimi i afatit të parashkrimit ka elemente retributive, të cilët duhet të veprojnë jo vetëm ndaj palës dëmtuese, por edhe ndaj personit, për të cilin pala dëmtuese jep përgjegjësi, pikërisht për arsyet për të cilat ajo në përgjithësi përgjigjet për dëmin, të cilin e ka shkaktuar dikush tjetër. Duke e caktuar afatin e zgjatur të parashkrimit për rastin kur dëmi është shkaktuar me anë të veprës penale, ligjvënësi ka manifestuar qëllimin që në mënyra të ndryshme të trajtojë palët e ndryshme dëmtuese, përkatësisht që më ashpër ta vendos përgjegjësinë e palës dëmtuese e cila dëmin e ka shkaktuar me anë të veprës penale. E njëjta vlen për personat, të cilët përgjigjen për palët e këtylla dëmtuese. Qëllimi i ligjvënësit ka qenë që në afate të ndryshme të parashkruhet kërkesa ndaj personit i cili përgjigjet për kërkesën tjetër ndaj personit i cili përgjigjet për tjetrin, i cili dëmin e ka shkaktuar me anë të veprës penale. E gjithë ajo që është thënë më lart mund të zbatohet edhe në shtetin si palë dëmtuese në këtë rast.

152 Amer Jahiqi, Serbia block payments to Bosnia torture victims (Blok pagesat e Serbisë ndaj viktimave të torturës të Bosnjës), *BalkanInsight*, e qasur në muajin shkurt të vitit 2015 në <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-blocks-payment-to-bosnian-torture-victims>.

153 Fehim Dudeviq dhe Fadil Çardakoviq pas parashkrimit të padisë, kanë hequr dorë nga procedura.

154 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 22-23.

155 Branka Mihajloviq dhe Maja Triviq, Çdo mbrëmje kam menduar se në mëngjes nuk do të jem i gjallë, *Slobodna Evropa (Evropa e Lirë)*, qasur në muajin shkurt të vitit 2015 në <http://www.slobodnaevropa.org/content/vatres-za-rse-i-danas-mislim-da-izjutra-mozda-necu-biti-ziv/24824438.html>.

156 Amer Jahiq, Tortura në kampe – e parashkruar, Justice Report, qasur në muajin shkurt të vitit 2015 në <http://www.justice-report.com/bh/sadr%C5%BEaj-%C4%8Dlanci/tortura-u-logorima-zastarjela>.

se shteti i Serbisë është i obliguar për të kompensuar dëmin për torturën e kryer në kampet në Shljivovicë dhe Mitrovo Polje. Procesi për momentin gjendet në fazën e procedurës ankimore para Gjykatës së Apelit në Beograd, sepse të dyja palët kanë deponuar ankesa. FDH planifikon të deponojë ankesë në pikëpamje të shkeljes së të drejtës në gjykim të drejtë para Gjykatës Evropiane për të Drejtat e Njeriut në Strasburg.

Përfundim

Procesi gjyqësor për kompensim të dëmit të viktimave boshnjake në kampet Shljivovica dhe Mitrovo Polje përbën një paradigmë sistematike të rezistencës, e cila ekziston në numrin më të madh të organeve shtetërore në mënyrë që të mos arrihet deri te zbulimi i fakteve e ngjarjeve nga e kaluara e afërt. Rasti është edhe më i komplikuar dhe më i ngatërruar, sepse në të janë të përfshirë organet ushtarake, policore dhe gjyqësore, përkatësisht shumë persona të cilët në atë kohë kanë qenë tërthortë ose drejtpërdrejt të përfshirë në strukturat e kampit Shljivovica dhe Mitrovo Polje, të cilët edhe kanë pozita të larta në strukturat shtetërore, gjë që në një mënyrë e bën të kuptueshëm inercinë dhe mungesën e vullnetit të aparatit shtetëror që rasti të zgjidhet në mënyrë ligjore dhe viktimave t'iu kompensohet dëmi. Ish gjykata e Parë Komunale, tash Gjykata e Parë Themelore Komunale në Beograd, me rastin e sjelljes së aktgjykimit në këtë rast ia ka falë besimin dëshmitarëve të prokurorisë si dhe provave të deponuara nga ata, kurse, nga ana tjetër, nuk ka marrë parasysh njohuritë e dëshmitarëve të drejtpërdrejtë okular të ngjarjeve në kampe¹⁵⁷. Po ashtu, është indikative se gjykata e shkallës së parë nuk ia ka falë besimin asnjëherë prej provave materiale, të cilat janë prezantuar nga organet e B dhe H, siç janë Raporti i Komisionit Shtetëror për kërkimin e personave të zhdukur, Raporti i mjekëve, të cilët e kanë vlerësuar shkallën e dëmtimeve trupore dhe të invaliditetit të të dëmtuarve, si në rastin e procedurës së parë ashtu edhe në atë të procedurës së përsëritur para të njëjtës gjykatë, gjë që pjesërisht është korrigjuar nga ana e Gjykatës së Apelit. FDH, në emër të 78 ish të burgosurve të kampeve në vitin 2011 e ka ngritur padi penale kundër 50 individëve të cilët

kanë qenë të përfshirë në torturën në Shljivovicë, shumë prej të cilëve edhe sot janë pjesë e aparatit të sigurimit¹⁵⁸. Megjithëkëtë, Prokuroria për krime të luftës padinë penale e ka hedhur poshtë me arsyetimin se nuk ka vend për ndjekje penale, pa kurrfarë verifikimi të deklaratave të dëshmitarëve. Pas kësaj, FDH e ka ngritur edhe ankesën kushtetuese para Gjykatës Kushtetuese të Republikës së Serbisë duke kërkuar që të vërtetohet nëse shteti i Serbisë e ka shkelur të drejtën në jetë, pacenueshmërinë e integritetit fizik dhe psikik dhe të drejtën në mbrojtjen e barabartë ligjore për shkak të moszhvillimit të hetimeve adekuate dhe efikase mbi rastet e keqtrajtimit dhe të privimit nga jeta¹⁵⁹. Gjykata Kushtetuese në vitin 2014 ka gjetur se nuk ka vend për shkeljen e të drejtave me kushtetutë të garantuara.

Problem të madh në proceset tek kompensimi i dëmit përbën ngadalësia dhe inercia e përgjithshme e gjyqësorit në Serbi. Nëse merret parasysh se procesi për kompensimin në rastet Bogiljeviq dhe Xheba ka filluar në muajin gusht të vitit 2007 dhe as edhe sot e kësaj dite nuk ka përfunduar në mënyrë të plotfuqishme, kurse është e mundshme që as gjatë vitit 2015 nuk do të përfundojë, gjë që përbën më tepër se tetë vite kohëzgjatje të kontestimit, seriozisht shtrohet pyetja se a është fare e mundshme në situata të tilla edhe të mendohet për kompensimin e drejtë, nëse dihet se në vitin 2015 bëhen 20 vite nga kryerja e veprave penale. Shuma e kompensimit material, deri tash dy raste, ende të papërfunduara, është së tepërmi simbolike nëse krahasohet me kërkesat e tjera për kompensim, siç është rasti i ish funksionarëve shtetëror të cilët janë paraburgosur gjatë aksionit policor "Shpata", e të cilëve iu është gjykuar një shumë dukshëm më e madhe e kompensimit material, edhe pse as në kuptimin ligjor dhe as në kuptimin etik pesha e lëndimeve nuk mund të krahasohet.

Komiteti kundër Torturës i Kombeve të Bashkuara në Komentarin e Përgjithshëm mbi Konvencën kundër Torturës thekson „se vet kompensimi në të holla nuk është detyrimisht i mjaftueshëm për korrigjimin e lëndimeve të shkaktuara viktimave të torturës ose të keqtrajtimit si dhe as që dhurimi vetëm i kompensimit material nuk e

157 Fondi për të Drejtën Humanitare, *Reparacionet materiale për shkeljet e të drejtave të njeriut në të kaluarën - Praktika e gjykatave në Serbi* (Beograd-Fondi për të Drejtën Humanitare, 2011), f. 19-24.

158 Në dispozicion në <http://www.hlc-rdc.org/?p=13128&lang=de%20;>

159 Në dispozicion në <http://www.e-novine.com/drustvo/82317-Tuilatvo-ratne-zloine-lae.html>.

përbënë përmbushjen adekuate të obligimeve të shteteve nënshkruese të parapara me Konventën kundër Torturës. E drejta në kompensimin e shpejt, të drejt dhe proporcional është shumështrësore dhe zhdëmtimi i ndarë duhet të jetë në shumën e caktuar, në mënyrë që të kompensojë gjithë dëmin e vlerësuar pronësor, që i është shkaktuar viktimës gjatë torturës ose keqpërdorimit, si në të holla, ashtu edhe në formë tjetër¹⁶⁰.

Po ashtu, institucionet ndërkombëtare, Komiteti i KB-së kundër Torturës, Komiteti i KB-së për të Drejtat e Njeriut dhe Komisionari për të Drejtat e Njeriut i Këshillit të Evropës seriozisht ia kanë tërhequr vërejtjen Serbisë se është e nevojshme për të themeluar një mekanizëm të riparimit ndaj viktimave, gjë që në raportet mbi gjendjen e të drejtave të njeriut pothuajse rregullisht theksohet. Po ashtu, në raportet mbi përparimin e Serbisë në rrugën drejt Bashkimit Evropian dhe pothuajse në mënyrë të rregullt në Rezolutat e Parlamentit Evropian theksohet se qeveria në Serbi e ka për obligim për të vendosur një mekanizëm të riparimit me qëllim që të kompensohen viktimat. Megjithatë, rezistenca sistemore edhe më tutje është tejet shumë e shprehur, gjë që mund të hetohet edhe prej projekt Ligjit mbi të drejtat e luftëtarëve, invalidëve të luftës, invalidëve civil të luftës dhe anëtarëve të familjeve të tyre, me të cilin nuk parashihet kompensimi për viktimat e torturës në kampe¹⁶¹.

Çështja është nëse shoqëria në Serbi është e gatshme të ballafaqohet me gjërat të cilat kanë ndodhur në truallin e Serbisë gjatë viteve nëntëdhjetë. Vëmendja e vogël e mediave, e cila i kushtohet gjykimeve për krimet e luftës çon deri aty sa që sot shumica e banorëve të Serbisë nuk din asgjë për ekzistimin e kampeve në Serbi, dhe vazhdimisht theksohet se pala serbe është e vetmja e cila ka pësuar dhe se është e vetmja palë të cilës duhet t'i kompensohet dëmi dhe, natyrisht, meqë Serbia as që ka qenë pjesëmarrëse në luftëra, me vet këtë dëmi nuk duhet t'i paguhet askujt. E gjithë kjo na kthen në fillim dhe te Kodi Penal i Republikës së Serbisë, i cili thotë se „Ndjekja penale dhe ekzekutimi i dënimit nuk parashkruhen për gjenocid, krim kundër njerëzimit, krim të luftës kundër popullatës civile, krime të luftës kundër personave të plagosur dhe të sëmurë, krimeve të luftës kundër të burgosurve të luftës, si edhe as për veprat penale për të cilat, sipas marrëveshjeve të ratifikuara ndërkombëtare, parashkrimi nuk mund të ndodh¹⁶², gjë që na kthen tek Konventa e Gjenevës dhe vet statusi i njerëzve, të cilët janë mbajtur në Shljivovicë dhe në Mitrovo Polje, përkatësisht nëse ndaj tyre është kryer krim kundër popullatës civile të të burgosurve të luftës, gjë që gjithsesi do të çonte drejt ndryshimeve të kualifikimit juridik të së kaluarës së afërt dhe te ndryshimi i shumë të „vërtetave”, në të cilat fatkeqësisht një pjesë e mirë e publikut në Serbi edhe më tutje beson.

160 Në dispozicion në <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Opsti-Komentar-UN-Komitet-protiv-torture.pdf>.

161 Në dispozicion në <http://www.minrzs.gov.rs/cir/aktuelno/item/1591-poziv-za-javnu-raspravu-nacr-tzakona-o-pravima-boraca,-vojnih-invalida,-civilnih-invalida-rata-i-clanova-njihovih-porodica>.

162 Kodi Penal i Republikës së Serbisë, Gazeta Zyrtare e RS, nr. 85/05, 72/09 i 111/09, neni 180.

**Regional School
for transitional justice
- Journal**

Contents

Authors	97
Introduction	99
The role of the youth in transitional justice	101
<i>Dorđe Bojović</i>	
Transitional justice in Bosnia and Herzegovina: The right to the truth	201
<i>Jasmin Hamzić</i>	
What are the consequences of UN immunity for upholding fundamental human rights?.....	101
<i>Adisa Fišić</i>	
Relations between Dubrovnik and Trebinje during conflict and post-conflict period: An analysis of the relations between the two neighbouring towns in war and peace	114
<i>Mirza Hebib</i>	
Judgment in the Veselin Vlahović “Batko” Case	125
<i>Nasir Muftić</i>	
Transitional Justice in Serbia Compensation of Damages for Torture and Inhuman Treatment in Concentration Camps in the Republic of Serbia: A Case Study of Šljivovica and Mitrovo Polje.....	132
<i>Miodrag Pantović</i>	

Authors

Đorđe Bojović, human rights researcher, Youth Initiative for Human Rights in Serbia

Adisa Fišić, legal associate, TRIAL, (Track Impunity Always), BH

Mirza Hebib, student assistant at the Department of the History of Law and Comparative Law, Faculty of Law, University of Sarajevo, BH.

Nasir Muftić, student assistant at the Department of the State and Public International Law, Faculty of Law, University of Sarajevo, BH.

Miodrag Pantović, student, Master Programme on Labour Policies and Globalization, University of Kassel and Berlin school for Economy and Law, Serbia.

Introduction

The Regional School for Transitional Justice, organized by the Humanitarian Law Center, Lawyers' Association of Sarajevo and Humanitarian Law Center Kosovo, is a programme of non-formal education about the facts of committed crimes, transitional justice strategies and dealing with the past. The School offers topics on: facts judicially established before the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia; non-judicial mechanisms for the establishment of facts about crimes from the past; victims' right to reparations; the role of the media in the processes of establishing the truth and accountability; culture and conflicts of memory and the process of reconciliation in post-conflict societies. Students also have the opportunity to visit places of crimes and memory in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Kosovo, and meet the survivors and members of victims' families, where they speak with them about memory and victims' rights to truth and justice.

Between January 2013 and March 2015, three Regional Schools were attended by 75 participants from Bosnia and Herzegovina, Kosovo and Serbia. Among them were post-graduate and graduate students, members of political parties, activists from human rights organizations, and young professionals in the public and civil sectors.

In order to strengthen the voice of the younger generations in the processes of reconciliation and encourage them to work intensively on dealing with the past, and also to advocate for the inclusion of topics on transitional justice into the formal education curricula, the HLC has decided to publish this collection of five essays prepared by students of the Regional School for Transitional Justice.

The role of the youth in transitional justice

Dorđe Bojović

Introduction

In the period from 1991 to 2001, the area of the former Socialist Federal Republic of Yugoslavia was affected by a war which was characterised by harsh, systematic and massive violations of human rights and international humanitarian law. The armed conflicts which took place in Slovenia (June – July 1991), Croatia (1991 – 1995), Bosnia and Herzegovina (1992 – 1995), Kosovo (1998 – 1999) and Macedonia (January – August 2001) resulted in the loss of 135,000 lives, and 10,000 injured people or victims of other forms of violence¹. Around 10,000 people are still missing², including a large number of civilians, children, women and elderly people who did not participate in the war.

The war in the former Yugoslavia left entire cities destroyed and burned; it left behind the persecution and deportation of hundreds of thousands of civilians, and 'ethnically cleansed' large parts of Croatia, Bosnia and Herzegovina and Kosovo, thus creating spaces for the spreading of nationalist rhetoric and the manipulation of the events and narratives

of the recent past. The legacy of the past war is a heavy burden for all post-Yugoslav societies, which remain deeply divided nationally while at the same time trying to govern their countries according to the principles of functional democracy. This issue is particularly sensitive in Serbia, where, even after the termination of the authoritarian regime of Slobodan Milosevic and the transfer of power after the changes of October 5th, there still exists a dominant narrative which implies the denial of crimes and presents the Serbian people as the greatest victim. Such a discourse becomes more complex when we consider Serbia's official stance of not having participated in the wars in Croatia and Bosnia and Herzegovina. Moreover, the auto-victimisation of its people relies on an almost mythical idea of the Serbian nation³ as the nation which has been historically condemned to live on the borders of the world and to suffer accordingly.

Serbia has had plenty of opportunities to start the process of dealing with the past in its total capacity and on an institutional level as well, applying transitional justice mechanisms⁴ in order to create the prerequisites for

101

1 Ewa Tabeau, "War in figures – demographic losses in wars in the former Yugoslavia from 1991 to 1999" Helsinki Committee for Human Rights, Belgrade, 2009.

2 *Ibid.*

3 Tim Judah, "The Serbs – History, Myth and the Destruction of Yugoslavia", Yale University Press, 2000.

4 According to the International Center for Transitional Justice (ICTJ), transitional justice is a field which studies the ways of treating violations of human rights in the past, in societies in transition. It is one of the most important instruments of the democratisation process led by international organisations, because it can function as an effective catalyst for post-conflict reconciliation and stabilization.

determining the facts on crimes committed during the wars in the former Yugoslavia. It has also had the opportunity to accept responsibility for the crimes committed in areas from Slovenia to Kosovo. However, recent transitional justice mechanisms in Serbia have been implemented mainly under international pressure, and presented to the public as “conditions we have to fulfil in the EU integration process”. The lack of understanding of transitional justice and the dishonest posture of the government on that issue has led to the creation of a general cultural denial of war crimes and Serbia’s role in the wars in the former Yugoslavia.

Transitional justice mechanisms aimed at dealing with the heavy violations of human rights committed in the past are the following: mechanisms for determining responsibility (such as trials before national and international courts), mechanisms for determining the truth (such as truth commissions, opening of archives, etc.), mechanisms for compensation and recognition of victims’ suffering (reparations), and mechanisms for preventing the recurrence of crimes (such as institutional reforms, lustration and vetting, etc.). The lack of political will and inadequate political support from institutions are the reasons why these mechanisms in Serbia have failed in their implementation.

It was thought that the establishment of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY)⁵ in 1993 would contribute to bringing the persons responsible to justice and create reconciliation in the former countries of Yugoslavia. However, a series of acquittals such as those in the Gotovina and Haradinaj cases reflected the situation in the region: the majority of citizens of Croatia and Kosovo saw these judgments positively, while the citizens of Serbia mostly regarded the tribunal as being anti-Serb and biased⁶. On the other hand, the acquittal judgment in the Perisic

case provoked totally reverse responses in the region⁷.

What is more, the basic impression of trials for war crimes before courts in Serbia is that the judgments have not brought justice to the victims; nor have the Serbian public been sufficiently informed about the crimes committed by Serbia’s military and police forces between 1991 and 2001. Opinion polls⁸ only confirm the generally accepted discourse and most of the citizens of Serbia (82%) are not aware of or know very little about the work of the Office of the War Crimes Prosecutor.

These processes have led to the following phenomenon: the younger generations, mostly born shortly before or during the war in the former Yugoslavia, display a high level of prejudice and intolerance towards the other national groups or those who are different; the attitude towards the recent past is created on the basis of adjusted narratives in history books⁹ and the propaganda work of nationalistically oriented media. Therefore, the fact that there are young people in the area of the former Yugoslavia ready to accept the facts, face them and try to contribute to the process of reconciliation is an reassuring factor for the future of post-conflict societies in the Western Balkans.

The topic of this paper is youth activism through the work of youth groups, NGOs and the youth of political parties in the process of reconciliation, and also the work of the Coalition for Establishing a Regional Commission for the establishment of facts about war crimes and other serious violations of human rights committed on the territory of the former Yugoslavia from 1991 to 2001 (RECOM).¹⁰ The importance of understanding their activities is crucial, since those activities are directly and inseparably associated with the topic of this paper.

5 The International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia is a tribunal of the United Nations founded in 1993, whose mandate covers crimes committed during the Balkan conflicts in the 1990s - hereinafter referred to as the ICTY.

6 See online portal: www.blic.rs dated 16 November 2012. Title: “Scandalous decision: Gotovina and Markac free, as if Oluja had not taken place” (visited on 16 July 2015).

7 See online portal www.jutarnji.hr dated 2 March 2015. Title: “Acquittal of Perisic: he organised aggression, but is not guilty of the crimes?!” (visited on 16 July 2015).

8 Research “Attitudes towards war crimes issues, ICTY and the national judiciary”, Belgrade Center for Human Rights and the OSCE Mission in Serbia, 2011.

9 Research “Analysis of the content of history textbooks in Serbia on wars in the former Yugoslavia, regarding the facts established by the ICTY,” Humanitarian Law Center 2015.

10 More on RECOM can be seen on: www.rekom.link.

This paper will present the activities of the youth through four methodological approaches: activism, education, commemoration and regional initiatives. These four methods represent the efforts of the youth to actively participate in the democratic transition of their society through an interdisciplinary approach, and thus contribute to the establishment of a different perception of the causes and course of the tragic events which occurred during the 1990s. Their analysis provides a comprehensive image of the activities carried out by the young at a national and regional level, as well as the achievements they can realise within a non-institutional framework.

Although youth groups or individuals who are active in their communities exist in all countries, this paper presents the activities carried out in Serbia only, including the following groups: the My Initiative Activist Movement¹¹, the Helsinki Committee for Human Rights Youth Group¹² and the Human Rights Council of the Liberal–Democratic Party¹³. Through their actions, as well as through the individual activism of a few others, we will try to look at their motives, methods and reasons for fighting for justice and a better society. Also, the topic of this paper will be youth activism during the processes of the advocacy and establishment of RECOM from the perspective of Serbia.

Transitional justice and the youth

The relationship between transitional justice and the youth is one of the issues that is given little or inadequate attention in the theoretical framework of this discipline and its comparative practice. Yet, this complex relationship is becoming more and more important since, in many conflict and post-conflict areas, the youth are the ones who initiate the social changes and processes which result in the democratic transition of the society. Although each context is unique, every political or post-conflict transition is marked by at least one common feature – precisely the legacy of massive violations of human rights.¹⁴ This

definition can be used as a good introduction to the political and social context which the youth of Serbia was placed in after the wars which took place during the last decade of the 20th century and the beginning of the 21st; not only the youth of Serbia, but the youth of other countries of the former Yugoslavia as well.

The beginnings of democratic transition occurred following the changes of October 5th 2000, following a decade (1990 – 2000) of wars, autocratic regime, institutional irresponsibility, isolation and economic hopelessness, after the establishment of democratic institutions and procedures. This was a prerequisite for the creation of conditions for the implementation of transitional justice mechanisms and beginning the process of facing the past. The lack of political will of the institutions responsible for the implementation of transitional justice measures was reflected in their work; so in the period after the democratic changes, there was no wide support for establishing the facts and pointing to those the responsible. As a result, the society in general moved away from a genuine process of facing the past.¹⁵

An important issue has been the perception of the term “transitional justice”; that is, there has been a basic lack of understanding of the term, with the creation of a totally different semantic content. Namely, if we ask a citizen of Serbia what he thinks the term transitional justice means, he will probably say it defines a situation in which a citizen is not deprived certain rights during the process of a company privatisation, e.g. that he is not unlawfully fired or deprived of some other economic or social rights. Similarly, an ordinary citizen understands the term “transition” as the act of selling state property to new owners, giving this term what is for many a negative connotation. On the other hand, the concept of transitional justice as a discipline which “refers to a set of judicial and non-judicial measures that have been implemented by different countries in an effort to correct the legacy of massive human rights violations”¹⁶ is used by several non-governmental organisations and individuals for

11 More on My Initiative Activist Movement can be seen on: www.yihr.org.

12 More on Helsinki Committee for Human Rights Youth Group can be seen on: www.helsinki.org.rs.

13 More on Human Rights Council of the LDP can be seen on: www.ldp.rs.

14 Mark Freeman, “What is transitional justice?”, Forum for Transitional Justice 1, 2007, p. 7.

15 Conference “Dealing with the past in Serbia: What next?”, organised by the “Biljana Kovacevic-Vuco” Fund, “Heinrich Boll Fund “ and the Centre for Cultural Decontamination, 19-20 January 2012.

16 <https://www.ictj.org/about/transitional-justice> (visited on 16 July 2015).

whom transitional justice is a part of their professional and strategic aims.

In addition to terminological disorientation, another ‘confusing’ thing in the relationship between transitional justice and the youth is this need of young people now to have, as a subject of activity, a discipline which is not within the scope of the typical interests of youth aged 18 to 30. The hypothetical answers to the causes of and motives for establishing this connection should be sought in two factors: curiosity and political responsibility. Young people are characterized by curiosity; regarding this, in comparative experience we have an example of the German youth, which was asking the question in the late sixties: “What did you do in the war, Daddy?”¹⁷, and the articulation of the same question in today’s social framework of the West Balkans, with the slogan, “We want to know what happened to us!” Certainly, this phenomenon of youth’s curiosity is connected to the conditions we live in nowadays, but also to a critical questioning of the recent past and of facts that receive a different interpretation¹⁸ in neighboring countries.

The other hypothesis that deals with the motives for establishing this connection is political responsibility. The young people are aware that they are not responsible and cannot be responsible for something that happened when they were 3, 7 or 11 years old. Surely the concept of guilt is an individual one and not a collective one, and it is seen worldwide as such. Why, then, would the young fight for something if they cannot be held responsible for it on any grounds? The answer lies in understanding a concept of political responsibility that implies that the youth today have a responsibility to distance themselves from the policy conducted on behalf of the state or nation they belong to, in order not to become part of a majority which diminishes or denies the crimes committed in the 1990s. In this field, there are examples from the practice of other post-conflict

and transition countries, amongst which we have the example of the student demonstrations of 1968 all over Europe, which reach their transitional dimension precisely in Germany. The Sixty-Eighters in Germany, demanding the democratization of society, a confrontation with the war past and a process of de-Nazification, were a turning point in the post-war development of German society. Therefore, a blend of curiosity and political responsibility, as the fundamental causes of the connection between transitional justice and the youth, transforms all the urges of the youth into assuming the burden of the war past and dealing with it.

Activism

“Youth activism is the social engagement of young people who are gathered around a common idea; through joint networking and implementation of specific projects, they have the aim to improve the quality of life of the youth and solve relevant issues, thus contributing to the society both in local communities and on a state level¹⁹. This kind of methodological approach is a characteristic of young people, although the number of young people who are socially active in Serbia is lower when compared to other countries in transition.²⁰

Youth experiences an innate sense of revolt towards anything unjustly imposed and anything which is not normal. We will consider the channeling of this youthful enthusiasm and willingness to be active citizens who will contribute to changes in society, from the angle of the My Initiative Activist Movement and the action it organised in 2015.

The My Initiative Activist Movement organised a protest in February 2015 in Belgrade’s Pioneer Park, called “Investigation, not a medal”²¹, regarding the award of a medal to the Chief of General Staff of the Serbian Army, General Ljubisa Dikovic. He was awarded the medal by President of Serbia Tomislav

17 The idea for the slogan comes from an American film of 1966, named “What did you do in the war, Daddy?”, directed by Blake Edwards.

18 For example, in the former Yugoslavia there are completely different names for the wars during the 1990s. The Croats refer to it as the Homeland War, the Serbs in the Republic of Srpska the Defensive-Patriotic War and the Bosniaks refer to it as the Aggression against Bosnia and Herzegovina.

19 A public opinion survey, “Personal and social activism of the young people in Serbia,” CESID and the Ministry of Youth and Sport of the Republic of Serbia, Belgrade, 2007, p. 18.

20 *Ibid*, p. 27.

21 More on protest: <http://www.yihr.rs/bhs/istraga-a-ne-orden/> (visited on 16 July 2015).

Nikolic, on the occasion of *Sretenje*, Day of Sovereignty of the Republic of Serbia. The award ceremony followed shortly after the publication of the "Rudnica Dossier", which was published by the Humanitarian Law Center, where certain allegations were mentioned concerning the involvement of General Diković in crimes against civilians in Kosovo in April and May 1999. General Diković was commander of the 37th Motorised Brigade at the time. The award was followed by President Nikolic's statement in which he "recommended" that the Prosecutor "should be careful about what he is digging into,"²² thus directly attempting to influence the judicial bodies, supporting the system of impunity and mocking the victims of the Kosovo war. Through this action, My Initiative drew the public's attention to the above mentioned event, explaining that it was an insult to the citizens of Serbia, who expected equality of all people before the courts, and asking for a criminal investigation, since the mentioned dossier provides reasonable doubt that General Dikovic had been involved in certain criminal activities. The action itself gathered around 150 people, who were protesting in Pioneer Park²³ while the ceremony was being held at the Presidency (it is located at the other end of the park).

At the same time, when we talk about the activism of the youth of political parties in Serbia regarding the issue of transitional justice, it is important to point out that the majority follows the political messages of the party leadership, and those messages consist of the diminishment and denial of the crimes committed in the 1990s.

An important element in the analysis of this action is the element of the personality of the Serbian president and his actions. Having seen the result of the action, we can come to the conclusion that activist movements and youth who are active in the NGO sector have more freedom in expressing their demands, while the message expressed by the youth of the political parties is focused on concrete political action in order to improve the conditions and quality of life.

Education

The necessity of an education based on facts is probably best shown in the example of the former Yugoslavia and the causes of its dissolution. "If anything can be learned from the example of Yugoslavia, it is how disastrous it is to lie about the past. To what extent did Yugoslavia fall because it had been systematically lying about its past for 45 years?"²⁴ The youth recognise the importance of education. However, they are aware they cannot receive a proper education on these events during their official education owing to the following factors: customized narratives in history books, selectively presented facts, with one's own nation as the exclusive victim and, finally, the unwillingness of most teachers to discuss the issues in class.

Therefore, what the youth of Serbia can do is acquire the basics of transitional justice through non-formal education, and become familiar with court-established facts about massive violations of human rights in the territory of the former Yugoslavia, in order to establish the necessary background knowledge for other activities they are involved with: activism, commemorations and regional initiatives. Learning about transitional justice has become available in many schools today, and is organised by NGOs that have transitional justice in their focus. However, since these activities are non-institutional forms of education, they do not have the possibility of including a large number of people.

Vocational or study visits are another aspect of education enabling young people to get to know the work of the institutions which implement transitional justice mechanisms in practice. The experience of young people who have taken part in this form of education has contributed to their practical understanding of the basis and functioning of transitional justice.

22 See online portal www.blic.rs dated 15 February 2015, title: "Nikolic threatens the Prosecutor: Be careful what you dig into" (visited on 16 July 2015).

23 See online portal www.slobdnaevropa.org dated 15 February 2015, title: Protest of the Youth Initiative: "Investigation, not a medal" (visited on 16 July 2015).

24 Lecture by Zarko Puhovski titled "What did you do in the war, Daddy?," published on 16 April 2012 on the web portal www.byka.com (visited on 16 July 2015).

Commemorations

Memorials and commemorations, as forms of symbolic reparations, are held in order to honour the victims and express solidarity, but also to create a collective memory of massive violations of human rights from the past. Commemorations are an important gesture which express a judgmental attitude towards the crime committed, and send a message of sympathy to the victims and their families. They are actually “a prerequisite to remedying the consequences of wars and massive violations of human rights, since they are an acceptable form of creating and restoring victims’ faith in the institutions of the system.”²⁵

The stance on commemorations in Serbia and other countries of the region is formed on the basis of the victims’ nationality. The acceptance of having a commemoration for one’s own victims and disapproval of the commemorations of “the others” is the behaviour pattern adopted when it comes to these events. When we talk about commemorations, we can take the creation of selective group knowledge about the past to be one of their functions. Here, we shall take two examples that are paradigmatic in the context of the consequences they created: the twentieth anniversary of the massacre at Kapija in Tuzla and the twentieth anniversary of the Srebrenica genocide, which were both held in Belgrade.

The first action, titled “The day of the killed youth”, was organised as a memory of the Kapija massacre in Tuzla, committed by the Army of the Republic of Srpska on 25 May 1995. On that occasion, a grenade was fired from a position on Mt. Ozren, hitting the main city square – the meeting place of the youth – killing 71 people, who were 24 years old on average. On that occasion, My Initiative organised

an action of recording into the Book of Condolences. The book was set up at several locations in the center of Belgrade, Novi Sad, Nis and Novi Pazar for seven days, with the aim of handing over the collected material to the Mayor of Tuzla on the day of the commemoration.²⁶ This action caused contrasting reactions, ranging from support and encouragement for young people to continue with such activities to physical attacks on My Initiative activists during the recording into the Book of Condolence at the Republic Square in Belgrade.²⁷

Another action titled “#7000” was supposed to be one of the largest peace gatherings and the largest collective commemoration in Serbia regarding a crime committed during the wars in the former Yugoslavia. The idea for this campaign originated on Twitter with the journalist Dusan Masic, who suggested that seven thousand people should lie down in front of the National Assembly of the Republic of Serbia on July 11 to commemorate the victims of the Srebrenica genocide, thus attempting to raise awareness of the extent of the crime committed by the Army of the Republic of Srpska in July 1995. The atmosphere regarding the action intensified in early July, when a group of 10 NGOs from Belgrade supported the civil action #7000²⁸; but several right-wing organisations, led by Dveri and the Serbian Radical Party, simultaneously announced obstruction of the action. The gathering in front of the National Assembly conveyed a strong symbolic message, since the Assembly represents one branch of government, while the area in front of the Assembly has been traditionally used for the largest political gatherings over the past 20 years. The day before the scheduled commemoration, the Minister of Police banned all gatherings for 11 July²⁹, so citizens symbolically gathered in front of the Presidency of Serbia at 11:07 P.M.³⁰

25 Goran Zoric, “Prijedor: Symbolic reparations”, Proceedings of the Regional School of Transitional Justice, the Humanitarian Law Center, Belgrade, 2014, p. 89.

26 More on handing over the Book of Condolences: <http://novi.ba/clanak/19433/kapija-aktivisti-iz-srbije-tuzlacima-urucili-knjigu-zalosti> (visited on 17 July 2015).

27 More on the attack on My Initiative activists can be seen on: www.youtube.com titled: “Activists from Serbian Action tear the book of ‘condolences’ of the Women in Black”; available on <https://www.youtube.com/watch?v=KtZ162djwFA> (visited on 17 July 2015).

28 See the text published on 02 July 2015 on web portal www.crnps.rs titled: “Civil society organisations supported the action *Seven thousand*”; available on: <http://www.crnps.org.rs/2015/organizacije-civilnog-drustva-podrzale-akciju-sedam-hiljada> (visited on 17 July 2015).

29 See text published on 10 July 2015 on web portal www.b92.net titled: “Police banned all gatherings”; available on: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2015&mm=07&dd=10&nav_category=11&nav_id=1014026 (visited on 17 July 2015).

30 See text published on 11 July 2015 on web portal www.n1info.com titled: “Candles for Srebrenica: action #seventhousand at the Presidency”; (visited on 17 July 2015).

About 500 people gathered on that occasion, lit candles on the sidewalk and glued pieces of paper which had the numbers from 1 to 7000 written on them. At the same time, members of right-wing organisations were on the other side of the park, led by the leader of the Serbian Radical Party, Vojislav Seselj; they were singing nationalistic songs and chanting the name of Ratko Mladic.

An important aspect of these commemorations is the way the media reports them and the opposing reactions of different media, revealing an image of a deeply divided society in Serbia – a society which carries the great burden of its own past, a society which still cannot free itself from that burden. Another question that is asked in public discourse is whether that society is just a victim or one of the participants in the events which marked the 1990s.

Regional initiatives

In 2008, civil society organisations from the former Yugoslavia organised the Coalition which advocates the establishment of the Regional Commission for the Establishment of Facts (hereinafter referred to as RECOM), motivated by the need to address the victims' needs in an adequate way and to put the victims into the focus of transitional justice mechanisms. During the conceptual design of this Commission, it was agreed that its mandate should be to establish facts about massive violations of human rights in the former Yugoslavia between 1991 and 2001.

“According to the Draft Statute, RECOM is an inter-state Commission founded by states formed on the territory of the former Yugoslavia. This extra-judicial body will investigate all allegations of all war crimes and other serious human rights violations in connection with the war; it will list all war victims and victims of crimes related to the war by their names; it will collect information on the camps and other places of forced detention. The regional commission will be independent of its founders.”³¹

Over the years, from the initial idea to the precise shaping of the RECOM Statute, there have been a series of consultative meetings and round tables which have brought together eminent intellectuals, human rights activists, representatives of victims, veterans, detainees, artists, lawyers and a significant number of young people from the region.

One of the largest actions in the Western Balkans was realised in 2011, when over half a million citizens' signatures were collected through synchronised actions in 7 countries of the former Yugoslavia, to support the establishment of RECOM.³² Young male and female human rights activists across the region were included in the entire campaign of collecting signatures, which they collected on stalls set up for several months in dozens of cities, all the time explaining to the signatories the importance of establishing such a commission.

The role of the youth in the advocacy for RECOM was aimed at creating a broader social front that supported the establishment of the commission at a regional level. This gave another type of legitimacy to the Initiative for RECOM, since one of the aims of the Commission is “contribution to preventing recurrence of war crimes and other heavy human rights violations,”³³ the beneficiaries of which will be the young people in the former Yugoslavia, as holders of the reconciliation process in future.

Conclusion

A review of the methodological approaches of youth activism in the field of transitional justice allows us to have an insight into the diversity and scope of their engagement. In pre-set frameworks and topics, the young people are trying to offer an innovative approach through various interdisciplinary methods. Their special value is a regional component which in fact represents a starting point from which they observe the past events. The responsibility the youth have is to clearly distance themselves, through their

31 Available on: <http://www.recom.link/sr/o-nama-sr/sta-je-rekom/> (visited on 17 July 2015).

32 See text published on 26 April 2011 on web portal www.blic.rs titled: “Initiative for the establishment of RECOM in the former Yugoslavia”; available on: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/250532/Inicijativa-za-osnivanje-REKOMa-na-prostoru-bivse-SRFJ> (visited on 17 July 2015).

33 Article 13 of RECOM Draft Statute contains RECOM's aims. The whole Statute is available on: <http://www.recom.link/wp-content/uploads/2014/11/SR-Izmene-Statuta-FINAL-12.11.2014-ff.pdf> (visited on 17 July 2015).

activities, from the policy that led to the wars and caused massive human rights violations in the areas where they are growing up today, which carry the burden of the war past.

A non-institutional framework has its positive side, in the form of the complete freedom the young people have in choosing which issues to address and what methods to use; on the other hand, that framework inhibits them from realising their activities in a broader social context, because these initiatives reach a relatively small number of people due to the lack of institutional capacities and of state support.

Finally, the need to face the past and war crimes that happened in the recent years is essential for the process of reconciliation of nations in the former Yugoslavia. The role of young people is even more important because they are among the initiators of social processes, and the promoters of the establishment and implementation of transitional justice mechanisms. Young people have the right to know what happened; they have the right to understand the processes that led to those events; absorbing the facts, they have the right to face them and establish a sustainable peace and cooperation in the former Yugoslavia, of which they will become the guarantors.

What are the consequences of UN immunity for upholding fundamental human rights?

Adisa Fišić

1. Introduction

The main goal of the UN peacekeeping mission is restoring international peace and security. However, inadequate accountability and impunity threaten the integrity and core values of these missions. According to the Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, the UN shall have immunity from any legal process, which in practice prohibits the involvement of the judicial organ of any state.

Following developments in international law, human rights violations have become the trigger for the establishment of UN peacekeeping missions.³⁴ I will apply ethics as an auxiliary discipline to address the issue of holding the UN accountable for violation of human rights during peacekeeping missions. Moral theory will provide the inputs necessary for analyzing whether the UN use immunity as a shield in these situations. The difficulty is whether immunity can be waived or is an absolute, and in order to address this issue, a case study of the *Mother of Srebrenica* case³⁵ will be used.

In the first part of this paper I will address the legal background to UN immunity, and the sources and nature of immunity. With the *Mothers of Srebrenica* case, I will present two possible approaches to the question of immunity. The Dutch Court of Appeal held that immunity can be waived under specific circumstances, but the Dutch Supreme Court had a very clear view and granted absolute immunity to the UN. The situation on the ground shows that this issue still causes controversies. Secretary General Ban Ki-moon said during the visits to the memorial in Srebrenica that, “the international community failed to provide the necessary protection to many people who were killed at the time when they needed our support.”³⁶ The question of whether a hierarchical connection exists between immunity and *jus cogens* norms will also be discussed.

The second part of the paper will be focused on an analysis of institutional moral responsibility, and more generally, on power and moral responsibility. The first part of the section on moral- theory will therefore consist of theoretical reflections on the topic of institutional moral responsibility.

34 The Security Council has started to define violation of human rights more frequently as a reason for interventions, and it has been invoked in Security Council Resolutions. Somalia 794(1992), Rwanda 929(1994), Haiti 1529(2004).

35 *Mothers of Srebrenica Association v. The Netherlands and the United Nations*, 10/04437 EV/AS (Supreme Court 2012).

36 On 26 July 2012, the Secretary-General during his visit in Srebrenica also called on the world to learn lessons from the Srebrenica genocide and stop the ongoing conflict in Syria.

Further on, the analysis of power and responsibility will explain that establishment of an exercise of power by an organization is at the same time an exercise of moral responsibility.³⁷

The main question of my research is: What are the consequences of UN immunity for upholding fundamental human rights?

2. UN immunity

The immunity of the UN is granted by Article 105 of the Charter,³⁸ which has served as a basis for the Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations (Convention). According to this Convention, the UN shall have immunity from any legal process, which in practice prohibits the involvement of domestic judicial organs. The UN and its subsidiary bodies have a very broad “absolute immunity” which is “necessary for the fulfillment of its purposes”, as enshrined in the preamble of the Convention on Privileges and Immunities of the United Nations.

Article VIII, Section 29 of the Convention is seen as a mitigation element of UN immunity, because it defines alternative dispute settlement mechanisms. However, an alternative dispute settlement mechanism can only be established when immunity is not waived by the Secretary-General.³⁹

2.1. *Mother of Srebrenica* case analysis

The main issue considered in the *Mothers of Srebrenica* case

is the immunity of the UN and whether it can be subject to any limitation under the national court in the Netherlands. This case shows also how different levels of the Dutch judiciary analyzed immunity of the UN.

The court of the first instance, the Dutch District Court, held that it lacked jurisdiction in this case because the UN invoked immunity and according to Article 105 of the UN Charter, as detailed in Article II section 2 of the Convention, national domestic courts cannot limit the UN’s immunity. The second issue analyzed in the judgment was the claim that without a judicial review, the right to a fair trial⁴⁰ would be directly violated, because an alternative mechanism, defined under Section 29 of the Convention, had not been established. According to the *Waite and Kennedy*⁴¹ case, the right to access to a court is not absolute and can be limited by immunity if the limitation is proportional, with a legitimate objective⁴², and the right of access to a court is not impaired where the applicants have available to them a reasonable alternative.⁴³ The court held that this ‘*Kennedy test*’ is not applicable to the UN, because it was established before the European Convention on Human Rights (ECHR), and universal membership distinguishes the UN from any regional organization with a restricted membership.

The Court of Appeal upheld the judgment of the District Court, but its reasoning was different. It stated that immunity within Article II section 2 of the Convention is “indisputably defined as broadly as possible”, and in connection with Article 105 of the UN Charter, the UN immunity is characterized as the most far-reaching

37 Lukes, S. (2005) *Power: A Radical View* (2nd revised edition), New York: Palgrave Macmillan.

38 Article 105 of the UN charter: “The Organization shall enjoy in the territory of each of its Members such privileges and immunities as are necessary for the fulfillment of its purposes”.

39 Convention, Article V, Sections 20 and 23. It defines that immunity can be waived by the Secretary-General on a case-by-case basis, and that he has the “right and the duty to waive the immunity of any official in any case where, in his opinion, the immunity would impede the course of justice”.

40 Rights to a fair trial are defined and protected by international treaties: *International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)* Art. 14 and *European Convention on Human Rights*. In *Waite and Kennedy*, para. 50, the court held that, “Article 6 of ECHR embodies the ‘right to a court’, of which the right of access, that is, the right to institute proceedings before courts...”

41 *Waite and Kennedy v. Germany*, No. 26083/94, 18 February 1999.

42 Ibid. para. 59: “...a limitation will not be compatible with Article 6 § 1 if it does not pursue a legitimate aim and if there is not a reasonable relationship of proportionality between the means employed and the aim to be achieved.”

43 The UN has an obligation under Section 29 of the Convention to provide alternative dispute mechanisms which would resolve possible disputes which have arisen as consequences of UN actions, but this requirement was not met.

immunity.⁴⁴ A significant change from the District Court judgment was that the Court of Appeals followed the *Waite and Kennedy* reasoning explained above and rejected the District Court's finding that *Waite and Kennedy* was decided on the basis of whether the particular organization was in existence before the ECHR, because it was, "implausible that [the] ruling implies that the single fact that an international organization has existed longer than the ECHR is sufficient reason to believe that the cosignatories are discharged from their obligation to guarantee fundamental rights under the ECHR."⁴⁵ Furthermore, the Court of Appeal stated that appellants could sue perpetrators and states, and because of that access to the court was not denied.⁴⁶

The next question addressed by the Court was whether Article 103 of the UN Charter precluded the UN's immunity from being tested against Article 6 of the ECHR or Article 14 of the ICCPR.

The Court of Appeal held that the purpose of Article 103 is not to set aside fundamental rights granted by customary law or international treaties. The preamble of the UN Charter clearly states that the purpose of the UN is to promote fundamental freedoms and human rights, and it would be contradictory that Article 103 intends to impair enforcement of these rights.⁴⁷

The appellants claim that the genocide in Srebrenica was such a serious crime that the UN's failure to prevent it should provoke the waiving of immunity was rejected by the Appeal Court, on the grounds that it would lead to a risk of the abuse of domestic courts around the world concerning peacekeeping missions, with regard to the fact that "although it did not commit crimes against humanity itself,

the UN failed to act against it adequately."⁴⁸ The Appellate Court conclusion concerning immunity was: "The immunity from prosecution granted to the UN is therefore closely connected to the public interest pertaining to keeping peace and safety in the world. For this reason, it is very important that the UN has the broadest immunity possible allowing for as little discussion as possible."⁴⁹

The Supreme Court reiterated the absolute immunity of the UN, and the plaintiff's submission that UN immunity should be set aside in order to ensure the right to a fair trial under Article 6 ECHR was rejected. The Supreme Court held that the Court of Appeal erred in relying on the criteria in the European Court of Human Rights (ECtHR) *Waite and Kennedy* case in order to evaluate whether the UN immunity should be set aside for the right to a fair trial. The Supreme Court held that the immunity of the UN is absolute, and that obligations under the UN Charter should prevail over obligations arising from other international agreements according to the Article 103 UN Charter. According to this, the Supreme Court followed the ECtHR's ruling in the *Behrami* case⁵⁰, where the Court held that the complaints were inadmissible because it lacked the competence *ratione personae* to review whether actions of international presence were compatible with the provisions of the ECHR. The Court also referred to the judgment of the International Court of Justice (ICJ) concerning conflict of immunity and *jus cogens* norms, discussed in the next section.

2.2. Immunity and violation of *jus cogens* norms

The question whether a hierarchical connection existing between immunity and *jus cogens* norms is relevant has been debated over the last decades amongst scholars and

44 The Appeal Court analyzed Article II section 2 of the Convention in the light of Article 31 of the Vienna Convention of the Law of Treaties, according to which it should be interpreted in accordance with the ordinary meaning with regard to the treaty's object and purpose.

45 *Mother of Srebrenica* appeal para 5.4.

46 *Ibid.* para.5.11.

47 *Ibid.* para.5.5.

48 *Ibid.* para. 5.10.

49 *Mothers of Srebrenica* case appeal, para 5.7.

50 The case was filed against France, concerned the death of a boy and the injury inflicted on his brother provoked by detonation of a bomb dropped by NATO in Kosovo. The applicant stated that the incident happened because French forces in Kosovo failed to mark it as a defuse bomb, which was within the scope of their obligations. The complaint was based on Article 2, which regulates the right to life under the ECHR.

also examined by international and domestic courts. The most cited case for this question was *Germany v. Italy*⁵¹ before the ICJ, concerning judgments by the Italian Supreme Court whereby it was held that Germany was not entitled for jurisdictional immunity before Italian courts because the plaintiff was seeking redress for violations of the peremptory norms of international law.

The ICJ held that rules of *ius cogens* do not set aside rules on immunity, in other words, “there is no conflict between those rules and the rules on State immunity. These two sets of rules address different matters. The rules of State immunity are procedural in character and are confined to determining whether or not the courts of one State may exercise jurisdiction with respect to another State. They do not bear upon the question of whether or not the conduct in respect of which the proceedings are brought was lawful or unlawful.”⁵²

3. Institutional moral responsibility

Institutional moral responsibility remains an uncharted area in international law, as can easily be seen through research of the relevant literature. The reality is that in the field of international law, states as recognized entities are still central actors.

An individual, to be morally responsible for his/her action, ‘should possess the capacity to deliberate upon moral issues and be conscious of acting according to certain moral codes.’⁵³ The second condition is that specific behavior should be motivated by specific intent and interests and that the individual is acting freely.⁵⁴ However, if a ‘collective’ such as an international organization possesses these characteristics, it too can be considered morally accountable for its actions.⁵⁵

To address the issue of institutional moral responsibility, particularly with regard to the UN, I will apply the arguments presented by Toni Erskine. According to him, the conditions additional to those mentioned above required for an institution to be qualified as moral agents are: “an identity that is more than the sum of the identities of its constitutive parts and, therefore, does not rely on a determinate membership; a decision-making structure; an identity over time; and a conception of itself as a unit.”⁵⁶

The first condition requires that the UN possesses an identity which is not limited to the identities of member states. Even if identity and legal personality are not the same, the fact that the UN has an international legal personality⁵⁷ of its own is also relevant, and it implies that the UN has an identity distinct from its member states and that its legal actions have moral implications.⁵⁸ The condition of identity has become self-evident over time, since the moment the organization was established after World War II with the main goal of preventing conflicts and promoting international peace and security.

The decision-making structure in the UN is clearly defined in Chapter V of the UN Charter, and this structure transfers the individual decisions of member states to institutional actions taken in common, which is also confirmation of its conception of itself as a unit.

3.1. Attribution of responsibility

Moral responsibility is not the same as legal responsibility. However, it is commonly accepted that when a particular act involves/ is an exercise of moral responsibility it also includes legally responsibility. The other two terms which are closely connected are power and responsibility. Power is frequently considered as the condition and cause for

51 *Jurisdictional Immunities of the State (Germany v. Italy)*, Judgment, 3 February 2012.

52 *Ibid.*, para.93.

53 Erskine Toni (2004). *Blood on UN's hands? Assigning Duties and Apportioning Blame to an Intergovernmental Organization*. Global Society, p.26.

54 Harbour V. (2003) *Collective Moral Agency and the Political Process*.

55 Copp David (1991) *Responsibility and Collective Inaction*. Journal of Social Philosophy, Volume 22, Issue 2, p. 71–80.

56 *Supra* no.20, p 24.

57 The legal personality of the UN was confirmed by the ICJ in its Advisory Opinion on Reparation for Injuries Suffered in the Service of the United Nations (I.C.J. Reports 1949, pp. 174-188, at 179).

58 Erskine, *supra* no. 24, p. 34.

responsibility, and an increase of power directly provokes an increase of responsibility.⁵⁹

Steven Lukes promotes the analysis that the identification of an exercise of power by an organization is at the same time an ascription of responsibility. He adds: “The point, in other words, of locating power is to fix responsibility for consequences held to flow from the action, or inaction, of certain specifiable agents.”⁶⁰ He also stated that “the powerful are those whom we judge or can hold to be responsible for a significant outcome”. Schaap also supports the opinion that having or exercising power provokes as a direct consequence a moral accountability for an action and the possible effects which such acts have had on others.⁶¹

Critics of Lukes’s approach state that, according to his analysis, when power is absent, attribution of power cannot be made, because according to his view, if an issue is not provoked by an exercise of power it is then a product of structural constraints. The concept of political responsibility was promoted as a critique of Lukes’s work, because it addresses issues which are excluded from his analysis. It requires that, “even if no identifiable agent or agents can be held morally responsible for creating a given relation of domination, those actors whose actions helped produce that relationship are obligated to attempt to understand and to change it.”⁶²

4. Conclusion

The UN immunity granted by Article 105 of the Charter and Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations provides that organization with such “privileges and immunities as are necessary for the fulfillment of

its purpose”, and also prevents abuse of domestic courts concerning claims regarding the UN peacekeeping mission.

In the *Mothers of Srebrenica* case, the Dutch Supreme Court held that the UN enjoyed the broadest form of absolute immunity and rejected the *Kennedy* test, which states that immunity is acceptable if it is proportionate, with a legitimate objective, and if the affected parties have access to reasonable alternative mechanisms. The Supreme Court confirmed the judgment of the Court of Second Instance, but the reasoning differed, as was the case with the judgment of the District Court. This case shows how the same judgments can be derived from different reasoning, and how courts present legal arguments concerning the scope of the immunity of the UN.

Institutional moral responsibility requires additional elements than those required for an individual to be morally responsible, and the UN as an international organization meets all those required elements. The main goal of the UN is to promote international peace and security, and also, as stated in the preamble of the UN Charter, to promote fundamental human rights. According to Lukes’s morality theory, power automatically requires the exercise of moral responsibility. In the context of the UN, such power would mean moral responsibility for wrongdoings during peacekeeping operations.

“Power must be converted into authority, and competence must be supported by jurisdiction”.

(Inis L. Claude, 1966)

59 Stahl B.C.(2004) *Responsibility for Information Assurance and Privacy: A Problem of Individual Ethics?* De Montfort University, UK, Volume 16, Issue 3, p. 19.

60 Lukes, S. (2005) *Power: A Radical View* (2nd revised edition), New York: Palgrave Macmillan. p. 56,

61 Schaap, A. (2000). *Power and responsibility: should we spare the king's head?* Politics, 20(3), pp. 129-135.

62 Hayward. C. (2006) “*On Power and Responsibility.*” Political Studies Review, vol. 4. pp. 156-163.

Relations between Dubrovnik and Trebinje during conflict and post-conflict period: An analysis of the relations between the two neighbouring towns in war and peace

Mirza Hebib

In the context of the disintegration of Yugoslavia, the Yugoslav People's Army (JNA), supported by the Montenegrin Territorial Defence, carried out an attack on Dubrovnik after the Republic of Croatia had declared its independence in 1991. The nine-month-long military siege of Dubrovnik, lasting from the autumn of 1991 to the spring of 1992, had incalculable negative consequences not only for Dubrovnik and the whole of the Dubrovnik region, but also for the population in the region from which the attack had been launched. Although the attack was justified at the time as the only means of forestalling an 'Ustasha genocide' of the Serb population in the independent Croatian state, from today's perspective one can blame it chiefly on the Greater-Serbia nationalism which reached its peak in the 1990s and which would not allow the loss of Dubrovnik for both strategic and ideological reasons. After the end of the war, the populations of Dubrovnik and Trebinje shut themselves off in their respective towns, which lie some 30 kilometres from each other, and broke off the ties they had shared with each other for some one thousand years in every sphere of life. This paper analyses the attack on Dubrovnik, as well as offering a survey and a review of the more favourable state of affairs existing twenty years after the end of the conflict.

1. Introduction

Dubrovnik is a historical city situated at the extreme south of the Croatian coast. Its well-preserved historical Old Town is a UNESCO Culture Heritage site. The Old Town is a small mediaeval town spread across about 13.38 hectares

and protected by walls and fortifications on all sides. The town abounds in exceptional architectural landmarks, including churches, palaces and public buildings, and is regarded as one of the most beautiful fortified settlements in Europe. On 1 October 1991, the JNA and the Montenegrin forces closed in on the town and proceeded to shell it with the object of annexing it and the surrounding areas to neighbouring Montenegro. The JNA barracks in Dubrovnik had been evacuated as far back as 1971, and the only soldiers who remained in the town were the sailors in the small Yugoslav Navy barracks who supplied the barracks on the Island of Lastovo with food and water. In Kupari, near Dubrovnik, there was a hotel complex forming part of the Kupari Military Establishment run by the JNA. However, the soldiers serving in Kupari were mostly catering staff and the Establishment itself was practically unarmed. The entire weaponry of the Dubrovnik Territorial Defence was stored in the JNA depots in the village of Duži near Trebinje, with Dubrovnik reservists carrying out exercises at the Grab military range above Trebinje, or in the vicinity of Ivanica in what was then the municipality of Trebinje. At the time of the break-up of Yugoslavia, the municipalities of Dubrovnik and Trebinje were border municipalities, the towns themselves being some 20 kilometres distant by air and some 35 kilometres by road.

The then municipality of Dubrovnik was in a very unfavourable geostrategic position as far as its defence was concerned. The difficulty lay in the fact that its land neighbours surrounding it on all sides, Bosnia and

Herzegovina and Montenegro were still parts of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) at the time of Croatia's independence, leaving Dubrovnik cut off from the rest of Croatia. The attackers converging from both Trebinje and Montenegro were soon to capitalize on this disadvantage and to cut off Dubrovnik Municipality from the rest of the world.

On 25 April 1991, the citizens of Croatia decided at a referendum that they would prefer to live in an independent state of their own rather than remain as part of the SFRY, an arrangement offering them the possibility of entering into alliances with other republics. On the basis of the referendum results, the Croatian Assembly on 25 June 1991 decided to proclaim Croatia a sovereign and independent state. The political leaders of the Dubrovnik Serbs, who were mostly opposed to a break-up of the Yugoslav community, set up a branch of the Serb Democratic Party (SDS), saying they were concerned about the future position of the Serb population in an independent Croatia. They recalled the events from the Second World War, warning that there might be another Ustasha genocide of the Serb population in an independent Croatia. They stated that their aim was to protect the Serb people in the Dubrovnik area and to ensure their survival.

A constitutive assembly and a rally in support of the move were held in 1991 in the village of Ivanica, in the presence of leading Serb party members. Prominent at the meeting were, amongst many others, Radovan Karadžić, Božidar

Vučurević, Jovan Rašković, Novak Kilibarda and Jovan Pejović. Transcripts of the speeches made at the meeting leave no doubt about the possibility of military operations being launched with the object of turning Dubrovnik into a new independent Dubrovnik Republic which would exist under the aegis of Serbia or some such arrangement. One may well ask why issues of this kind were debated by a political party, and whether there was not an intention to institutionalize an unmistakable presentiment of what was to follow under the guise of a political party programme. At that time in Montenegro, there was an intensive government-sponsored campaign of incitement under way called 'War for Peace', with the campaigners intimidating the local population with the disinformation that an army made up of 'Usthas' and foreign mercenaries was being put together in the neighbourhood, with the object of attacking Montenegro and capturing the Bay of Kotor.⁶³

2. The attack on Dubrovnik in 1991

In September 1991, hostilities broke out in southern parts of the Croatian littoral between the JNA and the Croatian defenders.⁶⁴ On 30 September 1991, acting in compliance with a directive of the SFRY General Staff, the then commander of the Second Operational Group (OG), Lieutenant General Jevrem Cokić, issued the order to the formations under his command to blockade Dubrovnik.⁶⁵ The JNA slowly made progress, and forced the Croatian forces to pull out of the Dubrovnik hinterland.

63 J. Raguž, Osnivački skup SDS-a za Dubrovnik – Otvorena najava agresije na dubrovačko područje, in *Časopis za suvremenu povijest*, year 35, 1, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2003, (Founding rally of SDS for Dubrovnik Open announcement for aggression on Dubrovnik area in Journal for contemporary history), pp. 35-41.

64 In the beginning the town was defended by, amongst others, self-organized unarmed units which were institutionalized only later. In keeping with the terminology of the ICTY, this paper uses the terms 'Croatian forces' or 'Croatian defenders'. Under Article 2. (1) of the Law on the Rights of Croatian Defenders from the Homeland War and Members of Their Families, 'A Croatian defender from the Homeland War is a person who took part in an organized manner in the defence of the independence, territorial integrity or sovereignty of the Republic of Croatia at any stage of the Homeland War as a volunteer and a member of the Armed Forces of the Republic of Croatia (the ZNG, the Croatian Army, the Ministry of Defence, the Police, the Ministry of the Interior, the Croatian Defence Forces (HOS) and the National Protection who spent in them at least 5 months up to 24 December 1991).'

65 *'Using the greater part of the forces go over to the attack with the main forces in the directions: Ljubinje–Zavala–Slano; Ljubovo village–Ivanica–Čibači and Grab–Dubravka–Molunat, and with the auxiliary forces secure the facilities and the Mostar airport in the valley of the Neretva, with the following objectives: using air, artillery and naval support to take simultaneous and energetic action to break up the forces in the directions of the attack and hit the coast, cut the Adriatic Highway at several points in the Slano–Prevlaka sector, blockade Dubrovnik, Čilipi Airport and Prevlaka from the ground and the sea, and then, having made provisions against attacks from the direction of Ploče, proceed to destroy and disarm the enemy's forces in the encirclement and stand in readiness for further offensive action in western Herzegovina.'* (Admiral Jokić, T. 4436-4437; exhibit No. D44.).

The town was shelled as part of the combat operations in the municipality in 1991. Many of the residents took refuge in Dubrovnik hotels, monasteries in the Old Town and the Rupe Museum. The town was also subjected to aerial attacks.⁶⁶ Infrequent at first, these attacks became increasingly intensive as the shelling went on. Dubrovnik was left without electricity and water after the transformer station in Rijeka Dubrovačka was hit.⁶⁷

At the beginning of November 1991, an anti-armour company of the 3/472 Motorized Brigade (mtbr) under Captain Nešić received orders to take combat action in order to capture the village of Bosanka and the neighbouring hills. The 107th Coast Artillery Group took part in the fighting, amongst others.

The Territorial Defence of Herceg Novi and the 1st Platoon of the 2nd Company of the 3/472 Mtbr under Lieutenant Pešić were also engaged. The period between October and December 1991 was marked by a considerable inequality between the two sides as far as weaponry was concerned. The Croatian forces were fighting against heavy odds, especially in the matter of artillery.⁶⁸

During the blockade of Dubrovnik which lasted several weeks, the JNA made substantial gains on the ground, which enabled it to maintain a tight stranglehold on the town. One should mention, however, that Dubrovnik was only one of the many contentious issues between Belgrade and Zagreb, as well as that the agreement reached by Croatia and Serbia on an unconditional ceasefire and the withdrawal of the JNA from Croatia was not being observed.⁶⁹ In its sentence against Pavle Strugar, the former JNA General, the ICTY

Trial Chamber⁷⁰ notes repeatedly that the persons who ordered the attack on Dubrovnik were headquartered in Trebinje.⁷¹

On 5 December 1991, the two sides held negotiations, with Jokić saying that all the issues between the JNA and the Croatian forces had been settled except for the mode of inspecting vessels out at sea. However, in spite of this, the most severe attack took place on 6 December. The intention to carry out the 6 December attack is also clearly visible in the statements according to which, at a meeting in Ivanica on 5 December 1991, Lieutenant Lemal asked for equipment needed for the operation, including bulletproof vests, plastic explosives and shells.⁷²

The Chamber concluded that the attack itself was launched on instructions from Kovačević in the early morning hours of 6 December 1991. The objective was to capture Srđ, the hill which towers over Dubrovnik, and thus deal a severe psychological blow to the citizens of Dubrovnik. Kovačević issued no orders regarding the intensity of the fire to be used in the area: *'There were no restrictions, all that mattered was to keep shooting.'*⁷³ Kovačević was expecting that the Croatian defenders on Srđ would surrender, which would certainly be a major step forward towards reaching the goal. The Old Town was intensively shelled from all sides.⁷⁴ Other than on the Old Town, intensive shelling was directed against parts of Dubrovnik to the northwest of the Old Town, the hotels to the northwest and southeast of the Old Town and, generally, all of the residential areas. The attack on Dubrovnik inevitably caused civilian casualties. The defenders on Srđ never surrendered.

66 Lucijana Peko, T. 1842.

67 Đelo Jusić, T. 1359-1360, Đelo Jusić, T. 1360.

68 Captain Negodić, T. 5355.

69 Geneva Agreement, 23 November 1991 (UN Doc. S/23239. Annex).

70 ICTY stands for the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia in The Hague.

71 Admiral Jokić, T. 4039.

72 Lieutenant Colonel Stojanović, T. 7825. See the evidence of Captain Nešić, T. 8167. He was in Žarkovica and said that Lieutenant-Colonel Stojanović had collected part of the equipment for his troops in the evening of 5 December 1991.

73 Witness B, T. 5052; relating thereto the evidence of Captain Negodić, T. 5266-5267.

74 *'The crash of the first shells was very close. As a matter of fact, we didn't know that they were falling on the Old Town because we were working inside. The reports of the shells kept coming closer and closer. Customers entered the shop in a state of shock, saying that shells had begun hitting Stradun, the fountain...were falling in front of the Church of St Vlaho. Later the din crept towards us; it came closer and closer and grew louder and louder. At one time, when the shelling reached its peak, five or six, and maybe ten shells were falling at the same time all over the town, so the whole town was under attack.'* (Nikola Jović, T. 2934-2935).

On the same day, Colm Doyle, the head of the European Observer Mission, met representatives of the JNA at their headquarters in Trebinje. As was later recorded, Doyle was told at the meeting that the operations against Dubrovnik were a response to the attacks on Serb soldiers in other parts of Bosnia and Herzegovina.⁷⁵ Bowing to pressure from the international community, the JNA and Territorial Defence units slowly withdrew inside the borders of Bosnia and Herzegovina and occupied a number of dominant hills in the vicinity of the Croatian border. By occupying these hills, they maintained a great advantage over the Croatian defenders, as well as having control of the Adriatic highway. The conditions for the further liberation of the Dubrovnik hinterland were created during Operation Čagalj, as part of which Popovo Polje field in Bosnia and Herzegovina was liberated. Parts of the hinterland and Golubov kamen were liberated during Operation Tiger in the summer of 1992. The dominant Hill 915 was captured during Operation Vlaštica. The operation was terminated in October 1992 by capturing Vlaštica, Ilijin vrh, Bubavac and the line Srnjak – Orah – Bobovište – Gradina. The situation in the Dubrovnik battle area remained unchanged until December 1995, when the Dayton Peace Agreement was signed. The agreement ended the war in Bosnia and Herzegovina and caused the military forces to be withdrawn from the Dubrovnik hinterland.⁷⁶ The full extent of the damage is difficult to assess. On 8 December, a 'Commission' made up of JNA officers, amongst others, made the round of the Old Town and took provisional notes about the damage. The Chamber notes in its judgements that the 'Commission' did not visit all the areas and that therefore the information it offered was not absolutely reliable. There is no doubt that the Old Town and the larger part of Dubrovnik Municipality suffered extensive material damage. In the Old Town itself many world heritage cultural

monuments were destroyed. During a 12-hour attack on the Old Town alone, about 30 per cent of the buildings were severely damaged.⁷⁷ The 500-year-old Trsteno Arboretum was set on fire and destroyed. A total of 2,127 houses were completely destroyed and 7,771 inhabitants made homeless. The airport in the neighbouring municipality of Konavle was also destroyed. Although the extent of the damage is difficult to establish, there are records according to which the damage caused on the littoral and the islands was estimated at 100,329,134 German marks.⁷⁸

During the combat operations in Dubrovnik and its neighbourhood, as well as during the mopping up of the Dubrovnik hinterland and the active defence of the positions reached, 182 defenders and 11 members of the National Defence from Dubrovnik-Neretva County, 235 defenders from formations arrived from other parts of Croatia, and 92 civilians were killed.⁷⁹ A number of the defenders of Dubrovnik were captured and taken to the camps in Bileća (Bosnia and Herzegovina) and Morinj (Montenegro). On the other side, there were several hundred soldier casualties, including about 250 from the Trebinje area, but no civilian casualties.

3. A policy incomprehensible to the human mind

The time of the war and the situation in Trebinje are described in the memoirs of Đuro Kriste, one-time principal of the elementary school in the village of Trebinjka near Trebinje and a long-time cultural worker in the town of Trebinje. Kriste describes the chaotic situation in Trebinje and says that the town was full of well-armed, long-bearded reservists.⁸⁰ Kriste writes that the position of the non-Serbs was extremely difficult and that they had no information about the attacks.⁸¹ The majority of the Bosniaks and nearly

75 Exhibit No. P61, offprint 39; Slobodan Vuković, T. 5990-5993; 5827.

76 Ibid, pp. 112-115.

77 V. Vierda, Analiza Zavoda za obnovu Dubrovnika, Museum Documentation Centre, Dubrovnik, 2007.

78 J. Carić, Ratna razaranja i štete u Dubrovačkom primorju u Domovinskom ratu 1991.-1992. godine na stambenom fondu, Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka IV, Primorac, Dubrovnik, 1993 (War damage and destruction of housing in Dubrovnik area in Homeland war 1991-1992, Journal of Dubrovnik coast and islands IV, Primorac, Dubrovnik, 1993).

79 M. Đuraš, Popis stradalnika Dubrovačko-neretvaske županije in Glas Grada, (The list of human losses in Dubrovnik-Neretva county in Voice of the Town) No. 298, accessed on 3 December 2010, p. 5.

80 Đ. Kriste, MORAŠNICA - Slike jednog vremena, (The picture of one time) Ragusa, Dubrovnik, 2007, pp. 170-171.

81 *'On the eve of "D-Day" (1 October 1991), we eagerly awaited any information about the current situation. But who was to give us the information? For several months now one can tell that the attitude of the Serbs towards the Croats has changed greatly. Such conversations as were conducted usually concerned topics from everyday life. Not a word about politics, because there was only politics here, and it was at complete variance with our way of looking at things.'* (Đuro Kriste).

all of the Croats refused to join the Army of Republika Srpska and march on Dubrovnik. After his two sons were taken away by the police, Kriste succeeded in obtaining an interview with the Colonel thanks to his high standing in Trebinje, and asked him the following question: *Colonel, if you were a Serb and happened to be in Dubrovnik at a time when the Croatian army was advancing on Trebinje, how would you feel about having to wear the uniform of the Croatian army, especially if you were a native of Trebinje?* The Colonel replied that he would not allow himself to do a thing like that. The Colonel permitted Kriste to visit his sons in the prison. In his notes, Kriste testifies about the horrors he saw in that place, where three Bosniaks (Muslims) and three Croats who had refused to put on uniform and take part in the attack on Dubrovnik were being kept.⁸² Kriste spent the war in Trebinje. Interestingly, he writes that the local non-Serbs, who had been hearing the shelling of Dubrovnik every day, were cheered by any shells that fell on Trebinje, although they feared that they might be killed by their own side.

Another document of exceptional interest is the Charter of Friendship with and Allegiance to the City of Dubrovnik adopted in December 1991 by the Municipal Board of the Muslim Bosniak Organization in Trebinje. In the Charter, the residents of Trebinje stress that it *'represents the continuation of the centuries-old [tradition of] demonstrating the loyalty, friendship and good-neighbourliness between Bosnia and Dubrovnik, between the Bosniaks and the residents of Dubrovnik.'* The Charter contains an appeal for forgiveness because, the signatories say, they lacked *'the strength and power to help you in the way our glorious bans and kings did - you, the most beautiful haven of our youth and love. We did the only thing we could, we refused, on pain of losing our jobs and homes, to shoot at our youth and our love. In the hope that someday you will again take us to your warm, stone bosom, we ask you to forgive us, because they do not what they are doing.'*⁸³

This paper would be incomplete without a reference to the protests organized in support of Dubrovnik. In Cetinje,

the heart of Montenegro, two protests were held. The first anti-war protest was held on 3 December 1991, at which more than 10,000 Montenegrins expressed their regret at the attack on Dubrovnik and asked for forgiveness. At the second protest, held on 1 February 1992, the participants sang the song *'Sa Lovćena vila kliče oprosti nam Dubrovniče'* [*'the fairy on Mount Lovćen is crying, Dubrovnik, forgive us'*] as a message to Slobodan Milošević that they opposed the participation of the Montenegrin soldiers in the attacks on Dubrovnik. An anti-war protest rally was held in Belgrade under the slogan, *'End the Hatred to Stop the War.'* The citizens were joined by prominent artists, composers and actors such as Mirjana Karanović and Rade Šerbedžija, who sang jointly *'I can't go against my friend.'* A petition-signing campaign in support of Dubrovnik was organized at the Faculty of Philosophy in Belgrade. During the protests, participants stressed the traditional friendship of Dubrovnik and its Herzegovinian hinterland, recalling that at the time of the Nevesinje uprising villages in the Konavle area and the Dubrovnik hinterland sheltered families who had fled from Popovo Polje, Bileća and Old Montenegro. We also wish to point out that during the Second World War, people from Dubrovnik not only collected aid for the Partisans but also took salt and blue vitriol to the people of Popovo Polje for their livestock and vineyards.⁸⁴

4. Demographic changes and post-conflict relations of the two towns

According to the 1991 population census, the population of Trebinje comprised about 69 per cent Serbs, 19.5 per cent Bosniaks (Muslims), 1.5 per cent Croats, 6 per cent Yugoslavs and 4 per cent others. Official population census data being unavailable, judging by the *de facto* situation as well as by the results of surveys published in the CIA 2008 World Factbook, Trebinje is an ethnically pure town, with Serbs accounting for over 95 per cent of its population. There are hardly any Croats left in it. The Bosniaks, who are dispersed across Europe, mostly in Denmark and Sweden, visit Trebinje during the summer period.

82 Ibid, p. 176.

83 The text of the Charter of Allegiance to the City of Dubrovnik is available at www.behar.hr/1991-bosnjaci-trebinja-pisu-povelju-odanosti-dubrovniku, posted on 23 September 2013, accessed on 5 January 2014.

84 S. Prodanović, *Petoljetka razaranja*, Republika No. 149, year VIII, 1996, pp. 21-25.

According to the 1991 census, the population of Dubrovnik consisted of 77.5 per cent Croats, 8.5 per cent Serbs, 5.5 per cent Muslims, 2 per cent Yugoslavs, 1 per cent Montenegrins and about 5 per cent others. The census of 2011 puts the population of Dubrovnik at 90.4 per cent Croats, 3.5 per cent Bosniaks, 2.7 per cent Serbs, 0.5 per cent Montenegrins and about 3 per cent others. What strikes the eye is that the number of the Serbs has been largely reduced. According to local residents, the majority of the Serb population left Dubrovnik shortly before the outbreak of the armed conflict in 1991. Although no crimes against the Serb population of Dubrovnik have been registered, in our opinion the post-conflict circumstances and the human rights situation on the ground is not conducive to their completely safe return. Reproaches and accusations that they are solely to blame for what happened are also keeping them away. While a portion of the Serb population remained in Dubrovnik, the majority exchanged or sold their property and sought a new life elsewhere, mostly in Trebinje itself.

In common with the rest of the former Yugoslavia, the general state of affairs gave rise to deep divisions among the people. Recriminations as to who was to blame for the outbreak of the armed conflict itself, as well as the deceptions of the political leaders, generated hatred between the members of the different nations.

Whereas in the Dubrovnik discourse it is argued that all Trebinje Serbs are to blame for the attacks on Dubrovnik, the other side insists that what happened was nothing but defence of the Serb people in the Dubrovnik area during the ‘anti-constitutional dissolution of the common state’. Within a very short period of time, the legitimacy of the former state began to be denied and all the former relations began to be looked upon as political ploys. ?SAME PARA:

While the Croats claimed that Yugoslavia was merely a Greater Serbia in disguise, the Serbs maintained that it was a ploy to enable the Croats to rule with ‘their’ leader Josip Broz at their head in order to disunite the Serbs and to destroy the Serbs’ monarchist traditions.

Aside from all that, hatred and the rupture of relations between the populations became a post-war reality. The populations shut themselves off in their respective camps, the two cities some 30 kilometres distant from each other, with all cooperation between them terminated, and communications reduced. The hatred itself culminated precisely after the end of the war, with all the national political parties trying to score points by portraying themselves as the ‘bulwark’ against the aggressor on the other side.

5. Criminal prosecution for the attacks in the Dubrovnik area

The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) brought several indictments in connection with the crimes committed during the attacks on the territory of Dubrovnik Municipality.

General Pavle Strugar was sentenced to a single prison term of 8 years for his part in the shelling of the city. He was found guilty of violating the laws and customs of war and of deliberately destroying and damaging religious, charitable, educational, art and scientific institutions, world cultural heritage monuments, and works of art and science. Owing to the health condition of the convict, the sentence was reduced to 7.5 years on appeal. After serving two-thirds of the sentence, Strugar was provisionally released. Miodrag Jokić (Commander of the Ninth Naval Sector in the Bay of Kotor) was sentenced to 7 years in prison. After serving two-thirds of the sentence, Jokić was released.

Vladimir ‘Rambo’ Kovačević (Commander of the 3rd Battalion of the JNA 472nd Motorized Brigade from Trebinje) was indicted together with Strugar.⁸⁵ However, owing to his alleged incapacity to act as a party due to a diagnosed mental illness, his case was referred to the domestic judiciary.⁸⁶

Slobodan Milošević was also charged with responsibility for the operations in the Dubrovnik area. The proceedings against him were discontinued owing to his death on 6 March 2006.

85 The indictment states that the persons in question stand accused of firing at random several hundred projectiles on Dubrovnik’s Old Town, killing two civilians, Pavo Urban and Tonči Skočko, and wounding three civilians, as well as completely torching and destroying six historical and architectural monuments under UNESCO’s protection, and damaging 46 buildings and facilities.

86 ‘Vladimir Rambo Kovačević nesposoban za suđenje’, www.blic.rs, posted 25 May 2012, accessed on 2 January 2014.

Charges were also brought against Božidar Vučurević, the wartime Mayor of Trebinje, President of the Serb Autonomous Region of Herzegovina, President of the Crisis and War Headquarters of Trebinje Municipality and President of the War Presidency of Trebinje Municipality. The County State Attorney's Office in Dubrovnik brought an indictment against Vučurević for war crimes against the civilian population in the Dubrovnik area and for the destruction of its cultural and historical monuments. Other than for the crimes he committed, Vučurević will certainly be remembered for his statement, 'We're going to build an older and even more beautiful Dubrovnik'. Vučurević was deprived of his liberty at a border crossing with Serbia in April 2011 and detained pursuant to an international arrest warrant. Two months later, the Higher Court in Belgrade decided that Vučurević should be temporarily released on condition that he did not leave Serbia pending the completion of the extradition procedure. Shortly afterwards, Vučurović went to Trebinje. The Appellate Court in Belgrade ruled that there were no conditions in place for Vučurović's extradition, because he was not on Serbian territory.

On 4 December 2009, the County State Attorney's Office in Dubrovnik brought indictments against three commanding officers of the 2nd Operational Group – Generals Jevrem Cokić, Mile Ružinovski and Pavle Strugar, and the Commander of the Ninth Naval Sector Admiral Miodrag Jokić and his deputy Captain Milan Zec; and against the Commander of the 2nd Tactical Group, General Stanković, the Commander of the 472nd Motorized Brigade, Lieutenant Colonel Vičić, and his deputy Major Komar. Indictments were also brought against First Class Captain Vladimir 'Rambo' Kovačević, who was in command of the 3rd Battalion of the 472nd Motorized Brigade, and Lieutenant-Commander Gvozdrenović, who was in command of the missile gunship No. 403.⁸⁷ On 15 May 2010, the Higher Court in Podgorica rendered (interlocutory) judgements for war crimes committed in the Morinj camp near Kotor. Zlatko Tarle was sentenced to 1.5 years in prison, Mlađan Govedarica to 2 years, Ivo Gojnić to 2.5 years, Boro Gligić

to 3 years, Špiro Lučić to 3.5 years and Ivo Menzalin, who is at large, to 4 years. According to the indictment, the convicted persons were guilty of war crimes against civilians and prisoners of war from the Dubrovnik region in their capacity as active and reserve members of the former JNA. On 7 December 2010, the Appellate Court of Montenegro quashed the judgements and returned the case for a trial in first instance before the Higher Court.⁸⁸

6. Relations twenty years after the conflict: prospects for the establishment of transitional justice mechanisms

Transitional justice is a field which explores ways of dealing with past violations of human rights in societies undergoing transition; it is one of the most important instruments of the process of democratization, and is spearheaded by international organizations because it can operate as an effective catalyser of post-conflict reconciliation and stabilization.⁸⁹

Its fundamental objective is to help build sustainable peace and provide help during the democratization process. According to the International Centre for Transitional Justice, transitional justice procedures encompass:

- a) criminal prosecution and non-judicial investigations (such as mechanisms for establishing the truth);
- b) reparation for victims and efforts to fulfil their needs, which may include the process of memorialization;
- c) transformation of the security systems and potential removal of human rights violators from public institutions;
- d) reform of public institutions in order to prevent a repetition of human rights violations from the past.⁹⁰

If we analyse the relations between the two towns in the post-war period with reference to the foregoing points, we can safely conclude that 24 years since the attack on Dubrovnik and 20 years since the official cessation of all armed conflicts on the

87 Statement by the County State Attorney's Office in Dubrovnik, *Slobodna Dalmacija*, 4 December 2009, pp. 7-8.

88 Saopćenje u ukidanju presuda: Ukinuta presuda za zločine nad hrvatskim zarobljenicima u Morinju, *Jutarnji list*, 7 December 2010, p. 12.

89 Definition by the International Centre for Transitional Justice, www.ictj.org, accessed on 13 January 2015.

90 Definition by the International Centre for Transitional Justice, www.ictj.org, accessed on 13 January 2015.

territory of the former Yugoslavia, the results are minimal as far as the establishment of transitional justice mechanisms is concerned. The results in the sphere of criminal prosecution are insignificant. Those who were finally sentenced have already been released. In a number of cases, judgements have been quashed, and a number of individuals are inaccessible to the criminal prosecution authorities.

As far as establishing the truth is concerned, no major efforts have even been undertaken. Both sides have written their respective histories. The residents of the one town have their own versions of the events and are absolutely sure of them, while those of the other look upon the same details from a quite different angle.

The lack of reparations is partially due to the fact that the guilt has not been established. The post-war restoration of Dubrovnik has cost about \$80,000,000. It was funded partly from the budget of the Republic of Croatia, that is, from the Ministry of Culture's Dubrovnik Renovation Programme, and partly from various sources, including UNESCO and donations. It should be noted that in 2000, Milo Đukanović, the President of the Republic of Montenegro, apologized in his name and on behalf of the citizens of Montenegro for the attack on Dubrovnik and for the anguish, suffering and material damage caused by the Montenegrins serving in the JNA. Talks concerning Montenegrin reparations in money for the attack on Dubrovnik have been going on actively for a number of years and a first instalment has already been agreed upon. In 2005, Montenegro signed a Memorandum undertaking to pay the Dubrovačko mljekarstvo dairy plant €375,000 for the 650 cows stolen during the war from a farm in the village of Gruda in Konavle Municipality. The Memorandum provoked

heated debates between the government and the opposition in Montenegro, at the same time leading to the broaching of the subject of the 1991 events in Montenegrin discourse. The payment of the sum in itself is a *de facto* admission of guilt for dishonourable conduct on the territory of another state, if for nothing else. It also raises the possibility of opening other issues with the object of establishing transitional justice.

In 2008, the President of the Trebinje Municipality Assembly, Nikola Sekulović, noted with regret that the evil that befell Dubrovnik was partly to be blamed on Trebinje. In 2012, the Alternative Club of Trebinje launched a project as part of which it petitioned the local government to make an apology, because '*Trebinje cannot and does not wish to exist as a ghetto*'.⁹¹ At the first meeting of the mayors of Trebinje and Dubrovnik in April 2012, the Mayor of Trebinje, Dobroslav Ćuk, expressed regret for everything that took place.⁹² He pointed out to the reporters that he was expressing regret rather than making an apology, because an apology must be mutual.

The administration of the city of Dubrovnik and several nongovernmental organizations have erected monuments to mark the human rights violations and the human losses in particular, as well as to honour those who defended the local population. There are 14 monuments devoted to the Homeland War on the territory of the City of Dubrovnik. Of these, 11 are dedicated to the fallen defenders of the town, 1 to all the defenders collectively and 2 to the civilian victims of the war. In addition to the monuments, there are plaques at various locations showing the damage caused to the Old Town, certainly an important reminder of the 1991 attack on Dubrovnik.⁹³

91 Pomirenje Dubrovnika i Trebinja, Al Jazeera Balkans, www.balkans.aljazeera.net, posted on 4 January 2012, accessed on 14 January 2015.

92 The statement by Dobroslav Ćuk, the Mayor of Trebinje, at the first post-war meeting with the Mayor of Dubrovnik: 'As the Mayor of the Municipality of Trebinje, together with my fellow citizens, I deeply and sincerely regret all that happened to us, every innocent victim and any damage, including the least harm inflicted on you, our neighbours and on the town of Dubrovnik. *I believe that you too are imbued with the same feelings and that at this moment we are really ready to regret together what happened to us, to wish that something like this should never happen again, and to forgive each other like Christians, in the manner we were recently taught by Bishop Grigorije of Zahumlje-Herzegovina and the Littoral and the Bishop of Dubrovnik.*'

A 'Monument to the Fighters Fallen in the Defence of the Town' was erected in Trebinje in the summer of 2011. The then Mayor of Trebinje, Dobroslav Ćuk, said on that occasion that the monument was in remembrance of the suffering of the Serb soldiers from the Trebinje area who *'fell defending the city and fighting for the sacred values of the Serb people – patriotism and freedom'*.

Although the security system itself remains largely unreformed as regards its personnel,⁹⁴ I think one could say that both the Dubrovnik and the Trebinje services charged with security on the territories of the two towns are operating efficiently, thanks to which residents of Dubrovnik are visiting Trebinje, and those of Trebinje, Dubrovnik, more and more often.

In spite of the lack of direct relations between the two local self-government units, and also due to the fact that the two cities are divided not only by the state border but by the border of the supra-national entity of the European Union, cooperation between the populations has been rather noticeable of late. People from Dubrovnik do their shopping in Trebinje, where they buy locally-grown fruit and vegetables, clothes and footwear, and have their cars repaired. More recently, they have also been using local medical services to an increasing extent. Many women from Dubrovnik can be seen shopping in the Trebinje marketplace every Saturday, saying that the produce is organic, healthy and considerably cheaper than in Dubrovnik. Although prices in Trebinje are marked in convertible marks, the Croatian kuna and the euro have been increasingly used recently as a means of payment.⁹⁵

Klix.ba, writes the following in its interview with a local saleswoman named Zorica: *'She makes no difference between the customers. She has lots of regular customers from Dubrovnik who call her in advance to tell her what to get ready for them. Zorica says that people from Dubrovnik can recognize locally-grown produce, know it is without additives and appreciate its favourable prices.'*

It is worth mentioning that a number of tourist agencies from Dubrovnik have recently been taking foreign tourists by coach to Trebinje during the summer season on sightseeing tours and visits to restaurants serving traditional delicacies at low prices. For the foreign guests, the visit to Trebinje, which is reached after a 30-minute drive, is a pleasant surprise and a memorable experience. The small Herzegovinian town situated astride the cold Trebišnjica river and overlooked by oven-hot rocky hills, has much to show in the way of cultural heritage dating from both the Ottoman⁹⁶ and Austro-Hungarian periods.

During the summer months, the Dubrovnik beaches are host to growing numbers of people from Trebinje, both permanent residents and members of the Bosniak diaspora. The beaches around Dubrovnik can be reached from Trebinje after a 30-minute car drive, if there are no delays. On summer days, the overcrowded beaches between Kupari and Srebreno are witness to the fact that the residents of Trebinje are not discouraged even by border delays of up to two hours.

In our opinion, one of the more important projects which link the two towns involves the restoration of the old narrow-gauge railway line between Čaplina and Dubrovnik, as part

93 Monuments commemorating the Homeland War in the Dubrovnik area: 1 Monument to fallen defenders in Tršteno; 2 Monument to 101 Croatian defenders killed in action around Osojnik; 3 Monument to defenders in Mrčevo; 4 Central Cross commemorating all fallen defenders of the town during the Homeland War; 5 Monument to fallen Bosniak (Muslim) defenders; 6 Monument to fallen policemen defenders; 7 Monument to Dubrovnik defenders in Pile; 8 Monument to fallen defenders in Sustjepan; 9 Monument to defenders in Stara Mokošnica; 10 Monument to nine civilians killed in the shelling of 7 October 1991 in Nova Mokošnica; 11 Monument to defenders in Komolac; 12 Monument to fallen defenders on Srđ; 13 Monument to fallen defenders in the village of Bosanka; 14 Monument to civilian victims of the war in the Park of Innocent Victims of the War (under construction); 15 Plaques illustrating the damage caused during the aggression of the JNA, Serbs and Montenegrins against Dubrovnik in 1991-92.

94 In 2012, the Alternative Club in Trebinje demanded lustration for all who had cherished during the past 20 years the cults of Fascism, Chetnik or Ustasha ideology, nationalist clericalism and any other deviant and socially harmful notions.

95 "Dubrovčani u šoping idu u Trebinje, kupuju voće, povrće, ali i odjeću i obuću" (Dubrovnik citizens go for a shopping in Trebinje, buying fruits and vegetables, but clothes and shoes), Klix.ba, www.klix.ba, posted on 21 July 2013, accessed on 14 January 2015.

96 Remnants of Ottoman culture in the Trebinje area, including the mosques in the old town centre, were completely destroyed by the governing structures during the war in Bosnia and Herzegovina. The restoration of the destroyed buildings, commenced after the war, is discussed in the concluding section of the paper.

of the project called *Biciklima kroz povijest pratimo Ćiru* [following the train on bicycle along its historical route]. The project is financed from the transborder cooperation funds of the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), and was signed on 18 December 2014. Under the project, sections of the railway line will be restored to allow the construction of a cycling path. The project in Bosnia and Herzegovina is the responsibility of the Vjetrenica Public Company and will include the municipalities of Čapljina, Neum and Ravno and the Tourist Community of the City of Trebinje. Its cost is €296,000.⁹⁷

7. Conclusion

The various assessments of the military operations in the Dubrovnik area continue to provoke sharp debates between historians and politicians on the two sides. To many of the questions there are no clear answers. Who initiated the military operations in the Dubrovnik area, and who should bear responsibility for the disastrous consequences of this adventure? Is the JNA solely responsible for this military and political fiasco, or are the Montenegrins equally to blame? Who among the top politicians are guilty, and who are not? Was there a siege at all, or did the JNA and the Montenegrin volunteers enter the territory of Croatia to truly 'liberate' its citizens from the deadly stranglehold of 'Ustasha authorities'? And so on and so forth. I think that a great many answers are to be found in the judgements of the Hague Tribunal, which also offer the judicially established truth about the attack on the town itself. This paper supports precisely these facts. In the matter of the attack on Dubrovnik, the Hague Tribunal has not fully satisfied the need of the victims for criminal prosecutions of those responsible. Aside from this, however, we should be truly grateful to the Tribunal for providing us with facts about a military operation which have been established by an international body, as well as for setting a precedent in law to show that top leaders can be brought to trial irrespective of the outcome of the war.

At the time the negotiations on lifting the siege of Dubrovnik were started, it became quite clear that the whole campaign was a military fiasco of the JNA. As it turned out, the 'War

for Peace' campaign turned into a nightmare for the then military establishment both at home and abroad. A great many citizens were sceptical and suspicious about the entire episode. It should be pointed out that at that time the press was completely deceiving the public and that only a small segment of the public was able to find out what was actually going on.

In speaking of the above-mentioned facts, we wish to point out that they should be dwelt upon with a view to beginning a genuine reconciliation. Reconciliation requires that the elites should deal with the past, as well as that citizens of different states – in our case, those of both the towns – should become reconciled at an individual level. Political responsibility is the first step to be taken. Apologies by institutions of the state should pave the way for reconciliation between 'ordinary' citizens. It is necessary to bow to the victims, not merely as part of a protocol – something our politicians are in the habit of doing –, but sincerely. A spiritual and ideological transformation is necessary. Other than reconciliation, material reparation is also very important, as concrete evidence that an apology has been made to the victims. We must not forget that the entire property of the population living in the path of the JNA or the Montenegrin troops was completely destroyed and stolen. Even today, it is likely that children living in areas from which the attacks were launched are using stolen china or watching somebody's television without being aware of its origin.

There are nevertheless positive examples. For instance, the Bishop of Mostar-Duvno and Apostolic Administrator of Trebinje-Mrkan, Ratko Perić, stresses that the Catholic church has exceptionally good relations with Trebinje Municipality, and that the few Croats who have returned to Trebinje have been well received and respected. Exceptionally good cooperation has also been cited by the Chief Imam of Trebinje, Husein Effendi Hodžić, who has renovated ten mosques in the Trebinje area with support from the Bosniak diaspora. The messages of the new Mayor of Trebinje, Slavko Vučurević, should certainly not pass unmentioned either. At the opening of Sultan Ahmed's mosque in Trebinje in the summer of 2014, he expressed

97 "EK odobrila sredstva: Počinje obnova pruge Čapljina – Dubrovnik" (EC approved financial means: Reconstruction of railway Čapljina-Dubrovnik begins), Klix.ba, www.klix.ba, posted on 22 December 2014, accessed on 14 January 2015.

the wish that from the moment they crossed the threshold of the house of worship, the believers should feel a new strength and a new hope, and that they should share both with their neighbours of other faiths and nations, because there are many things that all of them value equally. Vučurević said that he wished that, *'We should all turn more towards that which is common to us, to that which we share, that which makes us good neighbours and citizens.'* At the same ceremony, the priest of Trebinje, Father Dražen

Tupanjani, said, *'Insanity destroyed these sanctities. Love, penitence, forgiveness and good sense are building them again. On this account, I am addressing to you greetings and felicitations here today, together with my brother priests and believers, and together with Bishop Grigorije. In the end, I wish to salute you in the name of all of us with the greetings of the Bible and the Koran. Peace to you. Irini paci. Pax vobis. Salaam alaikum.'*

Judgment in the *Veselin Vlahović* “Batko” Case

Nasir Muftić

Introduction

During the siege of Sarajevo, many of its urban districts, such as Ilidža, Dobrinja and Grbavica⁹⁸, were occupied. From April 1992 until the spring of 1996, when Grbavica was reintegrated, the “White Angels”, “White Eagles”, Šešelj’s men and other Serbian paramilitary formations ravaged the occupied areas, looting, raping, torturing and killing. The individual most strongly remembered by witnesses-survivors for his monstrous heinousness is Veselin Vlahović, nicknamed “Batko”, member of the “White Angels” unit, which was firstly under the command of Zoran Vitković, and later, after Vitković’s death, under the command of Predrag Jovančić.⁹⁹

Prosecution of perpetrators of international crimes is one of the mechanisms of transitional justice. It is considered a classic mechanism aimed at establishing violations of humanitarian law by the national judicial authorities or international judicial bodies, and thus fulfilling the objectives of transitional justice: establishing the truth, legitimizing the political community, pursuing institutional reforms, making reparations and furthering reconciliation.¹⁰⁰

When we speak of prosecution in the context of transitional justice, we usually stress the importance of prosecuting those individuals who during the transition period held the most senior positions within the civil or military hierarchies.

Prosecution of individuals like Veselin Vlahović alias “Batko”, who did not hold such positions but are nevertheless remembered for their brutality and cruelty, has great symbolic importance for all their victims and all those who crossed paths with them or feared they might cross paths with them. The civilian population residing in Grbavica and the surrounding areas at the time were at the mercy of members of military and paramilitary groups operating in the area. Despite all the horrors they lived through, for the majority of survivors from Grbavica and the surrounding areas during this period, the figure of Veselin Vlahović, notorious for his atrocities, symbolizes that period. In the following pages I will give an overview of the judgment¹⁰¹ finding Vlahović guilty of the murder of at least 30 persons, and committing numerous robberies, abuses and rapes.

125

98 Grbavica, a neighbourhood in Sarajevo, was during the siege controlled by the Sarajevo-Romanija Corps (*Prosecutor v. Galić* [2006] ICTY, IT-98-29-A (ICTY)).

99 Antić, Irena, “Ghosts of Grbavica Wartime Past”, *Helsinki Charter*, no. 149-150 / 2011, 18-20.

100 Fischer, Martina and Petrović-Ziemer, Ljubinka (eds.) 2013. *Dealing with the Past in the Western Balkans. Initiatives for Peacebuilding and Transitional Justice in Bosnia-Herzegovina, Serbia and Croatia*. Berghof Report No. 18. Berlin: Berghof Foundation.

101 *Prosecutor v. Veselin Vlahović*, S1 1 K 004659 11, Court of BiH, X-KRŽ-05/70 (Court of BiH).

Biography

Veselin Vlahović a.k.a. “Batko”, born on 3 July 1969 in Nikšić, Montenegro, is a war criminal whose crimes include rape, unlawful detention and torture of Bosniaks and Croats in Sarajevo’s Grbavica district in the period from 1992 to 1995. Some of the witnesses had known him as a boxer at the “Željezničar” boxing club and bouncer at the Sarajevo nightclub “Sloga”.¹⁰² At the trial it was established that Vlahović was literate, that he had completed primary school, that he had no occupation or job, and that he was indigent. The court also established that he had not served mandatory military service, held no rank, and had never been decorated, and that he had had previous convictions.¹⁰³ In 2001, Vlahović escaped from prison in Spuž, Montenegro, where he was serving a three-year term for robbery and violent conduct. After that he lived in Spain, where he was wanted for three armed robberies in Alicante province. On 2 March 2010, he was arrested in Spain, after many years on the run. The Kingdom of Spain approved the request for his extradition to Bosnia and Herzegovina (BiH) filed by the Prosecutor’s Office of BiH and delivered him to the judicial authorities of Bosnia and Herzegovina on 26 August 2010.¹⁰⁴

Indictment¹⁰⁵

After issuing a warrant for him, the Prosecutor’s Office of Bosnia and Herzegovina on 17 February 2011 filed an indictment¹⁰⁶ against Veselin Vlahović, which was confirmed on 24 February 2011, and then a second indictment¹⁰⁷ on 25 May 2011, which was confirmed on 31 May 2011. The Prosecutor’s Office dropped several of the counts set forth in the first indictment. The amended and consolidated indictment charged Vlahović with a crime against humanity and also with killings, enslavement, unlawful detention, physical and mental abuse (inhumane treatment), looting, and enforced disappearances of the non-Serbian civilian population, committed as part of persecution on ethnic and religious grounds.¹⁰⁸

Trial and first-instance judgment

At the arraignment held on 24 March 2011, the accused, Veselin Vlahović, pleaded not guilty. After that the prosecution presented its case.

EVIDENCE PRESENTED

Prosecution witnesses	Material evidence (Prosecution)	Defence witnesses	Material evidence (Defence)	Court evidence
114	201	19	43	0

102 According to the statements of witnesses “S-47”, “S39”, Hasib Zajković, “S-7”, “S-38”, Kenan Čengić,, “A-1” and Nijaz Alihodžić, and a decision on registration of Veselin Vlahović as a boxer within the “Željezničar” boxing club, of 17 December 1987.

103 More details of Vlahović’s biography available from the judgment:

http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/presude/2013/4659_1K_VV_prvostupanjnska_29_03_2013.pdf.

104 For more details see: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/index.php?id=910&jezik=b>.

105 Prosecutor’s Office of BiH, indictment no. T20 0 KTRZ 0000852 05 of 17 October 2012.

106 Prosecutor’s Office of BiH, indictment no. T20 0 KTRZ 0000852 05 of 17 February 2011.

107 Prosecutor’s Office of BiH, indictment no.: T20 0 KTRZ 0001205 of 11 of 25 May 2011.

108 The indictment charged Veselin Vlahović with crimes against humanity under Article 172 (1) (h) of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina (KZBiH) in connection with the sub-paragraphs (a), (c), (e), (g), (i), (k) and sub-paragraph (f) of Article 173 (1), all this in connection with Article 180 (1) of the KZ BiH. More information available at: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=411&završen=1&jezik=b>.

In evaluating the evidence, especially the statements of eyewitnesses, and applying the principle of free evaluation of evidence, the trial chamber took into account the fact that much time had passed between the event and the testimonies, and concluded that possible inconsistencies between the statements given by witnesses directly before the panel and those given in the aftermath of the event, did not impugn the truthfulness of the testimonies, if these inconsistencies were peripheral. Referring to the mandatory international law in Bosnia and Herzegovina, and the legal definition of crimes against humanity¹⁰⁹, the trial chamber established that for an offence to qualify as a crime against humanity, three requirements (elements) must be fulfilled:

1. The existence of a widespread or systematic attack

In assessing whether this requirement was met, the panel applied the definition of a widespread or systematic character of an attack as established by the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY) in the cases of *Prosecutor v. Kunarac et al.*¹¹⁰ and *Prosecutor v. Kordić and Čerkez*¹¹¹, according to which “widespread” means “massive, frequent, large-scale action, carried out collectively with considerable seriousness and directed against a multiplicity of victims”, and the concept of “systematic” is defined as “thoroughly organised and following a regular pattern on the basis of a common policy, involving substantial public or private resources”.

The chamber concluded that in the time period relevant to the indictment, that is from May 1992 up until the end of July 1992, there existed a widespread and systematic attack which, according to the evidence presented, continued after this period, and was directed exclusively against Bosniak and Croat civilians; and stressing that over this period barricades were put up in main streets in Sarajevo, that Sarajevo was heavily shelled and that the “Assembly of the Republika Srpska on 12 May 1992 ordered the creation of the Army of the Republika Srpska and appointed General Ratko Mladić commander of its General Staff, who, on 22 May 1992, ordered the formation of the Sarajevo-Romanija Corps”. Also, the panel referred to statements of several

witnesses who said that there was complete isolation after the paramilitary unit “White Eagles” had arrived in Grbavica. “The panel established beyond doubt the existence of a widespread and systematic attack in the area of the city of Sarajevo, especially in Grbavica district.”

2. Status of individuals against whom the attack was directed – civilian

The trial chamber cited the Geneva Conventions as a mandatory source of law in Bosnia and Herzegovina, according to which civilians enjoy protection during armed conflicts and hostilities. The chamber established that all injured parties who appeared as witnesses of the prosecution in this case were civilians. The chamber further stated that it had been proven beyond doubt that civilians had been deliberately targeted while they had been going about their civilian businesses. By way of example, the panel mentioned the shelling of the Koševo Hospital, and the State Hospital, and sniper attacks against civilians in Sarajevo, and thus concluded that the second requirement had also been met.

3. The accused had knowledge of the attack and his acts formed part of it (nexus)

Although some witnesses claimed that Vlahović was a member of the “White Angels” unit, this fact has not been conclusively established. But what has been conclusively established is that the accused was given a uniform and weapons and that he was in Grbavica district at the time. On the basis of a psychiatric examination conducted by a court expert, Dr Zorica Lazarević, the trial chamber established that at the time of the commission of the crimes Vlahović was in a normal mental state, that he was aware of what he was doing and of the consequences of his acts, and wanted them to be part of the systematic attack that was underway.

Persecution of non-Serb population through of other criminal offences and the first-instance judgment

The court addressed the issue of whether there existed persecution of any group of people or a collectivity on any of the impermissible grounds, by recalling various

109 Article 172 of the Criminal Code of Bosnia and Herzegovina.

110 *Prosecutor v. Kunarac et al.* [2015] ICTY, IT-96-23/1-PT (ICTY).

111 *Prosecutor v. Kordić and Čerkez*, ICTY, IT-95-14/2-T (ICTY).

international documents and standards, especially the ICTY case-law. On the basis of the facts, it was established beyond dispute that Vlahović had carried out persecution on ethnic and religious grounds by committing the acts of murder, enslavement, unlawful detention, torture, rape, and forced disappearance, along with other inhumane acts and looting of property. On the basis of the statements of the protected witnesses, the panel established that Vlahović had persecuted his victims by looting their property and raping, enslaving and murdering them, and thus established his individual criminal responsibility. The prosecution produced numerous witness-victims, whose testimonies provided the court with key evidence that helped the court reach a decision. It should be emphasized that in cases where witness statements were few, the court did not consider them sufficient for finding Vlahović guilty beyond doubt, so the court acquitted him of several counts of the indictment in accordance with the *in dubio pro reo* principle¹¹². The trial panel sentenced Veselin Vlahović to a long prison term of 45 years.

Veselin Vlahović's distinct pattern of conduct and ill-treatment of victims

As mentioned above, many witnesses – civilians who survived the hell in Grbavica – testified in this case. From all these testimonies, the panel inferred that the series of acts committed by Veselin Vlahović clearly distinguished him from others, on the basis of which a distinct pattern of conduct could be established in his case – as regards his reputation, his appearance and outfit, as well as the unique pattern in which he terrorised Grbavica. The majority of witnesses said that Vlahović appeared in Grbavica in early May 1992 on the side of the Serbian army.¹¹³ Some witnesses

had not met him before, but heard stories according to which “by that time the whole of Grbavica was talking about a monstrous man who visited people’s homes, robbed, raped and murdered them.”¹¹⁴ Vlahović was conspicuous for the black “šajkača” hat he wore at the time, which he also wore in a video clip aired by *Srna* TV station showing him standing among a group of people on a barricade, in front of a flag, holding an automatic rifle and giving a characteristic Serbian three-finger salute. Witnesses said that Vlahović would drive around Grbavica in a white Golf, carrying a long knife.¹¹⁵ Another thing that characterized Vlahović was his uniform approach to victims, which consisted in making threats to “slaughter” or “kill” them, and “demanding ransom in exchange for life”, and mentioning a “stream” to which he would take the victims in order to liquidate them.¹¹⁶ To one witness, to whose throat he put a knife threatening to kill him, he said: “You will be the eighty-seventh in the row!”¹¹⁷ Witnesses said that Vlahović threatened to take his victims to Trebević (a mountain situated not far from Grbavica), which was his killing field, where many of his victims were subsequently exhumed. Witness Nijaz Alihodžić said, “He said if I gave him 10,000 German marks he wouldn’t slaughter me. When we got to Trebević, he took me near a hole, where I smelt an unpleasant odour. He said that it was the place where he had slaughtered many *balijas!*” Other witnesses also said that Vlahović threatened to “take them to the stream.”¹¹⁸

For the most part, Vlahović raped his victims in their own flats, after which we would plunder them. He took some of the victims to his flat in the Vrace neighbourhood.¹¹⁹ The rape victims said Vlahović would tie them with chains or handcuffs to a radiator and lock them up in his flat¹²⁰. Witnesses “S-11” and “S-29”, who were made to perform

112 Statements that have no probative value, on the basis of which conclusions incriminating Vlahović could not be drawn beyond a reasonable doubt, or where there is some inconsistency between statements given by various witnesses about the same event.

113 According to the statements of the following witnesses: “S-35”, “S-36”, “S-13”, “S-47”, Muhamed Šehić, “S-39”, “S-5”, Rasim Torlak, “S-24”, “S-28”, “S-43” and “S-10”.

114 Statement of witness Razija Duraković.

115 Statement of witnesses Denis Sulić, “S-5”, “S-16”, “S-25”, “S-11” and Đevdet Delalić.

116 Statement of witnesses “S-16”, “S-6” and “S-21”.

117 Statement of witness “S-21”.

118 Statement of witnesses “S-47”, “S-35”, “S-36” and “S-29”.

119 Paragraph 61 of the judgment.

120 Statements of witnesses “S-6”, “S-1” and Manuela Krešić.

forced labour in a so-called labour platoon and cleaned the flat of the accused on several occasions, alleged that they had almost always found traces of blood and urine there. The witnesses “S-1”, “S-6” and “S-11” were raped in this flat. In order to conceal his identity, Vlahović told some of the witnesses to call him “Dragan”¹²¹. But because his comrades called him “Batko”, and because he had already gained notoriety for his cruel treatment of victims, he did not succeed in this.

Proceedings upon appeals and the resulting decision of the appeals chamber

Both parties to the proceedings promptly filed appeals, on grounds of incorrect and incomplete finding of the facts. The prosecution contended that the trial chamber erred in its assessment of the evidence relating to the six counts of the indictment of which the defendant was acquitted. The prosecution stated that the trial chamber incorrectly assessed the statement of witness Šefik Menzilović. The appeals chamber found this contention to be unfounded, because the witness’ statement was not such as to conclusively prove the fact in dispute. The prosecution further stated that the trial chamber erred in its assessment of the testimonies given by the witnesses “A-25”, Zoran Katanić, Đorđe Nedeljko and Dragoljub Đukanović. The appeals chamber dismissed all these contentions as unfounded. The defence lawyer contested the judgment on grounds of grave procedural error - that is, of incorrect and incomplete finding of the facts -, and requested the setting aside of the first-instance judgement and a retrial, or, alternatively, a milder sentence for Vlahović. The defence counsel held that the trial chamber “erred in the finding of facts regarding the existence of a widespread and systematic attack”. Their argument was that in the period when Vlahović committed the offences he was charged with, there existed a conflict between two sides, not a systematic attack by one side. The appeals chamber dismissed this argument as groundless. The defence counsel contested the fact that the defendant had knowledge of the attack and that his acts formed part of it. Also, he argued that as it had not been proven that Vlahović had been a member of the paramilitary unit the “White Eagles”, or any other paramilitary group, and hence

the discriminatory intent of persecution had not been proven either, stating that Vlahović also committed offences against Serbian people, such as raping Serbian women. All grounds set forth in the defence appeal were dismissed as unfounded, except the one relating to item 12 of the sentencing part of the judgment.

The appeals chamber examined the contention of the defence that Vlahović’s right to defence had been violated as he had not been given adequate time to prepare a defence. The defence insisted on inconsistencies between the statements witnesses of the prosecution gave in the aftermath of the events and those they gave orally before the trial chamber. Further, the defence called into question the trial chamber’s impartiality and the credibility of some witnesses, because the chamber prohibited the defence to put certain questions to them. In this part of his appeal, the defence lawyer Lazarević mentioned many such examples concerning the testimonies of rape victims. However, some authors assert the opposite, saying that the protected witnesses – victims of sexual abuse – were not provided with adequate protection: even though these victims were allowed to testify via video-link, their faces were visible when their testimonies were presented to the court.¹²²

The altered section of the judgment – item 12 of the sentencing

In item 12, Vlahović is convicted of persecution for the murder of Zlatko Salčin. The defence insisted that the statements of the witnesses Esad Čoho and “S-37” regarding this murder differed substantially. According to Esad Čoho, the injured party, Zlatko Salčin, was taken away by members of the “White Eagles”, whereas witness “S-37” said that it was Vlahović who took him away. However, the appeals chamber stressed that witness S-37 could not say with certainty if Veselin Vlahović was among the individuals who took Salčin away. Also, the wife of Esad Čoho in an official note given to the State Investigation and Protection Agency on 4 January 2011 said that Veselin Vlahović “had nothing to do” with the taking away of her husband. The chamber inferred that while the prosecution did present evidence regarding the taking away of the injured party, it did not produce

121 Statements of witnesses “S-6” and “S-8”.

122 Muslija, Aldina, *The Forgotten Survivors: A Case Study on Access to Justice and Remedies for Victims of Sexual Violence in Bosnia and Herzegovina*, 2013, 56. available at: [http://goya.ceu.hu/search~S0/X?aldina muslija&SORT=D](http://goya.ceu.hu/search~S0/X?aldina%20muslija&SORT=D).

evidence on the basis of which it could be established that Vlahović had been involved in this murder, and thus found that it had not been proven that Vlahović had committed this crime. The chamber considered that overturning the judgment only because of one count would further delay the proceedings, and decided to alter the part relating to count 12. When it came to sentencing, the appeals chamber stated that the length of sentence, the purpose of punishment, and aggravating and mitigating factors should be all taken into account.

Aggravating circumstances found to be present:

1. Vlahović's pattern of conduct, which was evident both from the excessive and unusual number of crimes committed and the horrible ruthlessness and brutality exhibited;
2. The effects and consequences of his crimes on victims and their families, but also on other residents of the Grbavica, Vrace and Kovačići neighbourhoods;
3. The circumstances, and the atmosphere of "terror, hopelessness, uncertainty," that the defendant clearly took advantage of to exert superiority over his victims;
4. The intensity of the imperiling and the violation of the protected good was quite distinctive in the case of the accused.
5. Veselin Vlahović's previous convictions.

The appeals chamber found no circumstances that could be regarded as mitigating in this case.¹²³ Yet, in considering the penalty, the chamber took into account the fact that Vlahović was acquitted of count 12 of the sentencing part of the first-instance judgment. The court eventually inferred, on the basis of the statement of witness Arsenije Škipin, that at the time period when Veselin Vlahović committed his crimes, there was a police station at Novo Sarajevo which had a crime suppression division. This witness further said that the Ministry of the Interior sent an order

for "Batko's" arrest, but "Batko" had escaped immediately before the order arrived. The appeals chamber concluded that Vlahović's numerous crimes were tacitly condoned for the purpose of the systematic and widespread attack. The appeals chamber sentenced Veselin Vlahović alias "Batko" to a long prison term of 42 years.

Conclusion

Veselin Vlahović, alias "Batko", is not a symbol of heroism or a person anyone should be proud of. The "Monster of Grbavica", as he was dubbed, never took part in any military action, nor did he formally belong to any military or paramilitary formation, although he was associated with some. Poorly educated, prone to bullying behaviour, he was just a tool for pursuing a larger plan. The conclusion of the Court of BiH that Vlahović's crimes were tacitly condoned for the purpose of the systematic attack actually means that he was instrumentalised by those who condoned his acts. This is confirmed also by the judgment, which states that Vlahović's crimes were directed against defenceless civilians. The cruel and brutal "Batko" who hung around Sarajevo's district of Grbavica in those years was the individual Grbavica residents feared the most at the time, and later to become their life-long trauma. Even though he was given free rein to commit his crimes, he was not allowed to make any decisions regarding the "White Angels" or any other paramilitary or military unit he belonged to or with which he worked. The purpose of his actions was to sow fear and panic among civilians. He himself, as an individual, was not essential for achieving goals, but what he did certainly was. Bearing in mind that criminal prosecution is one of the mechanisms of transitional justice, his conviction is exceptionally important. But at the same time, it is different from convictions of individuals in leadership positions. This judgment is also important because it condemned everything that Vlahović stood for – all those things Grbavica residents were terrified of. The conviction of this man, the "Monster of Grbavica", while bringing partial satisfaction to hundreds of his victims, has no implications whatsoever for those who allowed him to become a master of life and death in that period. When it comes to reparations, the court instructed all injured parties in this case to pursue

¹²³ Paragraph 724.

reparations through civil litigation. Even though we do not have much information about compensation claims in this case, we think it rather unlikely that “Batko” will be able to pay compensation to his victims, because he has no money or assets.

Veselin Vlahović is serving his long prison sentence in

Foča prison. The decision to send him to Foča was met with strong public disapproval, because Vlahović might be treated there as a hero, and also because another war criminal, Radovan Stanković, had already managed to escape from this prison and spend a full five years on the run before being recaptured.

Transitional Justice in Serbia Compensation of Damages for Torture and Inhuman Treatment in Concentration Camps in the Republic of Serbia: A Case Study of Šljivovica and Mitrovo Polje

Miodrag Pantović

Introduction

The official stance of the authorities of the then Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and the Republic of Serbia during the armed conflicts on the territory of Bosnia and Herzegovina (BiH) in the period from 1992 to 1995 was that FRY was not a party involved in the armed conflict, that it was not in a state of immediate war and that the FRY authorities had undertaken measures to respect all the rules and customs of war in the event the armed conflicts spread to the territory of FRY. And indeed, there were no direct armed conflicts on the territory of the FRY, and consequently of Serbia, except for sporadic incidents in the bordering areas, particularly in the area of Podrinje. However, in 1992, and especially 1993, a number of serious violations of human rights were committed on the territory of the FRY against Bosniak civilians living in the areas close to the border with Bosnia and Herzegovina. The perpetrators of these acts were members of the forces of the Bosnian Serbs and the Yugoslav Army (VJ). The most obvious examples were the destruction of the village of Kukurovići in the Municipality of Priboj in Serbia, as well as of the village of Bukovica in the Municipality of Pljevlja in Montenegro. Abductions, disappearances and murders of Bosniak civilians, citizens of the FRY and Serbia in the bordering area on the side of Bosnia and Herzegovina also occurred. The perpetrators of these crimes were Bosnian Serb paramilitaries (the cases

of Sjeverin and Štrpci). One of the most serious violations of human rights was the mass detention and subsequent deportation of Bosniak civilians, and their handover from the authority of the Police of Montenegro to the military and police units of the Republic of Srpska in spring of 1992, after which most of the deported individuals disappeared without a trace. Since 2006, the survivors and their families have initiated compensation lawsuits before the courts in Montenegro, most of which were not completed at the time of the writing of this essay¹²⁴.

During July 1995, following the fall of the safe areas of Srebrenica and Žepa, inhuman treatment and mass violations of human rights of Bosniak civilians - refugees, who, in large numbers, fled to the territory of the FRY - , took place. During this period, a great number of Bosniak civilians were detained after they crossed the border line between Serbia and Bosnia and Herzegovina, and were taken to collection centres in Serbia, where they were exposed to inhuman treatment during their detention in concentration camps. Although officially it was not a party to the conflict, and did not internationally recognize BiH as a state, the Serbian government acted inhumanely towards the Bosniak refugees, violated both domestic and international legal provisions relative to the protection of refugees and persons exposed to persecution at the time of armed conflict, primarily the 1951 Geneva Convention

124 Available at: http://www.prelevic.com/human_rights_deportacija.htm, accessed in February 2015.

relating to the Status of Refugees, the New York Protocol relating to the Status of Refugees of 1967¹²⁵, as well as the provisions of the Constitution of the Republic of Serbia¹²⁶ in 1990, and the Constitution of the FRY¹²⁷ of 1992. The Protocol Additional to the Geneva Conventions on the Protection of Victims of International Armed Conflicts was also violated. The FRY, as the successor of the SFRY, was a signatory of the aforementioned Protocol at that time¹²⁸. During their detention in the concentration camps, the victims were exposed to physical and psychological torture, due to which a number of them have initiated lawsuits for compensation of damages, which, despite resistance and a general negative opinion regarding mechanisms of reparation, are still pending before the Basic Court in Belgrade.

The Fall of the Srebrenica and Žepa Enclaves and the Concentration Camps of Mitrovica and Šljivovica

The town of Žepa is located on the territory of Bosnia and Herzegovina, in the Municipality of Rogatica, near the border with the Republic of Serbia, or the then FRY. According to the data from the last pre-war census from 1991, the local community of Žepa had 2,441 citizens, 95% of whom were Muslims/Bosniaks¹²⁹. At the beginning of the war in BiH, in April 1992, the newly formed Republic of

Srpska Army (VRS), with the help of the Yugoslav Peoples Army (JNA) and paramilitary formations, took control of the surrounding areas (Rogatica, Višegrad and Foča), carrying out persecution, murder and expulsion of the Bosniak population, which led to the flight of a substantial portion of the Bosniak population from these areas to Žepa. Thus Žepa, together with Srebrenica and Goražde, became one of the three remaining Bosniak enclaves in Eastern Bosnia. The aforementioned sequence of events during the war, led to a sudden increase in the population of the Žepa enclave, meaning that 15,000 to 20,000 people resided in this small area during 1993. In April 1993, due to the constant attacks of the VRS and the difficult humanitarian situation in the area of the enclave, the UN Security Council adopted a decision to declare Žepa, together with four other Bosniak enclaves, a safe area under the control of the United Nations Protection Force (UNPROFOR)¹³⁰; and this state, with some modification, lasted until July 1995.

In July 1995, the VRS launched an operation named “Krivaja” in the safe areas of Srebrenica and Žepa.¹³¹ Srebrenica fell on July 11th. However, the events in the enclave of Žepa assumed a different course. The defenders of the enclave had learned about the mass crimes and genocide that had been taking place in Srebrenica and therefore tried to delay the fall of the enclave in order to provide more time for the

-
- 125 Decree on ratification of the Convention on the Status of Refugees along with the final act of the United Nations Conference of Plenipotentiaries on the Status of Refugees, Official Gazette of the SFRY - International treaties and other agreements No.7/60, Belgrade, Article 3: “The Contracting States will apply the provisions of this Convention to refugees without discrimination as to race, religion or country of origin.”
- 126 The Constitution of the Republic of Serbia, Official Gazette of RS 1-90, Belgrade, Article 26: “Respect for the human personality and dignity in criminal and all other proceedings in cases of deprivation or restriction of liberty, as well as during imprisonment, is guaranteed. No one will be subjected to torture, degrading treatment or punishment.”
- 127 The Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia, FRY Official Gazette, Year I, 1/92, Belgrade, Article 22: “The inviolability of the physical and psychological integrity of the individual, his privacy and personal rights, will be guaranteed. The personal dignity and security of individuals are guaranteed”;
- 128 Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War - III Geneva Convention, Official Gazette of the SFRY no. 24/50, Belgrade, Article 87, paragraph 3: “Every collective punishment for individual acts, any corporal punishment, any detention in rooms that are not illuminated by daylight and, in general, any form of torture or cruelty are forbidden.”
- 129 “The ethnic composition of the population - Results for the Republic by municipalities and inhabited areas in 1991,” Statistical Bulletin no. 234, Issue of the Central Bureau of Statistics of the Republic of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo 1991.
- 130 Resolution of United Nations Security Council No. 824 (Available at: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3b00f16028>) accessed on February, 2015.
- 131 Prosecution vs. Tolimir, Miletić and Gvero, Case no. IT’-04-80-PT, the original indictment was filed on February 10th, 2005.

evacuation of the population¹³². It is estimated that between 10,000 and 15,000 people were located in the area of the enclave at that point. Along with negotiations with the VRS through the mediation of representatives of the then Ukrainian Contingent of UNPROFOR began the evacuation of women, children and elderly in the direction of Kladanj, which was under the control of the Army of Bosnia and Herzegovina. Unfortunately, during the negotiations, the VRS violated the agreement and kidnapped Avdo Palić, the then Defence Commander of the Enclave, and subsequently killed him. On July 31st, 1995, the VRS occupied the entire Enclave, while most of the remaining male population who were not hiding in the forests around the town trying to find a way to get through to the territory under the control of the BiH Army, fled to the Drina river, i.e. the artificial lake Perućac¹³³.

Žepa was the only territory controlled by the Army of BiH, which was located alongside the border with the FRY, from which it was separated by the Canyon of the Drina River and Lake Perućac. The refugees from Žepa, in the state of general hopelessness following the fall of the Enclave, thought that the transition to the territory of the FRY would be safer because, among other things, a contingent of international observers was located on the border between Yugoslavia and Bosnia, and the mission of the International Committee of the Red Cross (ICRC) was actively operating in the FRY. The group that fled comprised some 850 people, including several dozen minors and two women¹³⁴. The movement of the refugees was quite chaotic and disorganized. They used boats and makeshift rafts, whereas most of the displaced persons swam across the river under the frequent shelling by the VRS. The process of transition lasted for several weeks, from late July to mid-August 1995, while the collection, sorting and selection of refugees by the VJ was conducted according to the established pattern¹³⁵.

After crossing the lake and climbing over very inaccessible cliffs of the Canyon of Mount Tara, the refugees were intercepted by members of the VJ. The VJ, as a rule, searched the refugees, often taking away their valuables and other personal belongings, sometimes even medicines and medical supplies. During the search of the groups at Mount Zvezda, a part of the mountain massif of Tara, members of the VJ first abused and then killed Mujo Hodžić, a young man from Žepa¹³⁶. Upon the completion of the actions described herein, the refugees were ordered to sit on the ground with their heads bowed, after which members of the VJ took the displaced persons to a school in the village of Jagoštica in the Municipality of Bajna Bašta. While being taken to the village of Jagoštica many Bosniaks endured beatings and abuse in various degrading forms, and even though they were exhausted, they were often forced to run to the collection centre in Jagoštica, which was a few kilometres away from the point where they had been detained. New raids and confiscation of valuables, followed by insults, swearing and abuse by members of the VJ, ensued. The refugees often spent the night in the open with their hands behind their heads, and suffered various forms of inhuman treatment¹³⁷. Following this, the refugees were transferred to collection centres established in the place known as Šljivovica, Municipality of Čajetina, on the premises of the abandoned barracks of the *Planum* construction company, where some 400 individuals were detained until the closing of the camp, and at Mitrovac, in the Municipality of Aleksandrovac, on the premises of a former children's resort, where some 450 people were detained until February 1996.¹³⁸ The detainees were transferred to the concentration camps by trucks; and often, as they were entering the trucks, they were beaten by members of the army police. The trucks were overloaded, hence leading to the death of one person as a result of suffocation, while several of them lost consciousness¹³⁹.

132 *Ibid.*

133 Prosecution vs. Tolimir, Miletić and Gvero, Case no. IT'04-80-PT, the original indictment was filed on February 10th, 2005.

134 Available at: <http://www.hlc-rdc.org/?p=13128>; accessed on February, 2015.

135 Humanitarian Law Center, *Material reparations for human rights violations committed in the past – Court practice in the Republic of Serbia* (Belgrade Humanitarian Law Center, 2011), pp. 11-12.

136 *Ibid.*

137 *Ibid.*, pp. 11-12.

138 Jelena Grujić, "Hell under state guard", NIN: 3148, 2011, accessed in February 2015 on <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=60586>.

139 Humanitarian Law Center, *Material reparations for human rights violations committed in the past – Court practice in the Republic of Serbia* (Belgrade Humanitarian Law Center, 2011), p. 12.

Both camps were guarded by members of the MUP of the Republic of Serbia. Upon entering the concentration camp, the prisoners passed through a gauntlet of police officers who beat them with batons and sticks, and kicked them and punched them. The rooms were overcrowded. The nutrition was poor and meals irregular. The detainees were receiving one meal a day, which they had to eat in three minutes. Those who finished their meal last would be beaten. The detainees were allowed to bathe only after one month of detention. Most of the detainees got mange and lice¹⁴⁰. Detainees were forced to cross themselves and sing Chetnik songs as a condition to be allowed go to the bathroom. The police officers would, day and night, enter the rooms where the detainees were staying and take them out at random and beat them brutally - with sticks, fists, feet, electric cables, parts of steel reinforcement, iron bars and branches. A number of policemen extinguished cigarettes on the bodies of detainees, forced them to drink water into which they had previously poured motor oil, inserted water hoses in their anuses and then let water run through them. Several detainees were sexually abused. Four persons passed away in the concentration camp from the consequences of the tortures endured¹⁴¹. The prisoners were interrogated by police officers in uniform or inspectors wearing civilian clothes, who were beating them in an attempt to extort confessions on their alleged involvement in the commission of crimes against Serbs. During the questioning, the police officers who beat the prisoners would turn the radio on to smother the sound of the screaming¹⁴².

In addition to torture, Bosniaks in the concentration camps were subjected to cruel, degrading and inhuman treatment on a daily basis. The police officers ordered some of the detainees to beat each other, to move large rocks from one place to another, to run around the camp all night, to do push-ups, to stand in the yard and look at the sun until they were unconscious. The police officers played a game with

the detainees, in which detainees had to cover their eyes while police officers beat them with batons, and then had to guess which one of them hit them¹⁴³. Representatives of the ICRC first entered the concentration camp in Mitrovo Polje, where they compiled a list of most of the prisoners. They entered the concentration camp in Šljivovica a few days later, when the MUP of Serbia issued them with permission. Based on the information they had received from other detainees, the ICRC insisted with the Commander of the camp that they be allowed access to detainees in isolation. They received this permission two months later¹⁴⁴. They brought food, toiletries, blankets, mattresses and cigarettes to the camps every seven to ten days and the detainees were able to send and receive messages from relatives through them. During the first months, the police officers took away the food that the ICRC was bringing to the concentration camps. In early December 1995, representatives of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) arrived at the concentration camps. They offered the detainees an opportunity to be relocated to third countries; thus most of the detainees had left the territory of the FRY by April 1996¹⁴⁵.

Compensation lawsuits before the courts in Serbia

The Case of Bogilović and Džebo

In 2007, the Humanitarian Law Centre (HLC) filed five compensation lawsuits, on behalf of 20 former camp detainees¹⁴⁶. Only the cases of Enes Bogilović and Mušan Džebo have come close to the completion. In the case of Bogilović and Džebo, the HLC first filed a request for an out-of-court settlement to the Public Attorney's Office of the Republic of Serbia, asking the Government of Serbia to pay damages to Enes Bogilović and Mušan Džebo because of the state's responsibility for torture and inhuman and degrading treatment committed by the VJ and MUP during their capture and detention in Šljivovica concentration

140 *Ibid.*, pp. 12-14.

141 *Ibid.*, p.13.

142 *Ibid.*, p.14.

143 *Ibid.*

144 *Ibid.*

145 Jelena Grujić, "Hell under state guard", NIN: 3148, 2011, accessed in February 2015 on <http://www.nin.co.rs/pages/article.php?id=60586>.

146 Starting from the consequences of torture, the HLC lawsuit demanded that compensation be paid to: i. those who suffered physical pain, ii. fear, iii. emotional distress due to the violation of freedom and personal rights iv. emotional distress due to their decrease in physical capability.

camp. The Public Attorney's Office of the Republic of Serbia, as the legal successor of the Judge Advocate-General, did not respond to the request of the HLC. The HLC, on behalf of Bogilović and Džebo, filed a lawsuit on November 23rd, 2007, before the then First Municipal Court in Belgrade against the Ministry of Defence and MUP of the Republic of Serbia, requesting that the court oblige the state of Serbia to pay the total amount of 2,600,000 RSD in damages to Bogilović and Džebo. Finally, after three years, the 10 hearing sessions held and a great number of adjournment motions granted, as well as changes in the composition of the Trial Panel, bomb threats and other procedural errors, the Court handed down a judgment dismissing the HLC's compensation lawsuit in its entirety. It explained its decision with the assessment that the statements of the injured parties Bogilović and Džebo "are not true, that the court did not find their medical records credible and that it found that the statements of witnesses who spoke in favour of the institutions and denied any inhuman treatment and abuse of prisoners in the concentration camp of Šljivovica, and who claimed that none of the Bosniaks detained died as a result of torture, were credible"¹⁴⁷.

On the basis of the HLC's appeal, in 2011 the Court of Appeals in Belgrade rendered, in the case of Bogilović and Džebo, a ruling quashing the first instance judgment rendered by the First Basic Court of Belgrade and ordering a retrial in order for the probative proceedings to be supplemented. Upon the completion of the proceedings in June 2012, the First

Basic Court handed down an identical judgment. The HLC filed an appeal against this judgment; therefore the Court of Appeals held two hearings in December 2013 and June 2014 because of the errors committed during the first instance proceedings¹⁴⁸. Finally, on September 10th, 2014, the Court of Appeals handed down a historic judgment; for the first time in the history of the Serbian judiciary, a higher instance court reached a judgment establishing the responsibility of the state of Serbia for torture and inhuman treatment in concentration camps on its territory, declaring that the state of Serbia is obliged to pay damages to the amount of 600,000 RSD to Bogilović and Džebo¹⁴⁹. In the reasoning of the judgment, the Court of Appeals pointed out that the first instance court arbitrarily gave credence to the statements of the witnesses proposed by the State, who only had indirect information about conditions in the camp or were only occasionally present in the camp. A court expert-witness established that the torture endured in the camps had had a lasting impact on the health of Bogilović and Džebo. The Court of Appeals based the factual findings relating to the conditions in the concentration camp in part on the report made by the Delegation of the Government of Bosnia and Herzegovina, who visited Šljivovica in April 1996¹⁵⁰. The Court of Appeals rejected the part of the claim relating to damages for the physical pain, fear and emotional suffering endured due to the violation of freedom and personal rights, considering it belated; therefore the HLC filed a constitutional complaint with the Constitutional Court of Serbia¹⁵¹. The Public Attorney's Office of the Republic of

147 Humanitarian Law Center, *Material reparations for human rights violations committed in the past – Court practice in the Republic of Serbia* (Belgrade Humanitarian Law Center, 2011), p.18-19.

148 Available at: <http://www.hlc-rdc.org/?p=27376>, accessed on February, 2015.

149 Available at: <http://www.hlc-rdc.org/?p=27376>, accessed on February, 2015.

150 *Ibid.*

Serbia initiated a request for a review of the proceedings before the Supreme Court of Cessation against the judgment of the Court of Appeals. The case is still pending; therefore, the compensation amount has not yet been paid¹⁵².

The Case of Vatreš, Durmišević and Jusufbegović

The HLC filed a compensation lawsuit against the Republic of Serbia on December 20th, 2007, on behalf of five Bosniaks, Mujo Vatreš, Halid Durmišević and Senad Jusufbegović¹⁵³, victims of torture in Šljivovica. The course of the first instance proceedings in this case was similar to the case of Bogilović and Džebo, where, in 2010, the first instance court dismissed the indictment as unfounded due to the statutory limitation¹⁵⁴. However, in 2011, the Court of Appeals quashed the first instance judgment in the case of three

Bosniaks in the part relating to the statutory limitation of the claim for the damages caused by the decrease in general physical capability, and ordered a new trial. The First Basic Court handed down a judgment in January 2013 in the case of Mujo Vatreš, granting him damages to the amount of 4,100 Euros because his physical capability was reduced by more than 50% as a result of torture endured in the concentration camp. The statutory limitation did not affect the case at the moment when the claim was submitted, because his mental illness assumed its final form in 2005, as the expert-witness found in his findings¹⁵⁵; whereas in the case of the other two plaintiffs, the court did not establish the facts pointing to the existence of circumstances which could lead to the possible award of damages¹⁵⁶. The judgment of the First Basic Court in the case of Vatreš is the first in which a single

151 *Ibid.* According to the Law of Obligations (ZOO) ("Official Gazette of the SFRY", nos. 29/78, 39/85, 45/89 - decision of the Constitutional Court of Yugoslavia and 57/89, "Official Gazette FRY", no. 31/93 and "Official Gazette of SMN", no. 1/2003 - Constitutional Charter) Article 376, paragraphs 1 and 2: "A claim for damages for loss caused shall expire three years after the party sustaining injury or loss became aware of the injury and loss and of the tort-feasor. In any event, such a claim shall expire five years after the occurrence of injury or loss." However, when it comes to a criminal offence (such as violation of human rights), ZOO in Article 377, paragraph 1, provides that: "the claim for compensation against the person liable shall expire upon the expiration of the limitation period set forth in the statute of limitations of the criminal prosecutions". The Supreme Court of Serbia (VSS), Civil Division, took the legal position in 2004 that "The statutory limitation deadlines for criminal offences cannot be applied to the state, but only the direct perpetrator". However, in the opinion of Professor Marija Karanić Mirić, PhD, presented in the journal *Annals of the Faculty of Law in the University of Belgrade*, published in the issue 1/2011, p. 196, such a legal interpretation by the courts in Serbia is not based on valid reasons because, "First of all, the application of Article 377 Item 1, does not require criminal liability, nor does it require the criminal capacity of the responsible person, only that of the tort-feasor. Secondly, the extended deadline is applicable to the tort-feasor, who bears objective responsibility for the damages caused by the criminal offence. If the application of the extended deadline does not require that the civil liability of the tort-feasor be grounded on a court-established decision, then it is even less important that the civil liability of the person answering in the name of the tort-feasor be subjective in its legal nature. In addition, the extension of the limitation period has retributive elements which should apply not only to the tort-feasor but to the person answering in the name of the tort-feasor. The reasons for this are exactly the reasons because of which the person is answering for the damages caused by another person. When prescribing the extended limitation period for cases in which the damage was caused by the commission of a criminal offence, the legislator manifested the intent to treat different tort-feasors differently, i.e. to set stricter limits of accountability for the tort-feasor who caused the damages by committing a criminal offence. The same goes for persons answering in the name of such tort-feasors. The intention of the legislator was for the claims against the person answering in the name of the tort-feasor and the claims against the person answering in the name of the perpetrator of the criminal offence to have different limitation periods." All of the above listed points can be applied to the state in the capacity of a tort-feasor, in this case.

152 Amer Jahić, Serbia blocks payments to Bosnia torture victims, *Balkan Insight*, accessed in February, 2015 on: <http://www.balkaninsight.com/en/article/serbia-blocks-payment-to-bosnian-torture-victims>.

153 Fehim Dudević and Fadil Čardaković, after filing a lawsuit, withdrew from the lawsuit.

154 Humanitarian Law Center, *Material reparations for human rights violations committed in the past – Court practice in the Republic of Serbia* (Belgrade Humanitarian Law Center, 2011), pp. 22-23.

155 Branka Mihajlović and Maja Trivić, Every night I thought that I would not live to see the morning, *Slobodna Evropa*, accessed in February 2015 on <http://www.slobodnaevropa.org/content/vatres-za-rse-i-danas-mislam-da-izjutra-mozda-necu-biti-ziv/24824438.html>.

156 Amer Jahić, Serbia Blocks Payment to Bosnian Torture Victims, Justice Report, accessed in February 2015 on <http://www.justice-report.com/bh/sadr%C5%BEaj-%C4%8Dlanci/tortura-u-logorima-zastarjela>.

court in Serbia ruled that the state of Serbia is obliged to pay damages for torture committed in the concentration camps Šljivovica and Mitrovo Polje. The case is currently in the appeals phase before the Court of Appeals in Belgrade because both parties have filed appeals. The HLC plans to file a complaint on the grounds of a possible violation of the right to a fair trial with the European Court of Human Rights in Strasbourg.

Conclusion

The court proceedings for the compensation of damages to Bosniak victims of the concentration camps Šljivovica and Mitrovo Polje represent a systemic paradigm of the resistance that exists in most of the state authorities, aimed at avoiding the establishment of facts relating to the events that occurred in the recent past. The case is even more complicated and more complex because it involves military, police and judicial authorities - that is to say, many persons who, at the time, were directly or indirectly involved in the structure of the concentration camps at Šljivovica and Mitrovo Polje, hold high ranking positions in state institutions today. This fact explains the sluggishness and the lack of will on the side of the state apparatus to solve this case through legal proceedings and to grant damages for victims. The then First District Court and now First Basic Court in Belgrade, during the adjudication of this case, concurred with the statements given by the Public Attorney's witnesses and their evidence; whilst, on the other hand, it did not take into account the findings of the eyewitnesses of the events that occurred in the concentration camps¹⁵⁷. It is also indicative that the first instance court failed to give credence to the material evidence submitted by the authorities of Bosnia and Herzegovina and the report by the State Commission for Missing Persons, the reports by doctors who assessed the degree of physical damages and disability in the injured parties, both during the first and the repeat proceedings held before the same court. This was partially rectified by the Court of Appeals.

The HLC, on behalf of 78 former detainees, filed a criminal complaint in 2011 against 50 individuals who were involved

in torture in Šljivovica, many of whom are now part of the security apparatus¹⁵⁸; however, the Office of the War Crimes Prosecutor dismissed the criminal complaint, explaining that there is no room for prosecution unless witnesses' statements have some sort of verification. The HLC then filed a constitutional appeal with the Constitutional Court of the Republic of Serbia, seeking to determine whether the state of Serbia had violated the right to life, the inviolability of physical and mental integrity and the right to equal protection, by failing to conduct adequate and effective investigations of cases of abuse and deprivation of life¹⁵⁹. In 2014 the Constitutional Court found that there was no violation of the rights guaranteed by the Constitution.

The great problem in the compensation lawsuits is the tardiness and general sluggishness of the judiciary in Serbia. If one takes into account that the compensation lawsuit in the case of Bogilović and Džebo started in July 2007, and that it has not yet been completed, as well as the fact that there is a possibility it might not be completed even during 2015, meaning that the lawsuit has been pending for as many as eight years, then there is a serious issue as to whether it is at all possible, in such situations, even to contemplate just compensation, when one knows that in 2015 it will be 20 years from the commission of the offence. The amount of financial compensation in the two cases, which are still not final, is largely symbolic, when compared to other compensation claims, like the case of the former state officials who were detained during the "Sablja" police action, and who were granted significantly greater amounts of financial compensation, even though their injuries were not comparable in the legal nor ethical sense.

The United Nations Committee Against Torture, in the General Comment on the Convention Against Torture, stressed "that monetary compensation alone may not be sufficient redress for a victim of torture and the provision of only monetary compensation is inadequate for a State party to comply with its obligations arising from the Convention against Torture. The right to prompt, fair and adequate compensation is multi-layered, and compensation awarded

157 Humanitarian Law Center, *Material reparations for human rights violations committed in the past – Court practice in the Republic of Serbia* (Belgrade Humanitarian Law Center, 2011), pp. 19-24.

158 Available at: <http://www.hlc-rdc.org/?p=13128&lang=de%20>.

159 Available at: <http://www.e-novine.com/drustvo/82317-Tuilatvo-ratne-zloine-lae.html>.

to a victim should be sufficient to compensate for any economically assessable damage resulting from torture or ill-treatment, whether pecuniary or non-pecuniary.”¹⁶⁰

Also, international institutions, including the UN Committee Against Torture, the UN Committee for Human Rights and the Human Rights Commissioner of the Council of Europe, have seriously warned Serbia that it is necessary to establish a reparation mechanism for the victims, and this need is regularly highlighted in the reports on the situation of human rights. In addition, the reports on Serbia’s progress towards accession to the European Union and the Resolutions of the European Parliament almost regularly stress that the government of Serbia has to establish a reparation mechanism in order to redress the victims. However, systemic resistance is still very present, which can be noted in the Bill on the Rights of Veterans, Disabled Veterans, Civilian War Invalids and their Family Members, which does not provide for the compensation of the victims of torture in detention camps¹⁶¹.

The question is whether Serbian society is ready to deal with the events that happened on the territory of Serbia during the nineteen-nineties. The minimum amount of media

attention given to war crimes trials means that the majority of people in Serbia today are unaware of the existence of concentration camps in Serbia. It is constantly emphasized that Serbia is the only victim and the only party that should be compensated for the damages suffered - and, of course, that Serbia was not a participant in the wars, hence does not owe damages to anyone. This brings us back to the very beginning and to the Serbian Criminal Code, which states that, “The prosecution and enforcement of the sentence in cases of genocide, crimes against humanity, war crimes against a civilian population, war crimes against the wounded and sick, war crimes against prisoners of war, are not affected by the statutory limitation, as is the case with criminal offences which, by ratified international treaties, cannot become out-dated”¹⁶². And this brings us back to the Geneva Conventions and the very status of the people who were held in Šljivovica and Mitrovo polje, and to the question of whether or not they were victims of crimes against a civilian population and prisoners of war, which would very much point to the amendment of the legal qualification of the recent past and a modification of the “truths” in which a large portion of the Serbian public, unfortunately, still believe.

160 Available at: <http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2012/12/Opsti-Komentar-UN-Komitet-protiv-torture.pdf>.

161 Available at: <http://www.minrzs.gov.rs/cir/aktuelno/item/1591-poziv-za-javnu-raspravu-nacrt-zakona-o-pravima-boraca,-vojnih-invalida,-civilnih-invalida-rata-i-clanova-njihovih-porodica>.

162 The Criminal Code of the Republic of Serbia, Official Gazette nos. 85/05, 72/09 and 111/09, Article 180.

REGIONALNA ŠKOLA TRANZICIONE PRAVDE – ZBORNIK / SHKOLLA RAJONALE E DREJTËSISË TRANZICIONALE – BULETIN /
REGIONAL SCHOOL FOR TRANSITIONAL JUSTICE – JOURNAL

ZA IZDAVAČA / PËR BOTUESIN / FOR THE PUBLISHER: SANDRA ORLOVIĆ

UREDNIKA BROJA / REDAKTORE E BOTIMIT / EDITOR OF THE ISSUE: MARIJANA TOMA

PREVOD / PËRKTHIMI / TRANSLATION: ANGELINA MIŠINA, BOJANA BOŠKOVIĆ, LORIK PUSTINA, SHPAT BEGOLLI

KOREKTURA / KORREKTURA / PROOFREADING: PREDRAG IVANOVIĆ, ZEQR METAJ, JONATHAN BOULTING

BEOGRAD, DECEMBAR 2015 / BEOGRAD, DHJETOR 2015 / BELGRADE, DECEMBER 2015

ISBN 978-86-7932-073-5

British Embassy
Belgrade